

4/3
ШВ

ҲОЖИАКБАР ШАЙХОВ

ҒАРОИИБ КУЛАНКА

ХОЖИАКБАР ШАЙХОВ

ҒАРОЙИБ
КУЛАНКА

ИЛМИЙ-ФАНАСТИК
ҚИССА
ВА
ХИКОЯЛАР

80-3794

37
Ургенч
ЦБС

УЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ
Тошкент — 1980

37915

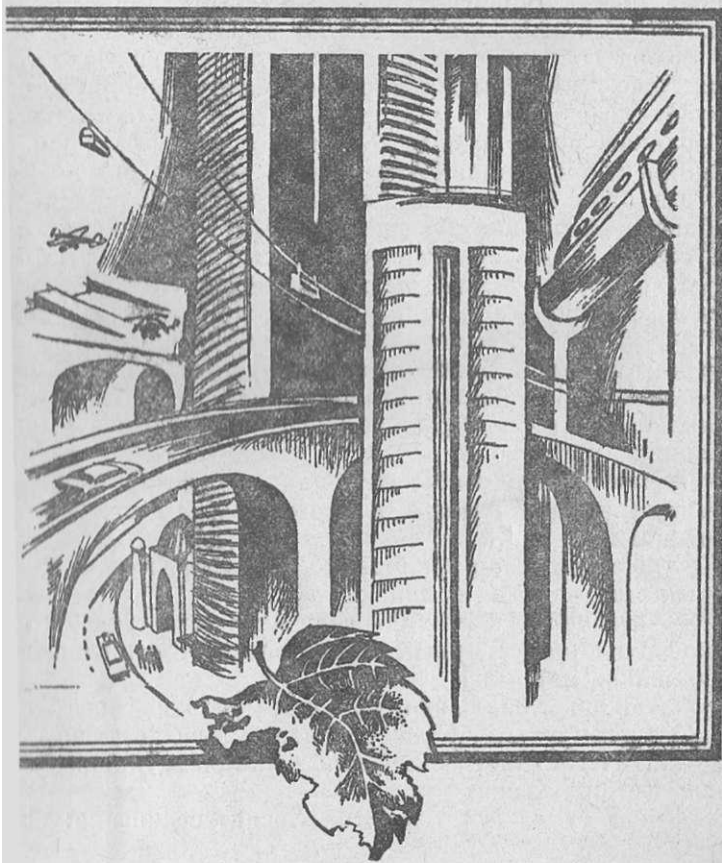
Фантаст-ёзувчи ва инженер Ҳожиакбар Шайхов «Ғаройиб кўланка» қиссасида замонамизнинг долзарб социал проблемасини кўтаради. Адиб атроф-муҳит ифлосланиши ёмон оқибатларга олиб келишини кўрсатувчи фантастик лавҳалар яратар экан, Ер деб аталмиш планетамиздаги ҳар бир киши она-табиат қучоғида покиза турмуш кечириши лозим, деб уқдиради.

Тўпلامга кирган ўткир сюжетли бошқа қисса ва ҳикоялар ҳам қизиқарли илмий гипотезалар асосига қурилган, социал, ижтимоий ва маънавий-этик мавзуларга бағишланган.

Ш 70303—114 102—80 4702570000
356(04)—80

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1980.

ИЛМИЙ-ФАНТАСТИК
ҚИССАЛАР

ГАРОЙИБ ҚУЛАНКА

Қизил гул сайлига чиққанлар беш киши эдилар. Ҳаммаси ҳам икки йил аввал бир мактаб, бир синфда ўқишган, ҳозир бири университетнинг журналистика факультети, иккитаси — биология, қолганлари политехника институтининг турли факультетларида таҳсил олишмоқда эди.

Қора сочлари елкасига тўлқинланиб тушган, катта-катта оҳу кўзларининг атрофи ва узун киприкларини бўяб олган Дилафрўз шерикларидан бир оз олдинда бораркан, атрофни завқ билан кузатарди. Ана, қиялик адирнинг бир томони пахтазорга, иккинчи томони шаҳарга олиб борувчи катта йўлга туташган. Адирнинг этагида бир эшак хўтиги билан ўтлаб юрибди. Ҳаво мусаффо. Айниқса, икки соатча аввал бўлиб ўтган ёмғирдан кейин у жуда ҳам очилиб кетди. Лекин ҳув анави пахтазорларга бағрини бериб ётган қорамтир нарса булутми? Худди ҳавонинг бир қисмини кимдир атайин қорамтир рангга бўяб қўйгандай жуда ғалати-я.

Тепаси гўё чизиқ тортиб, осмондан ажратиб қўйилгандай кўринувчи бу ажиб булутни Дилафрўз умрида биринчи кўриши эди. Чиндан ҳам булутми шу? Ё... шаҳардаги завод-фабрикалардан чиқаётган тутун ёки чанг зарралари шу ерга ҳам етиб келган деса, унда кўриниши...

Қиз яна гулларга қаради-ю, булутни унутди. Қалби тағин илиқ ҳаяжон ва шавққа тўлди.

— Қизлар, йигитлар!— деди шўхлиги тутиб, собиқ синфдошларига ўгирилиб қарар экан.— Юринглар, анави эшакка минамиз!

— Яхши гап!— деди ингичка мўйлови ўзига ярашиб турган дароз бўйли Абдулла.— Мен каттасига минаман. Негаки хўтигини босиб ўлдириб қўйишим мумкин. Кетдик, Хосият.

Унинг ёнида гул тераётган Хосият секингина: «Вой,

майли»,— дея Дилафрўз билан Абдуллага эргашди. Унинг нозик лаблари ва қўнғир кўзларида аллақандай назокатли бир табассум бор эди.

— Биз кейин борамиз!— деди оқсариқ юзли, сочлари хийла камайиб, пешанасининг чаккалари очилиб қолган Собир исмли йигит ҳамроҳи Сурайёнинг ҳам номидан гапириб.

— Сурайё, бўлмаса сен юр,— деди Дилафрўз.

— Сизлар... бораверинглар,— деди Сурайё негадир тараддулланиб,— биз етиб оламиз...

— Тушунарли,— деди Абдулла,— мана, ўртамизда сирли гаплар ҳам чиқиб қолди. Билмадим, бу кетишда...

— Вой, ҳеч қанақа сирли гапимиз йўқ!..— Шошиб эътироз билдирди Сурайё.

Абдулла хохолаб кулди-да, икки қизни бошлаб, эшаклар сари кетди. Дилафрўзнинг эътибори яна ўша қорамтир булутлар тўдасига тушди. Жуда галати-я!

— Менга қара, Абдулла,— деди у йигитнинг енгидан тортиб,— хув анави сояга ўхшаган қорамтир нарса нима?

— Кимдир гулхан ёққан бўлса, ўша энди ёмғирдан кейин тутаяпти.

— Тутун бир жойда туриб қолганини илгари ҳеч кўрганмисан ўзи?

Абдулла билмадим дегандек кифтини учирди-да, қадамини тезлатди.

Дилафрўз галати булут тўдасидан кўз узмай бораркан, бирдан ҳайратланарли воқеа юз берганини кўриб қолди: ўтлаб, кўланкага жуда яқин бориб қолган хўтик қорамтир фон ичига кириши биланоқ танасидан аллақандай оч-жигарранг тутун «зув» этиб кўтарилди, ўзи эса бўйнини ерга эгганича қимир этмай қолди. Эшак тўсатдан безовталаниб, ҳанграб юборди. Шошилиб боласининг олдига интилди. У ҳам кўланка чегарасидан ўтди-ю, ўша заҳоти тутаб, боласининг бўйнига бош қўйганча, ҳайкалдек қотиб қолди. Кўтарилган жигарранг тутун кўланкага сингиб кетди.

— Тезроқ юринглар!— деди Дилафрўз югургандай одимлар экан.— Анави жониворларга бир нима бўлди шекилли.

— Тутун, э-э... ҳалиги булут менимча, уларни қотириб қўйди!— деди Абдулла ҳаяжон билан.

— Вой, ро-ост!— деди Хосият секингина, улардан қолиб кетмасликка интилиб югурар экан.

Улар хийла катта майдонни эгаллаган гайритабий кўринишдаги яхлит кўланкага ўн беш метрча қолганда тўхташди.

— Унга яқинлашманглар!— огоҳлантирди шерикларини Дилафрўз кўланкага тикилиб қараганча.— Чинданам эшаклар қотиб қолишибди!

— Ғўзаларга қаранглар!— хитоб қилди Абдулла.— Менимча, улар ҳам қотиб ётибди. Целлофанга ўхшаган ялтироқ алланима билан қопланганга ўхшайди улар!

Абдулла ердан катта кесак олиб, қорамтир фоннинг энг четидаги ғўзага қараб отди. Ажабо, кесак кўланка ичига кириши билан енгил тутаб, ғўзапоянинг учига бориб теккан ҳам эдики, ғўза шохлари белигача чилчил бўлиб синди. Ҳатто, жаранглаган овоз ҳам эшитилгандай бўлди.

Йигит ва қизлар аграйиб, бир-бирларига ҳайратомуз қараб олишди.

Абдулла яна каттароқ кесак олиб отди. Энди у бир неча ғўзани чил-парчин қилди. Бу гал ёшлар худди юпқа муз қатлами сингандагидай овозни аниқ эшитдилар.

— Наҳотки она-бола эшак ҳам худди шу аҳволга тушган бўлса?— сўради йигит.

— Қандай даҳшат!— деди Дилафрўз кўзлари чақнаб.— Бу кўланка йўлида учраган жисмни музга айлантириш, қандайдир кимёвий йўл билан уларга бир лаҳзадаёқ ўта мўртлик хусусиятини бахш этиш қобилиятига эга!

— Вой, у биз томонга жиляпти!— деди Хосият худди шивирлагандай Абдулланинг орқасига яшириниб.

— Ҳа, қаранглар, у тагин бир ғўза қаторини ўз ичига оляпти! Ана, тутаяпти.

Йигит-қизларнинг кўйлак ва сочларини тортқилаб эсаётган шамол хийла кучайгани учунми, дарҳақиқат қорамтир булут жойидан шаҳар томонга қараб оҳишта жила бошлагандай эди.

Шу пайт орқада оёқ товушлари эшитилди. Эгат ора-лаб, Собир билан Сурайё ёнма-ён келарди.

— Нима бало, эшаклар хаёл суриб қолибдими?— бақириб сўради Собир.

— Ҳа,— деди Дилафрўз дилга ғулғула соладиган совуқ бир оҳангда,— улар абадий хаёлга толишган.

Собир Дилафрўзнинг ёнида тўхтаб, унга савол назари билан тикилди.

— Абадий?.. Бу нима деганинг?..

Дилафрўз, Абдулла ва Хосият қорамтир соядан кўз узмай, қандайдир саросимали бир қиёфада сукут сақлаб туришарди.

— Улар бизни калака қилишяпти, Собир,— деди Сурайё хафа бўлгандай, чиройли қошларини чимириб.

Собир ҳайкалдек қотиб турган ҳайвонларга бир қараб олди-да, яна сўради:

— Очиқроқ гапирсанглар-чи, ўзи нима гап?!

— Анави соя...— деди Хосият секингина,— ичига кирган ҳамма нарсани музлатиб қўяр экан.

— Нима-нима?— Собир ҳам, Сурайё ҳам қаршиларидаги улкан қора кўланкани энди пайқашди. Собир қизиққон йигит эмасми, дарров саволларни қалаштириб ташлади:— Эшаклар чинданам қотиб қолишганми? Олдига бордиларингми ўзи? Ғўзапоялар ҳам музлаб ётибди-ку? Э-вой! Нимага қараб турибсизлар ўзи? Бирор чора кўриш, раисга одам юбориш керак-ку, ахир!?

— Ховлиқма,— деди Дилафрўз қатъий оҳангда.— Биз ҳам ҳозир худди шуни ўйлаяпмиз. Бу раис билан ҳал бўладиган иш эмас.

Орага бир дақиқа сукунат чўкди.

— Бўлмаса, бундай қиламиз,— деди Дилафрўз, ниҳоят.— Собир, Сурайё сизлар бу ҳақда шаҳар ижроия комитетига хабар бергани ҳозироқ жўнайсизлар! Шошилинч чора кўриш кераклигини тушунтириб айтинглар. Бу кўз кўриб қулоқ эшитмаган даҳшатли муҳит. Эҳтимол, у — ерга космосдан келиб тушгандир. Эҳтимол, шу жойнинг ўзида қандайдир табиий шароитлар туфайли юзага келгандир. Ҳар ҳолда ҳозирча шу нарса аниқки, у билан сира ҳазиллашиб бўлмайди. Агар у ўз физик ва кимёвий хоссаларини ўзгартирмай шаҳарга кириб борса, бунинг оқибатини тасаввур қилиш қийин эмас... Қани, тезроқ бора қолинглар!

Собир эътироз қилмоқчи бўлибми, бир зум тарадудда қолди:

— Мен... балки ҳозир бу ерда кўпроқ... керак бўларман. Урнимга Хосият бора қолсин.

— Йўқ!— деди Дилафрўз қатъий.— Хосият билан Сурайёга ишонмасликларин мумкин. Гапга чечансан, аҳвол ўта жиддийлигини сен яхшилаб уқдира олишинг мумкин. Гапни чўзмай, жўнанглар!

Собир қўл силтаб, Сурайёга ўгирилди:

— Кетдик бўлмаса!

Улар пахтазор ўртасидан ўтган катта асфальт йўл томонга чопиб кетишди.

— Биз, дўстлар, қорамтир булутни ўрганишга киришамиз. Уни шартли равишда «Кўланка» деб атаёмиз. Сен, Абдулла, уни айланиб, қаёқдан келаётганини, пахтазорнинг қанча қисмини музлатганини аниқлайсан. Кейин унинг ҳажми катталашяптими ё аксинча, кичиклашяптими — шуни ҳам билишга ҳаракат қил. Лекин эҳтиёт бўл! Кўланкага яқин боришни хаёлингга ҳам келтирма! Биз эсак, Хосият билан унинг нималигини аниқлашга урилиб кўрамиз...

Абдулла одатича катта-катта қадамлар билан кўланканинг нариги томонига қараб кетди. У ҳаммавақт Дилафрўздаги бир хислатга қойил қоларди: қиз ҳал қилувчи дақиқаларда эсанкираб қолмай, доимо оқилона фикр юритар, оқилона қарор қабул қила оларди. Умуман, Дилафрўзнинг ажойиб ташкилотчилик истеъдодини ҳамма аллақачон тан олган, у икки йилдан бери институт комсомол ташкилотининг секретари қилиб сайланиб келарди.

Дилафрўз Хосиятга юзланди:

— Биз бундай қиламиз; узун бир дарахт новдаси ёки темир сим топамизда, кўланкага эҳтиёткорлик билан ёндошиб тажриба ўтказамиз. Аввало кўланкани шу аҳволда тутиб турган, уни энергия билан таъминловчи манбани аниқлашимиз керак. Ана шундагина унинг фаолиятини тўхтатиб, уни «жиловлаб» олишимиз мумкин. Умуман, бу ўзи нима — газми, тутунми ё умуман одамзодга шу пайтгача номаълум бўлган фазовий материями,— шуни аниқлашимиз зарур.

— Яхши,— деди Хосият секингина.

Хосият кишида дастлаб, оғзидан гапи тушиб кетаётгандек таассурот қолдирса-да, лекин аслида билимдон ва чаққон қиз эди. У дарров узун дарахт новдасини топиб, Дилафрўзнинг қўлига тутқазди. Кейин дақиқа ўтмай, катта йўл чеккасидан эгилиб-букилиб кетган узун темир арматурани судраб келди.

Дилафрўз бу пайтда кўланкага яқин бориб, қотиб қолган ҳайвонларни синчиклаб кўздан кечираётганди.

— Наҳотки улар бутунлай музлаб қолишган бўлса? Бир неча дақиқа ичида-я? Сира ақл бовар қилмайди...

— Бундан ҳозир текшириб кўрамиз,— Дилафрўз шундай деб, қўлидаги узун новдани кўланка чегарасидан

Ўтказди-ю, ўзини беихтиёр орқага ташлади: новданинг қорамтир фонга кирган қисми худди ёна бошлагандай чирсиллаб тутаб, бир лаҳзадаёқ целлофанга ўхшаш юпқа пленка билан қопланган — музлаб қолганди. Дилафрўз ўзини тутиб олиб, эшакнинг қорнига муз новдани теккизган эди, ўша заҳоти у майдаланиб, сочилиб кетди. Эшак қорнида эса, новда диаметри катталигида қора туйнукча ҳосил бўлганди. Ранги оқариб, ўнг кўзи пирпираб уча бошлаган Дилафрўз ирғиб ўрнидан турди: унинг энди ҳайратланишга ҳам ҳоли қолмаганди. Буни пайқаган дугонаси ҳозиргина тўғрилаб улгурган темир арматурасини қўлга олди.

— Буни тиқиб кўрсак-чи?

— Майли,— деди Дилафрўз; унинг кўриниши паршонхотир ва бир оз саросимали эди.

Хосият темирни кўланкага «суқди». Ажабо, арматура юпқа ва ялтироқ алланима биландир қопланган, лекин музламаган, ўзидан тутун ҳам чиқармаганди.

Дилафрўзнинг юзига қон югургандай бўлди.

— Демак, темир унга нисбатан турғун элемент экан,— деди у жонланиб.

— Ҳа, лекин... балки уни ҳам музлатар, агар узоқ қўйилса...

— Бўлмаса, бирпас шундоқ ушлаб тур. Яхшиси шу туришида ерга ташлаб қўя қол. Ана шундай. Жуда бошим қотаяпти. Бу қанақа газ муҳити бўлди экан ўзи? Одатда бирор улкан бино, бостирма ёки дарахт остида кўланка ҳосил бўларди. Бу бўлса очиқ ҳавода, нақ қуёшнинг остинида... Бирор тутун десанг, унда манбаси қани?

— Манбаси балки... ер остидадир?

— Қани? Қани, ахир? Менга кўрсат-чи! Бу ерлар ҳаммаси азалдан пахтазор жойлар бўлиб келган...

— Бу ҳам тўғри,— деди Хосият.

— Қизиғи шундаки, у худди совун пуфагига ўхшаб ўзини атмосферадан кескин чегаралаб олган. Бу муҳит физиканинг оддий диффузия¹ қонунларига ҳам сира бўйсунмайди.

— Гапингда жон бор,— деди Хосият баттар руҳи тушиб.

Шу пайт чирсиллаган овоз эшитилиб, улар орқага

¹ Д и ф ф у з и я — бирор муҳитда у ёки бу газнинг, суюқликнинг бир текисда тарқалиши.

тисланишди. Қўланка олға жилиб, ғўзаларнинг янги қаторини ямлай бошлаганди.

— Темирни ол-чи,— деди Дилафрўз.

Хосият арматурани кўланкадан ташқарига тортиб чиқарди-да, ерга уриб кўрди. Синмади. Ушлаб кўриб бир оз илиб қолганини пайқашди. Демак, музламабди. Қизлар ўзларидан мамнун ҳолда кўз уриштиришди. Энди уларда маълум даражада кўланкага қарши ишлатиш мумкин бўлган материал бор эди.

— Энди, биласанми, нима қиламиз,— деди Дилафрўз,— бирор ҳашорат ёки жонивор топиб, уларга кўланка қандай таъсир ўтказадимиз, шуни синаймиз.

— Яхши.

Хосият нарироқдаги коллектор бўйига қараб кетди.

* * *

Абдулла кўланка бўйлаб бораркан, бирдан унинг чегарасидан ташқаридаги майдонда ҳам музлаб қолган ғўзаларни кўрди. Қорамтир фондан ҳоли, аммо ғўзалар музлаган бу майдон ярим ой шаклида бўлиб, унинг ўртасидан то кўланкагача бўлган масофа йигирма-йигирма беш метр чамасида эди. Атрофда бошқа шубҳали ҳеч нима кўринмасди.

Йигит қотган ғўзалардан бирига яқинроқ келиб, четига туфлисини теккизди. Муздай ялтираб турган ғўза «дув» этиб тўкилиб тушди. Абдулла чўккалаб ўтириб, муз парчаларига ўхшаш, айна пайтда биллур синиқларини эслатувчи ғўза бўлакларини синчиклаб кўздан кечирди. Енма-ён турган соғлом ва музлаган ғўзаларни бир-бирига солиштирди. Соғлом ғўзаларнинг жигарранг ва нозик шохлари, кўм-кўк ёш барглари шамолда оҳиста тебранар, улардан жонли ҳаёт нафаси уфуриб турарди. Музлаганлари эса, мунғайиб, шамолда қимир этишмасди ҳам. Гўё озгина қаттиқроқ шамол турса, чирсиллаб синиб кетадигандай. Булар энди ҳаёти сўнган ўлик ғўзалар эди.

Абдулла шошилмасдан қаддини ростларкан, шаҳар томонга билинар-билинемас жилаётган кўланка даҳшатини бутун вужуди билан илк марта ҳис этди.

«Кўланка» шаҳарга кириб борди ҳам дейлик,— ҳаёлидан ўтказди йигит,— у ҳолда одамларнинг ҳоли нима кечади? У ҳайвонларни музлатгандан кейин, одамларни

музлатиши ҳам аниқ». Абдулла кўланка орасига кирган ва танаси бир лаҳзада «зув» этиб тутаб, ўша заҳоти қотиб қолган одамни тасаввурига келтирди-ю, бада-нида чумоли югургандай, сесканиб кетди. Олдини олиш керак! Қандай бўлмасин, кўланка шаҳарга йўламаслиги керак!

Йўқса...

Абдулла яна кўзларини юмиб, хаёлга толди.

«...Мана, кўланка шаҳар чегарасига етиб келди. Чоратрофда шамол гувиллайди. У ўз қанотлари билан оғир кўланкани базўр шаҳарнинг ичкарасига ҳайдайди. Эрта тонг бўлгани учун шаҳар осуда уйқу оғушида. Ана, кўланка биринчи кўп қаватли тураржой биносининг бир чеккасини ўз бағрига олди. Ўша заҳоти деворлардан жигарранг тутун «зув» этиб осмонга кўтарилиб, кўланкага сингиб кетади. Лаҳза ўтмай деворлар ярқирок оқ плёнка билан ўралиб, музлаб қолади. Кўланка деворлар орқали ичкарига ўтади. Шаҳарнинг чеккасида курсдоши Салимларнинг оиласи туради. Аввал балконда ётган — оппоқ соқоли кўксига тушадиган оқкўнгилли Одил бобо «тутаб», музга айланади. У албатта музлашидан бир дақиқа аввал худди зилзила юз бергандек қаттиқ товушда: «Субҳонолло!.. Субҳонолло!.. Субҳон...» — деб бақиради-ю, тинчийди. Унинг овозини эшитган Салим ва унинг ота-онаси бошқа уйлардан югуриб, балконга чиқишади-ю, чолни бу аҳволда кўриб, бир лаҳза ағрайиб қолишади. Кейин отаси ўзига келиб:

— Бобой, сизга нима бўлди? — дея унга ёрдамга интилиб, кўланка чегарасидан ўтиши ҳаманоқ тутаб, Одил бобонинг устида энгашган ҳолда музлаб қолади.

— Вой, худойим! Нима бўляпти!? — деб хитоб қилади Салимнинг онаси даҳшат ичида.

— Шошманг, ойи! Анави сояга яқинлашманг! — бор овози билан қичқиради Салим онасининг қўлидан ушлаб орқага тисланаркан.

Улар шошилиб ошхонага чиқишади. «Газ чиқиб кетмаганмикин?» — деб газ плитага хавотир билан қарайди Салим. Йўқ, ҳамма мурватлар одатдагича маҳкам беркитилган. Бу ўртада соя уларнинг ортидан ошхонага бостириб кира бошлайди.

— Ташқарига! — хитоб қилади Салим онасининг қўлидан тортиб эшикка бошларкан. — Йўқса, у бизни ҳам ямлаб юборади!..

— Мени қўйиб юбор! — дейди онаси йиғлагудай бў-

либ.— Ахир даданг билан отанг ичкарида-ку! Уларни қутқармай қаёққа кетамиз?

— Ойижон! Уларга энди ёрдам бера олмаймиз! Энди биз ўзимизни, бошқа тирик қолганларни асраш ҳақида бош қотиришимиз керак!

— Наҳотки... Наҳотки даданг билан отангдан айрилиб қолдик? Вой, жигарларим!!.— беихтиёр ҳўнграб юборади Салимнинг онаси.

Улар ташқарига чиқишганда уйнинг олдида даҳшат ва саросимада дод-фарёд солиб уёқдан-буёққа югуриб юрган одамларга дуч келишади. Маълум бўладики, биров фарзандидан, биров ота-онасидан, яна биров эри ёки хотинидан жудо бўлган.

Бу орада уйнинг икки пастки қаватини ямлаб улгурган кўланка ҳажми узлуксиз ўсиб борар экан, (дуч келган нарсани ямлаганидан кейин, шубҳасиз, ўсади-да!) олға интилади. Бу пайтда тагидаги пойдеворлари музлаб, мўрт бўлиб қолган бино гурсиллаб босиб тушади; тепадаги қаватлар ҳам кўланкага ем бўлади. Бу фожиани кўрган одамлар улкан соядан тўрт томонга қочишади...»

— Қандай даҳшат!— деди Абдулла кўзларини очиб ва худди бирор нажот излагандай катта йўлга қаради. Аксига олиб бирорта ҳам машина кўринмасди. Бу ерларда умуман машиналар кам. Улар пахта терими мавсумидагина кўпайишади. Ҳозир эса, икки-уч соат ичида бир машина ўтса ҳам катта гап. Бўлмаса, у ҳам йўқ.

Иигит кўланкадан холи, музлаган ғўзалар майдонига қараб, унинг яна кенгайганини пайқади. Кўланка ҳамон шаҳар сари жилиб борарди. У кўланкани бундан бир неча соат олдинги, яъни ғўзалари музлаган майдон шакли билан таққослаб кўриб, унинг ҳозирги айланаси, тахминан, бир неча метрга кенгайганини, айти пайтда у юқори томонга ҳам билинар билинмас ўсаётганини аниқлади.

Абдулла энгашиб, каттароқ ғўза шохини синдириб олди-да, кўланка орқада қолдирган — музлаган ғўза-пояларнинг тагини жон-жаҳди билан қовлашга киришди. Ажабо, тупроқ музлаб, мўрт бўлиб қолган, ёғоч тегиши билан чирсиллаб, палахса-палахса бўлиб кўчиб тушарди: оддий ғўза шохи ёрдамида ҳам бемалол чуқур қовлаш мумкин эди.

Ярим метрча қазилгач, ниҳоят, одатдаги ер кўринди. «Демак, кўланка тупроқни, тахминан, ярим метр қа-

линликда музлата олар экан»,— ўзича хулоса чиқарди Абдулла.

Йигит кўланканинг нариги томонига — қизлар тарафга чопиб кетди.

* * *

Собир билан Сурайё тез юриб катта йўлга чиқишди-да, югургандай одимлаб, шаҳарга йўл олишди.

— Наҳотки у ҳамма нарсаларни музлатаверса?— хануз ишонгиси келмасдан сўради Сурайё.

— Эшакларни кўрдинг-ку. Тезроқ юр!

— Одамларни ҳам шу аҳволга солармикин?

— Шубҳасиз.

— Жуда қизиг-а! Худди фантастик кинофильмлардагидай.

— Лекин бу — фантастика эмас, аччиқ ҳақиқат. Қолиб кетма, тезроқ юр, жоним!— У Сурайё билан ёлғиз қолган пайтларида қизга «жоним» дея мурожаат қиларди.

Жадаллаб кетишди.

Иккала томонда кўм-кўк ва бир текис пахтазор худди сокин океандай ястаниб ётар, шундоқ йўлнинг биқингинасида у ер-бу ерда кимёвий ўғитлар — суперфосфат ва аммофос уюмлари кўзга ташланарди. Уларнинг ёнидан ўтаркан, йигит билан қизнинг димоғига аччиқ ҳид урилди.

Мана, ниҳоят, улар шаҳар чеккасига етиб келишди. Шаҳарга кираверишда ўртасига қизил атир гуллар экилган катта ҳалқа шаклидаги йўл бўлиб, у тўрт томонга (учтаси — шаҳар ичкарасига) тармоқлаб кетганди. Бу ерда энди машиналар серқатнов эди.

— Тезроқ, жоним!— Собир қизнинг қўлидан ушлаб, ҳалқадан ўнгга бурилган кўчага бошлади. Улар азбаройи шошилишганидан светофорнинг қизил чироғига ҳам қарамай йўлни кесиб ўта бошладилар. Лекин шу заҳоти машина ғилдиракларининг асфальтга ишқаланиб қаттиқ чийиллагани эшитилдию катта юк машинаси кескин чапга бурилиб, қарама-қарши йўналишда келаётган оқ «Жигули»нинг орқа биқинига зарб билан урилди.

Кўчанинг ўртасидан чуриллаган ҳуштак овози эшитилди. Баланд бўйли қоматдор милиция сержанти тез-тез одимлаб фалокат юз берган жойга келмоқда эди. Бир зумда кўчада машиналар тўпланиб қолди. Одам-

лар йиғилишди. Ҳамма пачақланган машиналарга ачи-ниш ва ҳайрат билан тикиларди.

Юк машинасидан тушган малла сочли қирқ ёшлардаги озгин шофёр Собир билан Сурайёга ўшқира кетди:

— Пешанангиздаги кўзми ё пўстакнинг тешигимми? Гарданингга солиб қолайми!

— Ўртоқлар, тарқалинглар! Ҳеч қандай томоша йўқ!— қоматдор милиционер бир-бири билан тўқнашган машиналарнинг олдига келиб, уларни кўздан кечириб чиқди-да, шофёр йигитга мурожаат қилди:— Ҳов оғайни, қани бу ёққа келинг-чи. Грузовик сизникими? Сизлар ҳам бери келинглар, ҳўв укам, синглим. «Жигули» сизга қарашлими, ўртоқ?

Пачақланган люкс «Жигули»нинг эгаси — қорамағиздан келган, чуст дўппи кийган ёш йигитча йиғлағудай бўлиб, боши билан тасдиқ маъносини билдирди.

— Ўртоқ сержант,— деди боядан бери нима қиларини билмай ағрайиб қолган Собир, ниҳоят ўзини тутиб олиб: қарасаки ҳаливери бу ердан кетиша олмайдиган. Шунинг учун у сержантга шоша-пиша бор гапни, қаерга ва нимага кетишаётганини қисқа қилиб айтиб берди. Гапининг охирида:— Майли, кейин бизни суд қилсанглар ҳам розимиз!— дея қўшимча қилди. Сержант йигитга аввал ажабланиб тикилди. Лекин «Жигули»нинг эгаси қулоғига алланима деб шивирлаши билан юзини истехзоли бир парда эгаллади:

— Э, оғайни, суд қилиш учун сиздан розилик сўраб ўтиришмайди. Яқинда қуёш ботса, кўланкангдан асар ҳам қолмайди. Яхшиси эртагингни бориб бувингга айт. Кўча қондасини буздингларми, энди жавоб берасизлар!..

— Ахир, тушунсангиз-чи, ўртоқ сержант, сизга айтиб берганим эртак эмас. Аҳвол жуда жиддий! Кўланка шаҳарга бостириб келяпти!

— Менга қара, ука, сен кўп бошимни қотирма. Кўр-япсан-ку, кўча ҳаракати тўхтаб қолди.

Сержант шундай деб машиналар ҳаракатини йўлга солиш мақсадида йўлнинг нариги томонига ўтди. Эшикларини очиб, қараб турган шофёрларга қўлидаги таёқчасини ўйнатиб, айланиб ўтиб кетаверишни буюрди шекилли, машиналар бирин-кетин қўзғала бошлади. Кўча ҳаракати ниҳоят изга тушгач, сержант орқасига қайтди.

Собир кўланка ҳақида унга илтижо билан яна уқди-

ра бошлаган эди, шундоқ ҳам фигони ошиб турган юк машинасининг ҳайдовчиси — малла сочли озгин одам ўшқира кетди:

— Менга қара, ука, гарданингга солиб юборайми? Қилгиликни қилиб қўйиб, тагин нега аллақаяқдаги гаплар билан бошни қотирасан?

— Нега ишонмайсизлар, ахир!— куйиниб дерди Собир.— Қасам ичишим мумкин!..

— Мен ҳам қасам ичишим мумкин! У рост айтяпти!— гап қўшди йиғлағудай аҳволда турган Сурайё. «Жигули»нинг эгаси — чуст дўппили ёш йигит милиционернинг қулоғига:

— Улар найранг қилишяпти, ака,— деб пичирлади.— Сизни алдаб, осонгина қутилиб кетишмоқчи.

Бироқ унинг гапини ҳамма эшитди. Озгин ҳайдовчи яна ғазабини сочди:

— Мен сенларга найрангбозлик қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман. Ҳар доим шунақа, булар кўча қоидасини бузишади, жабрини биз ҳайдовчилар тортамыз...

— Тинчланинг, оғайни, тинчланинг!— дерди сержант баланд овозда ёнига осиб олган сумкасидан қалам-қоғозларини оларкан.— Ҳозир протокол тузамиз, ҳаммангиз тагига имзо чекасизлар.

Собир ноилож:

— Майли. Нима қилсангиз ҳам тезроқ бўлинг,— деди бўшашибгина.

— Мана бу бошқа гап...

* * *

Абдулла қизларнинг олдига етиб келганда, Дилафрўз билан Хосият узун темир арматура ёрдамида кўланка ичидан музлаб қолган қурбақани тортиб олишга уринишаётганди. Йигит арматурани дарров уларнинг қўлидан олди-да, учини қурбақага теккизиб, уни четга суриб чиқарди. Худди ойнадек ялтироқ бўлиб қолган қурбақа учга бўлиниб кетган эди.

— Демак, кўланка ҳар қандай органик моддани қотириш хусусиятига эга,— хулоса қилди Дилафрўз, кейин Абдуллага мурожаат қилди:— Хўш, сен нималарни аниқлай олдинг?

Абдулла нимаики аниқлаган бўлса, ҳаммасини бирма-бир айтиб берди.

— Бўлмаса шаҳардан одамлар келгунча бекор турмай, яна шундай бир тажриба ўтказсак, дўстлар,—

деди Дилафрӯз пича ўйланиб олгач,— ҳозир сен, Абдулла, бирор каттароқ темир тунука топасан. Кейин унинг ёрдамида кўланкани эҳтиётлик билан қирқиб кўрамиз. Ҳа-ҳа, қирқамиз, менимча, бу оддий газ эмас, қандайдир яхлит масса. Бир парчасини ажратиб олганимиздан кейин эса, унинг устида бошқа тажрибалар ўтказишимиз ҳам осонлашади.

«Ақлданам бор-да роса!— Дилафрӯзнинг гапидан ҳайратга тушган Хосият кўнглидан ўтказди.— Ҳамма гап унинг жуда кўп китоб ўқиганлигида бўлса керак. Болалигидан то шу кунгача шунақанги кўп ўқийдики!.. Аввал эртақлардан бошлаганди. Эртақ кетидан эртақ, эртақ, эртақ... Ҳатто, ота-онаси хавотирга тушиб, кўлидан китобларини тортиб олиб қўйганини ҳам ўзи неча марта кўрган. Унинг ўзи бўлса, деярли китоб ўқимай, болалигини ғафлатда ўтказиб юборибди. Бунинг устига бирор нарсага бундоқ тузукроқ ихлос ҳам қўймабди-я, вой каллаварам».

Абдулла тунука парчасини қидириб, сал нарироқдаги коллектор томонга кетди. Дилафрӯз Хосиятга юзланди:

— Иккаламиз эса, манави сим ёрдамида кўланканинг зичлигини аниқлаймиз.

Хосият бир зум ағрайиб қолди, кейин секингина сўради:

— Қандай қилиб?

— Жуда оддий. Мана қараб тур!— Дилафрӯз ердан арматурани олди-да, бир чеккасидан юқорига кўтариб «фи-ювв» этказиб ҳавони кесди.— Кўряпсанми, ҳавонинг қаршилиги симга нисбатан жуда кам. Деярли бемалол ҳаракатланяпти. Энди шу ҳаракатни кўланкада такорлаймиз.— Қиз кўланкага яқинлашиб симни куч билан унинг чекка «деворига» урди. Сим аввал кескин пастга жилиб, кўланканинг чегарасига етгач, худди сувни кесиб ўтаётгандай қўққисдан ҳаракати бир мунча сусайиб, яна ташқарига чиққач, тезлашиб қизнинг оёқларига тегай деди.

Хосият жон ҳолатда:

— Вой, эҳтиёт бўл!— дея хитоб қилди.

— Ҳечқиси йўқ,— деди Дилафрӯз бамайлихотир.— Ана, кўланканинг солиштира зичлиги ҳавоникидан анча кўпроқ эканини ҳам билиб олдик.

— Худди сувнинг солиштира оғирлигидай шекилли?

— Йўқ, менимча, ундан ҳам ортиқроқ.

— Газ бўлса ҳам, роса оғир газ экан-да?

Қизлар ўйчан қолди яна кўланкага тикилишаркан, чирейлаган овозлардан беихтиёр орқага тисарилишди. Кўланка гўзаларнинг навбатдаги қатори устига хуруж бошлаганди. Бир неча дақиқа ичида қизларнинг кўз ўнгиди яна бир қатор гўза тутаб, қотиб қолди.

— Қандай даҳшат-а!— деди Хосият ҳаяжон билан шивирлаб.

Дилафрўз ўгирилиб, Абдулла кетган томонга қаради. Пахтазор узра шамол кучайган, гўзалар худди унинг мусикасига рақсга тушаётгандай бараварига уёқдан-буёққа вазмин бош эгишар, пахтазорнинг ҳув чеккасидаги баланд-баланд дарахтларнинг хийла катталашиб қолган барглари худди байроқчалардек пир-пирар эди. Абдулла адир томондаги коллектор ёнида ивирсиб тулука излар эди.

— Собир билан Сурайё жуда узоқ қолиб кетишди-ми?— деди Дилафрўз шаҳарга жўнаган «чопарларни» эслаб.— Менимча, қайтадиган вақтлари бўлди.

— Ҳа, автобусда борилса, ижрокомгача атиги олти-етти бекат.

Дилафрўз бу ердан анча олисдаги йўл билан адир ўртасидаги чайлага ўхшаган уйни кўриб қолди-да, бирдан миясига яна бир фикр келди.

— Менга қара, Хосият. Юр, анави уйчага бориб келамиз.

— Нима қиламиз бориб?

— Каттароқ одам бўлса, зора ёрдами тегса. Ундан кейин... калламга бир ўй келди.

— Яна тажрибамми?

— Ҳа. Ҳозир бизга олов керак.

— Олов?

— Ҳа, кучли аланга.

— Мақсадинга тушундим. Лекин кўланкага аланга уриш хавфли эмасмикин?

— Менимча, йўқ. Солиштирма оғирлиги катта жисмлар одатда қийин ёнади ёки умуман ёнмайди. Асосийси, оловнинг унга қандай таъсир қилишини билиб олишда. Балки суюқликка айлантириб, эритиб юборар?

— Жуда қизиқ!

— Кетдик бўлмаса.

Қизлар уйча томонга жадал юриб кетишди.

80-3794

* * *

Абдулла эски тунука ёки темир парчаси қидираб, бироқ хаёли ҳамон даҳшатли кўланкада эди. Мактабдош ўртоқлари унга «хаёлпараст» деб бежиз лақаб кўйишмаганди. Ҳозир ҳам ўзи излаётган тунука парчасига кўзи тушди. У коллекторнинг нариги томонида тупроққа ярим ботиб ётарди. Лекин хаёли бошқа жойда бўлгани учун уни пайқамади. Нигоҳини бошқа ёққа ўтказди. Аммо бир дақиқадан сўнг қўққисдан тунука парчасини қаердадир кўрганини сезиб, дарров яна ўша томонга қаради. Ҳа, ана!

У темир парчасини олди-да, кўланка сари йўналди. Қизларнинг адир томонга йўл олишганини кўриб, тагин ўз ўйларига берилди.

«Мана, кўланка шиддатли тезликда олға интиляпти. Чор-атрофда шамол турган. Ғўзалар худди денгиз тўлқинларидай оҳиста чайқалади. Кўланка даставвал юқори вольтли электр узатиш тармоғининг баланд пўлат таянчи, унга туташган зангори изоляторлар қатори ва йўғон-йўғон симларни ўз «бағрига» олади. Ўша заҳоти изоляторлардан бир зум тутун кўтарилади-ю, улар чирсиллаб, ўзлари кўтариб турган симлар билан бирга пастга қулайди. Ўзаро тегиб кетган симлар қисқа туташув туфайли чор-атрофга яшиндек ўт чақнатиб узилиб тушади. Бу тармоқни ишдан чиқаргач, кўланка иккинчи ва учинчи линияни ҳам осонгина ўз измига олади. Оқибатда... оқибатда электр қувватидан буткул маҳрум бўлган шаҳар қоронғуликда қолади. Ахир бу учта тармоқ шаҳардан етмиш километр наридаги улкан ГРЭС ва ГЭСнинг электр қувватини етказиб берувчи асосий магистраллар-да!

Кўланка йўлида давом этаркан, энди коллекторни кесиб ўта бошлайди. Коллекторнинг даҳшатли соя теккан қисми ҳам электр таянчларининг қисматига шерик бўлади. Кўланка чеккасида қолган сув тошиб, пахтазорга уриб кетади.

Лекин кўланканинг катта канал билан тўқнашуви натижасида юзага келадиган сув тошқини олдида буниси ҳолва.

Ана, кўланка каналга ҳам бостириб келди. Сувнинг юзаси ярим метр қалинликда дарров тутаб, музга айланиб, оқимнинг йўли тўсилади. Оқибатда сувнинг сатҳи юксала бориб, музлаган сувнинг янги-янги қаторлари юқорига кўтарила бошлайди. Бир неча фурсатдан

сўнг каналнинг кўланка босган жойида каттагина муз тўғон ҳосил бўлади. Сув энди табиий равишда каналдан тошиб, атрофга ёйилади. Унинг ўнг томони шаҳарга, чап томони пахтазорга қараб уради... Қандай даҳшат!..»

— Топдингми, Абдулла?— Узоқдан Дилафрўзнинг жарангдор овозини эшитиб йигит чўчиб тушди. Сал нарида қўлида алланарсалар кўтарган собиқ синфдошлари келишарди.

— Ҳа, мана.

— Жуда соз. Биз ҳам излаган нарсамизни топдик,— Дилафрўз қўлидаги сариқ примусга ишора қилди,— ичида керосини ҳам бор экан. Энди шаҳардан одамлар келишгунча баъзи тажрибаларимизни ўтказиб олишимиз мумкин.

Абдулла бир лаҳза қовоқ-лунжи осилиб, ўйланиб қолди. Кейин қатъий оҳангда:

— Менимча,— деди,— биз ҳозир тажрибаларни қўя турсак! Ахир анави таянчларни кўряпсанми?— Юқори вольтли линияларга ишора қилди йигит.— Уларга бир чақирим ҳам келмайди. Агар кўланканинг йўлини тўшишнинг бирор иложини қилмасак, у ҳолда...

— У ҳолда шаҳарда фалокат юз беради.

— Демак, биз ҳозир қандай бўлмасин, шаҳар раҳбарларини воқеадан воқиф этишимиз керак.

— Ахир Собир билан Сурайё худди шу мақсадда кетишди-ку!

— Улар жуда ҳаяллаб қолишди... Балки гапларига ҳеч ким ишонмаётгандир?

— Собир анойи эмас, ишонтиради. Ҳозир эса, тажрибани давом эттирамиз.

— Яхши. Мен нима қилишим керак?

— Тунука ёрдамида кўланкадан жиндак қирқиб олишга уриниб кўр. Эҳтиёт бўл, фақат. Биз эсак, примусни ёқиб, сен қирқиб олган кўланка бўлакчасининг оловга бардошини синаб кўрамиз.

— У олов таъсирида портлаш хусусиятига эга бўлса-чи?

— Менимча, портламаса керак. Айтдим-ку ҳали, умуман катта зичликка эга бўлган материаллар оловга бардошли бўлишади.

Улар бир зумда ишга тушиб кетишди. Абдулла бир дақиқа ичидаёқ тунукани гоҳ оёқлари остига олиб, гоҳ қўллари билан бука-бука узун тутқичли учбурчак шак-

лидаги ҳокандоз ясади. Қизлар эса, примусни ловилла-тиб ёқиб юборишди.

— Бошладик!— Абдулла шундай деб, кўланка сари юрди.

Қўққисдан Дилафрўз йигитга:

— Енгингни торт!— деб қичқириб юборди. Уша за-ҳоти Абдулла орқасига тисланди. Лекин у кечиккан-ди: кўланкага уриб олган енгининг ўрик баргидек жо-йи ялтираб музлаб қолганди.

— Энди шошилмай тур!— Унга яқин келган Хосият ердан гўза новдасини синдириб олди-да, Абдулланинг енгига — музлаган жойга теккизди. Уша заҳоти енга тешик ҳосил бўлиб, ундан бир оз қизарган қўл кў-ринди.

— Ачишяптими?— ачиниб сўради Хосият.

— Озгина,— деди Абдулла,— танамга тегмабди ше-килли.

— Шунақага ўхшайди,— деди Дилафрўз,— эҳтиёт бўл, дедим-ку! Ё ҳокандозни менга берасанми?

— Йўқ, ўзим,— йигит ўжарлик билан яна ўгирилди. Ҳокандозни худди юмшоқ пахса деворнинг тагига ур-гандай кўланканинг пастки қисмига ботирди. Кейин тутқични пастга босган эди, кўланканинг ғиштдек бўла-ги ҳокандознинг юпқа оқиш пленка билан ўралган уч-бурчак қисмига қўшилиб ажралиб чиқа бошлади.

— Кўрдингми, бу оддий тутун эмас, моддий нар-са!— хитоб қилди Дилафрўз ҳаяжонда.— Четга торт, тортавер!

Абдулла кўланканинг ғиштдек қисмини куч билан сура бошлади.

— У магнит хусусиятига ҳам эга экан,— деди йи-гит ундан кўз узмай,— ажратилаётган қисмини катта куч билан ўзига тортяпти!

— Тортавер, тортавер!— ҳовлиқиб гапирди Дилаф-рўз.— Магнит куч-чизиқлари қаердадир тугаши керак-ку, ахир!

«Ғишт» бир ярим метрча сурилгач, асосий кўланка-нинг таъсир кучи тугади шекилли, Абдулла «уф» тор-тиб, ҳокандозни бўшатди. Кўланка бўлаги икки гўза қатори орасида гумбаз шаклида қотиб турар, устки қисми эса, магнит майдони таъсириданми, ҳар қалай, асосий танага интилиб, бир оз қийшайиб қолгандай эди.

* * *

Милиционер Собир билан Сурайёни эшик пештоқи-га «С—т Маҳмудов М. М» деб ёзилган хонага олиб кирди-да, шу ерда ўтира туринглар, дея ўзи қаёққадир кетди. «Тфу!»— деди Собир азбаройи гижинганидан муштларини тугиб. Сурайё йиғлагудек аҳволда хонани кўздан кечирди. Одатдаги оддий иш кабинети. Стол, стуллар, телефон, деворларда кўча ҳаракати қоидаларига оид плакатлар, расмлар...

Қиз нигоҳини яна телефонга тикди. Қўзлари чақнади. Собирга ўгирилди:

— Телефон!..

Собир дарров столга юзланди-да, ўша заҳоти ўзини телефонга отди. Шошилиб «09»ни терди. Аксига олиб линия банд эди. Яна терди. Яна, яна.. Ниҳоят, жуда узоқдан аёл кишининг қўполроқ овози келди:

— Менга шаҳар ижрокоми раисининг телефонини берсангиз,— бақириб илтимос қилди Собир ҳовлиққанча. Аёл янаям қўполроқ овозда:

— Ёмон эшитиляпти, бошқатдан телефон қилинг,— деди-да, трубкани осиб қўйди.

— Оббо!— Собир ҳам жаҳл билан трубкани жойига қўйди. Кейин тагин олиб бошқатдан номер теришга тушди. Линия яна банд эди. Ўзи доим шунақа. Бир ишинг юришмаса, ҳаммаси чаппасига кетаверади. У жаҳл билан трубкани жойига осаман деб, кўрсаткич бармоғини қисиб олди. «Ихх..»— дея бармоғини оғзига олиб борди.

Энди Сурайё номер теришга тушди. Кейин ижроком раиси телефонининг номерини қоғозга ёзиб, Собирга узатди.

— Бормисан, жоним!— Чехраси ёришган йигит дарров раисга телефон қилишга тутинди.

Шу чоқ хонага сержант қайтиб кирди.

— Ие, ие,— деди у кўзларини Собирга қадаб,— ҳали бировнинг хонасида хўжайинчилик ҳам қиляпман денглар. Қўй жойига! Қўй деяпман сенга!

Собир иложсиз трубкани қўйди.

— Ҳозир сизларни бўлим бошлиғимиз майор Клеблеев ҳузурига олиб кираман,— деди сержант қатъий оҳангда.

Майор Клеблеев қирқ беш ёшлардаги, сочларининг аккасига оқ оралаган салобатли ва жиддий одам экан. Собир уни кўриши биланоқ сўниб қолаёзган умид уч-

қунлари қайта ёлқинланди. Бу одам унга ишониши керак. Буни кўзлари айтиб турибди. Албатта ишониши керак.

Майор бир зум уларга қаттиқ тикилиб турди-да, афсусланган оҳангда:

— Жуда ёш экансизлар,— деди бошини оҳиста чайқаб,— яшаш жонига теккан одамларга сира ўхшамасизлар. Энди ўзинглар айтинглар-чи, нима қилсак бўлади сизларни?

Собир бор гапни ётиғи билан бирма-бир айтиб берди. «Жуда шошилганимизнинг боиси ҳам шу»,— деди гапининг охирида.

Клеблеевнинг салқи пешанасида ажинлар пайдо бўлди. У қаршисидаги ёш йигитнинг ақл бовар қилмайдиган гапларига ишонгандек эди. Буни пайқаган сержант рухсат сўраб, гапга аралашди:

— Менимча, унинг кўланка тўғрисидаги гаплари уйдирма. Ахир ҳаммаёғи очиқ пахтазорда, ҳеч қандай бостирма йўқ жойда кўланка нима қилсин?!

Майорнинг пешанаси тиришган тунд чехраси ҳамон ўйчан тусда эди.

Собир қотиб қолган гўзалар, тириклайин музлатилган ҳайвонлар ҳақида қайта гапира бошлаганида, Клеблеевнинг пешанаси янада кўпроқ тиришгандай бўлди. Ниҳоят, йигитга тик қараб, савол берди:

— Айтинглар-чи, ўша кўланканинг тагида ҳеч нарса йўқмиди? Бирор тошми ёки метеорит парчасими?

— Йўқ!— Бараварига жавоб беришди қиз билан йигит.— Ҳеч нарса йўқ эди.

— Қизиқ,— деб қўйди майор худди ўзига гапиргандай. Кейин сержантга буюрди:— Сотиболдига айтинг, дарров машинани олиб чиқсин.

— Хўп бўлади, ўртоқ майор!— сержант шошилиб чиқиб кетди.

Майор телефон трубкасига қўл узатар экан, ёшларга мурожаат қилди:

— Сизлар ташқарида кутиб туринглар. Беш минутдан кейин ўша айтган жойингизга жўнаймиз.

«Кучли одам экан,— ўзича ўйларди Собир Сурайёнинг ортидан ташқарига йўл оларкан,— бирорта ҳам ортиқча гап гапирмайди. Ҳамма гапи худди ўқдай мўлжалга урилади. Қиёфаси ҳам қандайдир салобатли», Майор Клеблеев унга жуда маъқул тушганди.

Гумбаз шаклидаги жажжи кўланка, шамол таъсирданми, худди жонлидай билинар-билинемас тебраниб турарди. Дилафрўз, Хосият ва Абдулла уни уч томондан ўраб олиб, кўланкага олов таъсири ҳақида баҳслашишарди. Нарироқда примус ёниб турибди. Ниҳоят, бир қарорга келишди шекилли, бирдан Абдулла примусни қўлига олди-да, эҳтиёткорлик билан гумбазга тутди. Ажабо, оловнинг қизил тили кўланканинг чегарасини осонгина ёриб ўтди-да, ўша заҳоти бинафша рангга кириб, ўзидан қандайдир оч ҳаворанг тутун чиқара бошлади. Тутун гумбаз ичида бир текис тарқалар экан, жажжи кўланка тобора қуюқлашиб борар, айна пайтда катталашаётган ҳам эди.

— Қаранглар! У семиряпти!— хитоб қилди Дилафрўз. Абдулла примусни тортиб олар экан:

— Демак, аланга чиқарадиган углеводород гази кўланка учун «севимли таом»,— деди.

— Ҳа,— деди Дилафрўз,— унга қарши олов ёрдамида курашиш мумкин эмас!

— Унга сув сепиб кўрсак-чи?— журъатсизгина сўради Хосият.

— Ҳозир коллектордан сув олиб келаман,— Абдулла йўлга отланди.

— Шошилма. Примусни ўчириб, мурватини оч. Аввал унга озгина керосин сепиб кўрамиз.

Абдулла дарров Дилафрўзнинг айтганини қилди. Кейин кафтини қошиқ қилиб озгина керосин қуйди-да, гумбаз устига сепди. Ажабо, керосин томчилари жажжи кўланканинг устки қисмидаёқ тутаб, муаллақ ва тартибсиз ҳолда музлаб қолишди.

— Тутадими, керосин ҳам унинг учун «таом». Лекин агар сув сепсак, у тутамаса керак, негаки таркибида углеводород йўқ,— қатъий қилиб деди Дилафрўз.

Шу пайт қиз орқасига ўгирилиб кутилмаганда қичқириб юбораёзди. Асосий кўланка шундоқ Хосиятнинг ёнига етиб келган, қиз агар тирсагини озгина қимирлатса ҳам унга тегиши аниқ эди.

— Қимирлама!— деди Дилафрўз бақиргудай овозда.— Орқага қоч!

Хосият ўзини орқага олди.

— Чорак соат ҳам ўтмасдан наҳотки у бир неча метрга силжиган бўлса?

— Шамол кучайганга ўхшайди. Шу кетишида у

электр узатиш линияларига бир неча соат ичидаёқ етиб олади...

— Мен шаҳарга бориб келаман,— деди Абдулла қатъий.— Собирлар жуда ҳаяллаб кетишди.

— Хосият ҳам бора қолсин,— деди Дилафрўз.

— Йўқ, ҳа демай қоронғи тушади, у шу ерда кўпроқ керак бўлиши мумкин,— шундай деб йигит жадал одимлаганча, йўлга тушди.

— Энди нима қиламиз?— сўради секингина Хосият.

— Эндими?.. Кўланканинг нариги томонига ўтайлик-чи...

Кўланканинг ортида қизлар яна ғайриоддий манзаранинг гувоҳи бўлишди: каллалари ва думлари «синиб» тушган эшак ва унинг хўтиги энди кўланкадан четда қолиб кетишганди. Ўтган вақт ичида кўланка юз метрча масофага олдинга силжиганди.

— Кўряпсанми, у энига ҳам ўсибди,— деди Дилафрўз,— кўланка орқасидаги ярим айланани қарагин-у, унинг шу туришдаги ярим айланасини қара. Фарқ жуда катта, тўғрими? Демак, у йўлида дуч келган нарсаларнинг гўё «қонини» шимиб, ўзи тўхтовсиз ўсиб бораётибди!

— Қизиқ,— деди Хосият журъатсизгина,— кўланкани йўқотишнинг ёки унинг йўлини тўсишнинг умуман бирор иложи бормикин ўзи?

— Менимча, бор. Бунинг учун янада жиддийроқ тажрибалар ўтказиб кўриш керак.

— Масалан?

— Масалан, унинг таркиби, босими, иссиқлик даражаси, турли электромагнит хусусиятларини обдон ўрганиб чиқиш керак. Қуёшдан тушадиган ультрабинафша, инфрақизил, юлдузлардан келувчи космик нурлар унга қандай таъсир қилади, буларни яхши билиб олганимиздан кейингина бирор хулосага келиш мумкин.

— Ҳа, тажриба учун ажойиб объект экан,— деб қўйди Хосият дугонасининг жавобидан қониқиш олгандай бир оҳангда.— Айтмоқчи, унинг йўлини балки улкан металл девор ёрдамида тўсиш мумкиндир?!

Дилафрўзнинг кўзлари хурсандликдан чақнаб кетди.

— Бироқ,— деди у бир оздан сўнг ўйчанлик билан,— кўланка ер ва ҳаводаги моддалар билан туташиб, тўхтовсиз ўсишда давом этаверса, деворни ошиб ўтиши ҳам мумкин... Кейин металлнинг кўланкага нисбатан бардоши қанчага етади, балки у ҳам маълум

вақт ўтгач, чидаш беролмай, музлаб, емирилиб кетар. Булардан ташқари кўланка металл девор остидан ўпириб чиқиши эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Негаки, тепага ўсаётган номаълум газ қатлами ер ости сари ҳам хуржга ўтган, дейилса, сира мантиққа зид бўлмайди. Яъни вақт ўтиши билан балки у ерни ярим метр эмас, эҳтимол, икки, уч метр, ҳатто ундан ҳам чуқурроқ қалинликда музлатиб емира олиш хоссасига ҳам эгадир? Ким билади, бир неча йил бир жойда турса, балки Ер шарининг нариги томонидан ҳам тешиб чиқа олар?..

— Жуда қизиқ,— деди Хосият ҳайратдан оғзи очилиб. Дилафрўз пича ўйланиб тургач, кутилмаганда сўраб қолди:

— Менделеевнинг элементлар даврий системаси эсингдами?

— Ҳа,— чўчиброқ жавоб берди Хосият.

— Агар ёдингда бўлса, унда нўлинчи группа элементлари ҳам бор; гелий, неон, аргон...

— Ҳа, ёдимда.

— Ана шу группанинг пастроғида эса, тартиб номерларигина кўрсатилган бир неча бўш катакчалар бор. Булар табиатда мавжуд деб топилган-у, лекин ҳали кашф этилмаган. Менимча, қаршимиздаги кўланка ана шу ғаройиб инерт газларнинг ҳали кашф этилмаган янги вакили иштирокидаги ғоятда мураккаб бирикма. Бироқ уни айни маънода инерт газ деб аташ ҳам тўғри эмас. Негаки, инерт газлар ниҳоятда пассив, реакцияга киришмайдиган, киришса ҳам ғоятда беқарор бирикмалар ҳосил қилишгагина қурби етадиган элементлар эканлиги ҳаммага маълум. Бу, менимча, инерт газларга нисбатан акс хоссаларга эга бўлган газ. Яъни у жуда актив ва жуда барқарор, жаҳондаги жами нарсалар ва моддалар билан реакцияга киришаверади, улардан ўзига керакли моддаларни тартиб олади-да, ортиб қолганини чиқитга чиқараверади.

— Ақлингга қойилман!— хитоб қилиб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди Хосият.

* * *

Кўп ўтмай майор хонадан чиқиб, коридорда ўтирган Собир билан Сурайёга мурожаат қилди:

— Қани, кетдикми?

Собир сакраб ўрнидан турди:

— Кетдик!

Лаҳза ўтмай, майор Клеблеев, қоматдор сержант,

Собир ва Сурайё ўтирган «Волга» катта кўча бўйлаб ўқдай учиб борарди.

— Битта-яримта физик ёки кимёгар олимлардан олиб кетсак яхши бўлармиди,— деди Собир олдинги қаторда сукут сақлаб ўтирган майорга мурожаат қилиб. Қлеблеев бошини ярим ўгириб, бир зум ўйланиб турди-да, шофёрга буюрди:

— Фанлар академиясига ҳайданг.

Орадан чорак соат ўтгач, машина академиянинг ҳашаматли биноси қаршисида тўхтади, майор Қлеблеев ичкарига кириб кетди. Беш минутдан сўнг у каттароқ ёшлардаги бири тепакал ва бирининг сочи оппоқ миқти гавдали икки олимни бошлаб чиқди-да, Собир билан шофёр йигитга қарата:

— Сизлар йўл бошланглар, биз орқангиздан анави «Волга»да борамиз,— деди.

Улар учаласи сал олдинроқда турган «Волга» томонга кетишди. Иккала машина Дилафрўз билан Хосият имирсилашиб юрган жой яқинидаги тупроқ йўлда тўхтаганида чор-атрофга оқшом чўка бошлаган эди...

Икки олим ва майор Қлеблеев аввал кўланканинг уёқ-буёғига ўтиб обдон текширишди. Қотиб қолган ҳайвонлар ва гўзаларни кўриб ҳайратланишди. Сўнгра Дилафрўз билан бир неча фурсат савол-жавоб қилишди.

Энди шаҳарга етай деганида машиналарни кўриб, дарҳол орқасига қайтган Абдулла қўли билан юқори вольтли электр линияларини кўрсатиб, алланималарни зўр бериб уқдиришга уринарди.

Вазмин ва қатъий нигоҳли оқиш сочли олим, ниҳоят, хотиржам овозда хулоса қилди:

— Вазият ниҳоятда жиддий, ўртоқлар, ёшлар бунни вақтида пайқашибди, жуда таҳсинга сазовор иш бу! Мазкур газ бирикмасини ҳар томонлама яхшилаб текширмасдан у ҳақда бирор қатъий хулосага келиш қийин, лекин шу нарса аниқки, у инсоният бошига мисли кўрилмаган улкан фалокатларни келтириши мумкин. Даҳшатли кўланка бу! Ўта даҳшатли!..

— У на ўтда ёнади ва на сувда чўкади,— қўшимча қилди сочлари тўкилиб тушган қизғиш чеҳрали иккинчи олим,— уни ҳатто портлаш йўли билан ҳам йўқ қилиб бўлмайди. Негаки портлатувчи модданинг ўзини у оддий муз парчасига айлантириб қўяди. Шунинг учун ҳам тезкорлик билан ҳозирнинг ўзидаёқ академия Бош

Илмий Советининг кенгайтирилган фавқулудда кенга-
шини чақиришимиз керак.

— Сержант Асилбоев!— майор Қлеблеев ёнидаги сержантга мурожаат қилди.— Шу ондан бошлаб кўланкага кўз-қулоқ бўлиб турасизлар. Ёшлар сизга ёрдам беришади. Ҳеч ким унга яқинлашмасин...

— Манави сингилларимизни ҳам ўзимиз билан олиб кетсак,— деди оқиш сочли олим Дилафрўз билан Хосиятни кўрсатиб,— бу ерда ўтказган тажрибалари ҳақида академиянинг илмий кенгашида гапириб беришади...

Икки автомобиль сержант, Абдулла ва Собирни кўланка олдида қолдириб, тупроқ йўлни чангитиб, келган изларига қайтишди.

Қоматдор сержантнинг чеҳраси хавотирли кўринар, гоҳ кўланкага, гоҳ Абдуллага безовта тикиларкан, Собирга гап қотди:

— Сиз, ука, бояги гапларга мендан хафа бўлманг, маъқулми? Сизларни одатдаги тартиббузарлардан деб ўйлабман. Хизматчилик-да энди. Аммо, ука, грузовик билан «Жигули» қаттиқ урилди. Яхшиям шоферларнинг ўзлари соғ қолишди. Қани, энди менга манави галати кўланкаларинг ҳақида тузукроқ тушунтириб беринглари-чи. Бояги гаплардан ўлай агар бирор нарса тушунган бўлсам. Маъқулми?

Абдулла қизиқ-қизиқ воқеаларни гапириб беришда устаси фаранг эди. Ҳозир ҳам ўз қобилиятини намоён қилишга имкон туғилганидан ичида хурсанд бўлиб, дарров гапга тушиб, кўланка тўғрисида қилган тасаввурларини тўкиб солди. Унинг ҳикоясини тингларкан, сержантнинг бир оз қисик кўзларида таажжуб ва саросима борган сари ортар, қовоқ-лунжи тобора осилиб борарди.

— Ёпирай!— деди у ниҳоят, гап охирига етганда кўзлари чақнаб.— Наҳотки бу шунақа даҳшатли бўлса?

— Бўлмасам-чи?! Менимча, бунақа бирикма умуман ер юзида илгари бўлмаган. Янглишмасам, у космосдан тушган. Қандай дейсизми? Жуда оддий, менимча, у аввал алоҳида таркибга эга оддий метеорит бўлган. Ернинг атмосферасига киргач, ишқаланиш натижасида неча минг даражагача қизиб кетган ва ер сатҳига тушишдан аввал суюқликка, кейин тўла газга айланган. Бу — бир тахмин, холос. Эҳ-ҳе, ҳали бу борада қанча гипотезалар бўлмайди, дейсиз! Ҳали бу ҳақда

дунёдаги ҳамма газета-журналларда ёзишади. Агар инсон яқин ойлар ичида уни жиловлаш ва йўқотишнинг бирор йўлини топмаса, у ер юзидаги ҳаётни супуриб ташлашга қодир бўлган қудратли кучга айланиши мумкин-да.

— Ё тавба!— ҳамон ҳаяжонини босолмасди сержант.— Сира ақлга сиғмайди-я бу гаплар!

* * *

Ойиси ва дадасининг яккаю-ягона эрка қизи бўлган Сурайё уйга бугун жуда таъби хира бўлиб қайтди. Ойиси пешанасидан ўпиб:

— Яхши ўйнаб келдингларми, она қизим? Терган гулларингиз қани?— деган саволига ҳам жавоб бермай, боши оғриётганини баҳона қилиб, ётоқхонасига кирди-ю, ўзини каравотга ташлади.

Бугун у ўз ҳаётида жиддий бир хатога йўл қўйилганини илк марта англаб етгандай эди. Ҳа, ота-онаси унга болалигиданоқ ҳамма нарсани муҳайё қилиб бераверишди. Қизнинг отаси бир техник олий ўқув юртида кафедра мудири бўлиб ишлар, онаси медицина институтида дарс берар, умуман онаси ўзига тўқ — пири-бадавлат хонадонлардан эди. У болалиги давомида камикўст нималигини билмади. Урта мактабни ҳам яхши баҳоларда тамом қилди. Маҳаллада ҳам, мактабда ҳам ҳамма уни бахти кулган, келажаги порлоқ қизлардан деб билишарди.

Бироқ у ўзини ҳаётда энг муҳим нарса — мустақилликка ўргатишмаганини илк бор пайқаган эди. У ҳамма нарсада ота-онасига орқа қилишга ўрганиб қолганди. У энг оддий масала бўйича ҳам ҳеч қачон ўзи мустақил қарор қабул қилмас, доим ота-онасининг оқил маслаҳатига суяниб иш кўрарди. Бу ҳол унда ташаббускорлик ҳиссини умуман йўқотиб юборганди.

Бу қандай шармандаликки, боя у Собир ўлиб-тирилиб сержант ва бошқаларга аҳволни тушунтираётганда, унга заррача бўлса ҳам ёрдам беришнинг уддасидан чиқа олмаса-я?!

Улар машинада Фанлар академияси биноси қошига етиб келишгач юз берган ҳодиса, айниқса, ҳаммасидан ўтиб тушди. Машинадан тушишаркан, ҳалиги икки олимдан бири Дилафрўз билан Хосиятга мурожаат қилиб:

— Қани, сизлар биз билан юринглар, қизлар,— деган, кейин Сурайёга қараб қўшимча қилганди:— Сизга

эса, синглим, рухсат, кеч бўлиб қолди, ота-онангиз хавотир олиб ўтиришгандир.

Ушанда Сурайё аламдан тарс ёрилай деди. Уша мингаймас Хосият ҳам нимадир қилибди, кимгадир керак бўлибди, у эса ҳеч нарсанинг уддасидан чиқолмай, ҳайдалиб ўтирса-я!..

Нима учун Дилафрўз ҳамма нарсани шартта-шартта ва осонгина ҳал қилади? Чунки у мустақил фикр юритади. Нима учун Дилафрўзга ҳамма нарса аниқ ва равшан ва унинг учун дунёда айтарли ҳеч қандай жумбоқ йўқ? Шунинг учунки, у ниманики ўқиган, ўрганган бўлса, ҳаммасини мустақил равишда ҳаётга тадбиқ қилишни билади.

Хўш, Сурайё-чи?.. Бирор ишқалроқ масала чиқиб қолса, бўлди, ота-онасининг олдига югуради. Ахир ақли одамлар турганда, ўзи бош қотириб ўтиришининг нима ҳожати бор?! У юзага келган вазиятда бари бир уларчалик оқилона қарорга келолмайди. Ахир ота-онасининг ақли билан унинг ақлини таққослаб бўлармиди?!. Мана масаланинг илдизи қаерда!

Наҳотки у бир умрга шундайлигича қолиб кетса? Дадаси билан ойисининг ёшлари ҳам бир жойга бориб қолди. Улар чексиз умр кўришмайди, ахир! Тўғри, у Собирга турмушга чиқади. Ундан у ёнига Собирнинг ақли ва мустақиллиги ҳисобига яшайвериши мумкин. Лекин қачонгача араванинг охириги ғилдираги бўлиб, олдинги ғилдираклар қаёққа тортса, ўша ёққа кетаверади?

Айтишларича, инсон характеридаги асосий фазилатлар асосан ўрта мактаб ёшида ва институтда таҳсил олиш жараёнида шаклланади экан. У эса, бу ёшдан деярли ўтди-ку? Наҳотки унинг хулқ-атвори шундайлигича қолаверса? Наҳотки уни ўзгартиришнинг бирор йўли бўлмаса?.. Мумкин эмас! Бирор йўли бўлиши керак! Албатта, бор!

Эшикдан кирган онаси унинг хаёлини бўлди. Гарчанд Сурайё кўзларини юмиб ётган бўлса ҳам, онасини худди кўриб тургандай эди: мана, у унсизгина одимлаб келиб, унинг тепасида тўхтади. Меҳр тўла нигоҳ билан қизига термуларкан, журъатсизгина сўради:

— Она қизим, бошингиз оғриётган бўлса, дори олиб келиб берайми?

Дадаси ҳам у билан худди шу тахлит майин овозда «сиз»сираб гаплашади. Сурайё бошини четга ўгирди:

— Керакмас.
— Бўлмаса чиқиб бир пиёла иссиқ чой ичиб олинг.
Е шу ерга олиб келайми?
— Ҳожати йўқ.
— Ихтиёрингиз, она қизим, бўлмаса ўзингиз чиқар-
сиз.

Ойиси яна унсизгина одимлаб, айвонга чиқиб кетди. Доим шу аҳвол. Уни ота-онаси кафтларида тутишга интилишади. Ҳаёт доим одамни кафтида тутмайди-ку? У тўлқинга ўхшайди. Бир гал эркалатса, бир гал бурнингни қонатади. Нега буни ҳисобга олишмайди булар?

Сурайё бугун юз берган ҳодисадан кейин илк марта ўзини онасига нисбатан алланечук бегона ҳис қилмоқда эди.

Даҳшатли кўланка унинг кўп йиллардан бери англамай юрган қусурини фош этган, кўзини очган эди.

У энди нима қилиши керак? Кўланкага қарши курашиш бўйича ҳамма тенгдош дўстлари бирор иш билан банд. Дилафрўз билан Хосият академияда олимларга ўз тажрибалари хусусида гапириб беришяпти. Абдулла билан Собир кўланкага соқчилик қилишяпти. Фақат угина шундай масъулиятли бир пайтда... Наҳотки унинг қўлидан ҳеч қандай иш келмаса? Наҳотки у ана шунақа ношуд бўлса?

Сурайё кўзларига тирқираб ёш келганини ўзи ҳам сезмай қолди. Маржон-маржон томчилар қорага бўялган узун киприкларига тегиб, қорамтир тусда юзидан оқиб туша бошлади.

У ҳаётида илк марта чинакамга изтироб чекмоқда, ўз ожизлиги туфайли азоб чекмоқда эди.

Сурайё шу алфозда қанча ётди, билмайди.

Бир пайт нариги уйда ишлаб турган радиода концерт тугади-ю, дикторнинг қандайдир ғайри-оддий огоҳлантирувчи овозини эшитиб, хуши жойига келди. Кўзларини очди. Шу пайт диктор шаҳар ташқарисида пайдо бўлган номаълум ҳаво массаси ҳақида қисқача ахборотни тугатиб, сўзни Фанлар академиясининг вакилига берди. Сурайё ирғиб ўрнидан туриб, радио ёнига югурди.

— Муҳтарам энликлар,— дея гап бошлади йўғон ва хотиржам овозда олим; унинг шундай жиддий вазиятда ҳам осойишта оҳангда гапириши қизни ҳайратга солди,— шаҳримизнинг шимолий чеккасидан бир неча километр нарида номаълум табиатли қорамтир ҳаво мас

саси пайдо бўлди. У чорак гектарча майдонни эгаллаган. Номаълум массани илк пайқаган ёш талабалар ва олимлар ўтказган дастлабки текширишлар бизга ҳозирча у космосдан тушган болид, яъни осмонда гоҳо-гоҳода кўринадиган энг равшан метеор қолдиғи бўлиши мумкин, деб тахмин қилишга бир мунча асос беради. Шунингдек, бошқа гипотезалар ҳам йўқ эмас. Ҳозир тадқиқот ишлари давом этипти.

Масса аста-секинлик билан шаҳарга қараб жилмоқда. Гарчанд у биз учун айтарли катта хавф туғдирмасда, бунга омил яратиши эҳтимоли бўлган баъзи масалалар бўйича шаҳримиз аҳолисини огоҳлантириб қўйишни ўз бурчимиз деб билдик...

Шу пайт хонага одатича унсизгина одимлаб қизнинг онаси кирди. Унинг қорамағиздан келган чеҳрасида ташвиш ва саросима ифодаси бор эди. Сурайё радиога ишора қилиб, кўрсаткич бармоғини лабларига босди. Олим ҳамон хотиржам оҳангда гапини давом эттирди:

— Номаълум ҳаво массасининг йўлини тўсиш бўйича шаҳар маъмурияти ва олимлар томонидан қатъий чоралар кўрилмоқда. Бироқ шунга қарамай, яқин соатлар ичида масса шаҳарни электр билан таъминловчи энергия тармоқларини кесиб ўтиши хавфи бор. Такрорлайман, энергия тармоқларининг тўла хавфсизлигини таъминлаш бўйича барча чоралар кўрилмоқда. Шундай бўлса ҳам, муҳтарам энликлар ҳеч қандай тахликага тушмай, қоронғида қолмасликнинг олдини олишга кўришмоқлари лозим, деб ҳисоблаймиз. Барча корхона, завод-фабрика, идора ва муассасаларнинг раҳбарлари тезкорлик билан фойдаланилмаётган кўчма дизель электр станцияларини ишга шай қилишлари, агар лозим бўлса, уларни кучланиш остига қўйиш тадбирларини кўришлари даркор.

Номаълум массани текшириш натижалари ва унга қарши олиб борилаётган тадбирлар ҳақида телевидение ва радио тўлқинлари орқали ахборот бериб борилади...

Онанинг ташвишли нигоҳи Сурайёнинг синиққан чеҳрасига савол назари билан қадалди:

— Ҳали ўша массани шаҳар чеккасида биринчи учратган сизлармидингизлар?

Қиз узун киприкларини оҳиста ерга қаратди:

— Ҳа, ойи.

— Вой ўргилай, она қизим,— у Сурайёнинг елкаларидан қучди,— жуда қўрқиб кетгандирсизлар? Қайфиятингиз нега бунақа десам... Ҳечқиси йўқ, қизим. Хафа бўлманг, шунча олимлар албатта бирор чорасини қилишади. Ҳали-замон чироқ ўчиб қолиши мумкин деди, шамларни топиб қўйишимиз керак экан.

— Ҳа.

— Дадангиз ҳам негадир ҳаяллаб қолдилар.

— Ҳм.

— Энди юрақолинг, она қизим. Аччиқ мастава қилганман, бир коса ичиб олсангиз, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз.

— Яхши, ойи.

* * *

Дилафрўз билан Хосият залдан чиқиб, мрамар зиналар орқали пастга қараб кетишди-да, фойеда, академиянинг икки табақали эшиги олдида тўхташди. Улар фавқулодда олимлар кенгаши тузган кўланкани ўрганиш бўйича Давлат комиссияси аъзоларини кутишмоқда эди.

Мана, улар — асосан катта ёшда, чеҳраларидан қандайдир нур ва саховат ёғилиб турган оқиш сочли олимлар бирин-кетин шошилиб пастга туша бошлашди. Комиссия аъзолари пастда турган машиналарга ўтириб, кўланка томонга жўнашлари лозим эди.

Дилафрўз пайт пойлаб, Комиссия ранси — баланд бўйли, қотма, олтмиш ёшлар чамасидаги академикка мурожаат қилди:

— Домла, биз ҳам сизлар билан борсак майлими?

Академик тўхтади-да, шерикларига, машинага ўтираверинглар, дея ишора қилиб, қизларга яқин келди:

— Биласизми, ўйлашимча, сизлар ўз комсомоллик бурчингизни тўла адо этдингиз. Бизга ҳозирги дақиқалар учун жуда муҳим бўлган илмий ахборотни етказиб бердингиз. Ҳозир эса, биз билан бориб, ўзларингизни ортиқ уринтиришингизга эҳтиёж бўлмаса керак, деб ўйлайман.

— Ҳар ҳолда ёрдамимиз тегиб қолар, домла!

— Энди Комиссия сизларни яна хавф билан юз юз бўлишингизга йўл қўя олмаса керак, деб қўрқаман.

Дилафрўз бир зум ўйланиб олди-да, ниҳоят, бир иш чиқара олмаслигини пайқади шекилли, академикка тик қараб гапирди:

— Майли, домла, нима ҳам дердик. Сизларга оқ йўл ва муваффақият!

— Раҳмат, қизим!

Улар ташқарига йўл олдилар.

— Кетдик бизникига,— деди Дилафрўз Хосиятга олимлар машиналарда жўнаб кетишгач.— Қалламга бир фикр келди, ўшани муҳокама қиламиз.

— Қанақа фикр?

— Кейин айтаман. Сенинг ойингга бизникидалигингни телефон қилиб қўямиз.

— Майли,— деди секингина Хосият.

Сал наридаги троллейбус бекатига қараб кетишди. Одамлар билан хийла гавжум кўча физ-физ ўтиб турган машиналардан чиқаётган ёқимсиз газ ва чангга тўла эди. Улар одамлар тирбанд троллейбусга бир амаллаб чиқиб олишди. Уч бекатдан сўнг троллейбус ичини ачиган ўрикками, чириган pista ҳидигами ўхшаш ёқимсиз ҳид тутиб кетди, улар аллақайси кимёвий корхона ёнидан ўтишаётган эди.

Уриниб-суртиниб, бир амаллаб троллейбусдан тушиб олишгач, қизлар тўрт қаватли энергетика ва автоматика институти ёнидан ўнгга бурилиб Дилафрўзларникига йўл олишди.

— Биласанми, Хосият,— деди Дилафрўз дугонасининг қўлтигидан олиб,— менда бир шубҳа туғилди.

— Нима боисдан?

— Биз шу пайтгача кўланкани шамол таъсирида шаҳар томонга жилаяпти, деб ўйловдик.

— Ҳа, тўғри.

— Аслида, менимча, бунақа эмас. Назаримда, у қандайдир номаълум бир куч таъсирида олға жилаётгандай. Йўналиши ҳам шамолникидан деярли бошқа йўналишда.

— Буни қандай исботлай оласан?

— Жуда оддий. Ажратиб олганимиз жажжи кўланка эсингдами? Агар ёдингда бўлса, унинг катта кўланкага, тўғрироғи шаҳарга қараган чеккаси тепа томондан бир оз бўртиб, қабариб тургандай эди. Яна бир қанча вақтдан сўнг биз унинг катта кўланка сари билинар-билимас тезликда жила бошлаганини ва охири тагин унга қўшилиб олганининг гувоҳи бўлдик.

Энди хоҳ ишон, хоҳ ишонма, ўша катта кўланканинг ҳам, агар кўзинг тушган бўлса, шаҳарга қараган томо-

нининг тепа қисми қабариб турганди. Биласанми у шаҳарнинг қайси томонига қараб қабарганди?

Хосият ҳайратдан ағрайганича, боши билан «йўқ» ишорасини билдирди.

— Катта цемент заводига!

Хосият зўр-базўр:

— Жуда қизиқ!— дея олди, холос.

— Демак, ўша заводда кўланкани ўзига тортаётган нимадир бор. Эндиги ҳамма гап, менимча, ана шуни аниқлашда қолган!..

Бироқ энди Хосият унинг гапларини эшитмас, ўз хаёли билан банд эди.

«Қизиқ, нима учун бундай гапларнинг, тахминларнинг ҳаммаси Дилафрўздан чиқяпти? Уларни Хосият ҳам айтиши мумкин-ку? Ахир у ҳам Дилафрўзга ўхшаб ўрта мактабни битирган, олий ўқув юртини тамомлапти. Доим шунақа ўзи: ҳамма ақлли гапларни Дилафрўз айтиб бўлгач, шу гапларни нега мен айтмадим, деб ачиниб юради. Ё бу ҳам одамнинг табиий қобилияти, истеъдодига боғлиқмикин? Демак, у истеъдодсиз одамлар тоифасига кирар экан-да?..— Шу топда Хосиятда ҳам, Сурайёга ўхшаб, илк марта ўзига нисбатан қандайдир исён ҳисси уйғонган эди. — Хўш, нима учун у бор гапни Дилафрўзга ўхшаб шартта-шартта одамнинг юзига айтолмайди? Ё бирор нарсадан истиҳола қилади-ми? Нима сабабдан истиҳола қилади? Ҳар қандай гапни чайнаиб, журъатсизлик билан зўрға айтади. Тўғри, унинг онасининг хулқ-атвори ҳам шунақа. Ё бу унг она мерос ҳислатми? Ундай деса, Дилафрўзнинг онаси ҳам жуда кўнгилчан, оғир табиат аёл-ку? Бўлмаса гап нимада?»

Бирдан калласига келган фикрдан Хосиятнинг беихтиёр қовоқлари уйилди. У ҳаётида илк марта ўзини қўрқоқликда айблаган эди. Ҳа, у — қўрқоқ! У ҳаётида яхшиликларни ҳам, ёмонликларни ҳам кўп кўрган, ёмон маданиятсиз одамлар томонидан ҳақоратланган ҳам, оқибатда бошқа ҳақоратланмаслик учун ўта эҳтиёткор, ҳар бир ишда ўн ўлчаб бир кесадиган, тўғрироғи, журъатсиз ва қўрқоқ бўлиб қолган! Гап мана шунда!

— Вой, ёдимиздан кўтарилай дебди!— бирдан қичқириб юборди Дилафрўз.— Ахир ҳозир телевизорда кўланка хусусида Академиянинг вакили чиқиб гапириши керак-ку! Соатинг неча бўлди? Демак, ўн минут қолибди. Чопдик. Улгирсак бўлади!

Хосият истамайгина дугонасига эргашди.

* * *

Улар ҳаллослаганча, ихчам темир дарвоза орқали ўртасига атиргул ва райҳонлар экилган шинам ҳовлига кириб келишганда, бу ерда Дилафрўзнинг укаси Даврондан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Айвондаги телевизорнинг устига сарғиш духоба жилд ёпиб қўйилган. Дилафрўз бора солиб телевизорни очиб, вилкасини токка улади. «Ахборот» берилаётган экан. Экрандаги хушбичим юзли ёш жувон иссиқлик электр станцияси қурувчиларининг меҳнат галабаларига бағишланган телерепортажни ўқиб бўлгач, республика Фанлар академиясининг вакили тапқли академикка сўз берди. Қизлар телевизор қаршисига — пастак стол атрофидаги атлас кўрпачаларга шошилиб ўтиришаркан, экрандаги тик қоматли, қарашлари дадил ва хотиржам, вазмин чехрали, сийрак қўнғир сочли эллик беш ёшлардаги кишига қизиқиш ва ҳаяжон билан тикилишди.

Олим гўё ҳеч қандай фавқулодда ҳодиса юз бермагандек, хотиржам ва осойишта оҳангда гап бошлади:

«Муҳтарам энликлар! Бир неча соат аввал биз шимолдан номаълум таркибли ҳаво массаси шаҳримиз томонга келаётгани ҳақида ахборот берган эдик. Олимларимиз ўтказган текширишлар шунини кўрсатдики, бу — оддий ҳаво ёки газ массаси эмас, балки ҳозирча бизга номаълум табиий ёки сунъий йўл билан синтез қилинган ўта мураккаб структурага эга моддий жисм. Сўнги соатлар давомида у ўн беш метр олдинга силжигани, айни пайтда, ҳам эми, ҳам бўйига ўсгани аниқланди. У шаҳар томонга шамол таъсирида жилаяпти, деган дастлабки таассурот нотўғри бўлиб чиқди. Унинг йўналиш координатлари шаҳримизнинг катта цемент заво-дига бориб туташади...»

Бу гапни эшитган қизлар бир-бирларига маъноли қараб олишди.

«Бу, мазкур модда бизга ҳали номаълум бўлган қандайдир биомагнит кучлар таъсири остида ҳаракатланаётгани, деб тахмин қилишга ҳам асос беради.

Номаълум массанинг шаҳарга келиш йўлини тўсиш ва юқори вольтли линияларга путур етказишининг олдини олиш мақсадида Давлат Комиссияси тезкорлик билан баландлиги ўн беш метр, бўйи юз метр бўлган «П» ҳарфи шаклида пўлат девор ўрнатишга қарор қил-

ди. Девор бир неча метр чуқурликка ўрнатиладиган темир-бетон пойдеворларга маҳкамланади...

Кўриляётган қатъий чора-тадбирларга қарамай, ҳамшаҳарларимизга эҳтиёт шарти билан кечаси чироқ ўчиб қолишига қарши барча тараддудларни кўриб қўйиш лозимлигини яна бир карра эслатиб ўтамиз...»

Экранда яна ёш диктор аёл пайдо бўлиб, телевидение мухбирига сўз берди. Мухбир илғор чўпон Отақўзиев отаридан репортаж олиб бера бошлар экан, Дилафрўз телевизорнинг овозини пасайтирди.

— Демак, пўлат девор ўрнатадиган бўлишибди-да. Худди ўйлаганимиздай.

— Қизиқ, кўланканинг йўлини бу девор қанча вақтгача тўсиб тура олар экан?

— Менимча, узоғи билан бир ҳафта. Мана мени айтди дерсан. Кўланканинг қанчалик қудратли кучга эга эканини ҳали олимлар ҳам, янглишмасам, англаб етишмаган. Лекин яқинда билиб қолишади. Бироқ ун-гача биз...

— Нима биз?— Хосият дугонасига сиңчиклаброқ тикилди.

— Биз... бирор чорасини топишимиз керак! Ахир кўланкани биз кашф қилдик-ку! Энди уни йўқ қилишнинг йўлини ҳам ўзимиз топишимиз керак.

Хосият дугонасига энди ҳайратлашиб тикилди:

— Қандай қилиб?

— Қандай қилиб бўларди? Бунинг учун яна кўланкадан намуна олиб, тажрибаларимизни давом этдиришимиз керак.

— Энди бунинг иложи йўқ-ку... Олимлар намуна олдириб бўбди!

— Нега энди? Агар хоҳиш бўлса, истаган ишни амалга ошириш мумкин. Абдулла билан Собир ўша ерда. Жуда бўлмаса, улар бирор йўлини топиб, кўланкадан бир парча олиб беришар.

— Бироқ... бизни энди у ёққа қўйишмайди-ку! Кейин бизни деярли ҳамма олимлар таниб қолишган.

— Йигитларнинг ёнига... Сурайёни юборамиз!

Дилафрўз ўрнидан сакраб туриб, телевизорнинг ўнг томонидаги тумбочкага қўйилган телефон трубкасига ёпишди. Аввал Хосиятларникига қўнғироқ қилди. Унинг оёқсини хотиржам қилгач, шошилиб Сурайёларнинг номерини тераркан, дугонасига қарата:

— Бизникида истаган тажрибаларимизни ўтказаве-

ришимиз мумкин,— деди овозини пасайтириб.— Дадам билан ойм Қавказга дам олишга кетишган. Укамнинг бўлса, фойдадан бошқа «зарари» тегмайди.

Хосият «яхши»,— дегандай боши билан тасдиқ ишорасини билдирди. Дилафрўзнинг ҳаракатчанлиги ва серташвиш кайфияти уни ҳам ғайрат отига миндиргандек эди...

* * *

Сурайё телевизорда академикнинг чиқишини томоша қилгандан сўнг, истамайгина овқатлангач, яна ётоқхонасига кирди. Тағин ўзини каравотга ташлади. Худди қаламда чизилгандек нафис қошлари хиёл чимирилди, хушбичим чеҳраси ва қорага мойил қўнғир кўзларида қандайдир изтироб ифодаси бор эди унинг.

Шу чоқ кетидан бир даста газета кўтариб онаси кириб келди.

— Мана, она қизим, янги газеталар. Уша ғалати соя ҳақида ҳам ёзишганга ўхшайди. Уқиб чиқарсиз.

Қиз ирғиб туриб, дарров газеталарни варақлашга киришди. Биринчи ва иккинчи бетларда айтарли янгиликлар йўқ эди. Учинчи бетда қизнинг нигоҳи пахтазордаги улкан кўланка акс эттирилган суратга қадалди-ю, юраги ҳаприқиб кетди. Суратнинг тагида «Ғаройиб кўланка» сарлавҳали унча катта бўлмаган мақола ҳам бор эди. Бошқа газеталарда ҳам кўланка ҳақида «Сирли соя», «Тутунми ё кўланка?», «Ғалати масса» каби турли-туман сарлавҳалар остида қисқача хабарлар ёритилганди.

Шу пайт нариги хонада телефон жиринглаб қолди. Трубкани олган онаси товушини бир оз баландлатиб Сурайёга мурожаат қилди:

— Она қизим, сизни сўрашяпти.

«Дилафрўз эмасмикин?»— деб хаёлидан ўтказган Сурайё тез чиқиб трубкани қулоғига тутди. Чинданам Дилафрўз экан.

— Сенга махсус топшириқ бор, Сурайё,— деди Дилафрўз қаттиқ-қаттиқ гапириб.— Биз кўланка устида бошлаган тажрибаларимизни давом этдиришга қарор қилдик. Бунинг учун ундан яна озгина бўлса-да, намуна олишимиз керак. Сендан шу мақсадда кўланка турган жойга ҳозироқ бориб келишингни илтимос қилмоқчи эдик. Абдулла билан Собирга айт. Бирор темир идишга кўланкадан бир парча «қирқиб» солиб беришсин.

Сурайё дарров жавоб бермади. Буни ўзича тушунган Дилафрўз изоҳ беришга киришди:

— Биласанми, Сурайё, биз борсак бўлмайди...

Сурайё қатъий оҳангда унинг гапини бўлди:

— Тушундим. Мен кийиниб, ҳозироқ жўнайман.

Дилафрўз дугонасининг бундай осонлик билан розилик беришини сира кутмаганди. Одатда бундай кезларда у доим: «Шошмайтур, ойим билан маслаҳатлашиб кўрай», «Билмадим, дадам рухсат берармикинлар?»— дея мужмал жавоб қайтарарди. Қизнинг гап оҳангидаги қатъият ҳам Дилафрўзни ҳайратга солди. Бир гап бўлмадимикин ишқилиб?

— Биз сени қачон кутайлик бўлмаса?— сўради Дилафрўз бир оз ташвишли овозда.

— Намуна олишим билан етиб бораман!— яна қатъий жавоб берди Сурайё.

— Яхши. Айтмоқчи, ойингга айтиб қўй, бизникида ётиб қоласан. Келишдикми?

— Келишдик.

Қизининг телефондаги гапларига хавотир билан қулоқ солиб турган онаси у трубкани жойига қўйиши билан ёнига келди:

— Тинчликми, қизим? Қаёққа отланмоқчисиз?

— Зарур иш чиқиб қолди, ойи. Бормасам бўлмайди.

Қизининг кўзларида аллақандай нотинчликни сезган онанинг дилига ғулғула тушди.

— Ахир дадангиз келиб қолсалар, она қизим...

Сурайё совуққонлик билан кийина бошлади.

Онаси лом-мим демай эшик томонга кетаётган қизини худди илк бор кўраётгандай унинг орқасидан аграйиб қараб қолди.

* * *

...Сурайё бундан бир неча соат аввал машиналар тўқнашган жойдан ўтиб, далага олиб чиқадиган йўл бўйлаб кетди.

Офтоб қонталаш рангда уфққа ёнбошлаган. Текис бетон йўлнинг икки томонида ястаниб ётган пахтазор енгил шабадада вазмин чайқалади. Бу ерда гавжум шаҳар осмони билан пахтазор осмони ўртасидаги фарқни аниқ сезиш мумкин. Шаҳар устидаги қандайдир сарғимтир ва тўзон аралаш қуюқ бўз ранг ҳаво уюмлари дала, адирларнинг кўм-кўк ва мусаффо осмонига ҳужум бошламоқчидек, гоҳ палаҳса-палаҳса, гоҳ ўр-кач-ўр-кач бўлиб сузиб юрарди.

Қиз катта йўлдан пахтазор ичига қараб бурилган йўл бўйлаб бир оз юрди-ю, кўланкага кўзи тушди. Энди унинг чор-атрофини одамлар, олимлар-у, шаҳар раҳбарлари ўраб олишган, улардан икки юз метрча нарида милиция формасидаги ўн чоқли одам, чамаси, навбатчилик қиларди. Абдулла билан Собир ҳам кўланка ёнидагилар орасида ивирсиб юришарди.

Кўланканинг дастлабки жойидан анча илгари жилгани, ҳажмининг хийла катталашгани ҳам қизнинг эътиборидан четда қолмади.

Кўланканинг шаҳарга қараган томонида — юқори вольтли электр узатиш тармоқларига яқин жойда монтаж ишлари қизиб кетган, икки экскаватор пойдеворлар ўрнатиш учун зўр бериб чуқур ковлар, нариги чеккасида монтажчилар кўкимтир рангдаги автокран ёрдамида ясси темир-бетон пойдеворларни ўрнатарди. Автокраннинг ортида темир-бетон пойдеворлар билан бирга девор учун келтирилган катта-катта металл панеллар турарди, «Уларни жуда тезкорлик билан тайёрлашибди»,— хаёлидан ўтказди Сурайё.

Қизни милиционер йигитлар тўхтатишди.

— Орқага қайтинг, синглим, бу ёққа мумкин эмас.

— Менга анави икки ёш йигит керак эди,— деди Сурайё.

— Мумкин эмас,— деди офтобда қорайган ўттиз беш ёшлардаги сержант,— улар жуда муҳим иш билан банд, синглим.

— Мен ҳам муҳим иш билан келганман,— бўш келмади Сурайё,— бир минутга чақириб берсангизлар бўлди...

Хуллас, Сурайё йигитларни кўндирмагунча қўймади. Кўп ўтмай, Собир югургандай одимлаб, қизнинг олдига етиб келди. Улар чеккага чиқишди.

— Нима гап, жоним, тинчликми?

— Мен топшириқ билан келдим...

Собир қизга ҳайрат билан тикилди;

— Сен-а?.. Хўш, қандай топшириқ?

— Кўланкадан намуна олиб кетишим керак.

— Бу фикр ҳойна-ҳой Дилафрўздан чиққандир-да? — деди Собир, кейин бир зум ўйланиб олгач, қўшимча қилди: — Ҳозир, Абдулла билан маслаҳатлашиб кўрайчи! — Шундай деб, у орқасига қайтди.

Бир оздан сўнг Сурайёнинг олдига Абдулла келди.

— Ҳозир тўғрилаймиз,— деди у овозини пасайтирганча, оҳиста қизнинг қўлтиғидан олиб бир четга бошларкан.— Кўланка намунасини бояги эски примусга солиб бериворсак ҳам бўлади. Аммо... Ишимизнинг оқибати чакки бўлмасмикин?

— Нега?

— Ахир, уни катта-катта олимлар текширишяпти. Бизнинг тажрибаларимиз...

— Балки биринчи бўлиб муваффақиятга биз эришармиз.

— Жуда гапирасан-да. Масаланинг яна бир қалтис томони бор.

Қиз йигитга савол назари билан тикилди.

— Борди-ю, кўланкадан намуна олгач, уни ўзимизга бўйсундира олмай қолсак нима бўлади? Ахир у узлуксиз катталашиб хусусиятига эга-ку!

— Бу ҳақда мен бир нима дея олмайман,— тан олди Сурайё. Кейин ўжарлик билан қўшиб қўйди:

— Лекин мен бари бир қизларнинг илтимосини бажаришим керак!

Абдулла қизга ажабланиб бир қараб қўйди-да, қўлини силтади:

— Майли, кўланканинг бир бўлакчасини қирқиб, примусга солиб келтириб бераман. Лекин... эҳтиёт бўлинглар! Ҳализамон ўзим ҳам олдингларга бориб қоларман. Бу ердан бизни ҳайдашмоқчи.

— Нега?

— Фақат мутахассислар иш олиб бориши керакмиш. Бироқ биз осонликча бу ердан кетмаймиз. Кўланкани биринчи бўлиб топган биз бўлсак-да... Мен ҳозир!

Милиционер йигитлар уларни ошиқ-маъшуқлар деб эътибор бермай қўйишган, кўланка ҳақида суҳбатлашиб, ўзлари билан ўзлари банд бўлиб кетишганди. Бу Абдуллага қўл келди, албатта. У эски примуснинг қопқоғини очиб, ичидаги керосинни тўкиб ташлади-да, кўланкага яқинроқ келди. Ҳеч ким қарамаётганига ишонч ҳосил қилгач, примусни оҳиста кўланканинг ичига отди. Ҳозир унинг ичи қорамтир масса билан тўлади. Кейин қайта тортиб чиқариш мумкин. Абдулла ерда ётган темир арматурани олиб, примусни турткилаб чиқара бошлаганида қирқ ёшлардаги миқтидан келган дароз олим унга эътибор берди:

— Нима қияпсиз, ука?

— Анави примусни...

— Тегманг унга, ётаверсин. Ундан кўра бу ёққа келинг, менга қарашиб юборинг.

Абдулла бирпас олимнинг хизматини қилишга мажбур бўлди. Катта қутидан ичига кўланкадан намуналар солинган трубкасимон пробиркаларни бирма-бир олиб, махсус идишдан сульфид кислотаси томизиши лозим бўлган олимга узата бошлади.

— Тавба,— деди ҳалиги Абдуллани ишга жалб қилган дароз олим шеригига,— солиштирма оғирлигининг ниҳоятда катталигига қарамай, бунчалик кимёвий актив моддани умримда биринчи кўришим!

Абдулла уларнинг алаҳсиганидан фойдаланиб, нарироқда юрган Собирни имлаб чақирди-да, қарашиб тур, дея ўзи секин нари кетди. Олимларнинг кўзини шамғалат қилиб, яна катта кўланка олдига келди. Чеккада ётган примусни арматура ёрдамида шартта тортиб чиқарди-ю, лекин ўша заҳоти қайта жойига суришга мажбур бўлди: примуснинг очиқ оғзидан ичига киришга улгурган кўланка «парчаси» худди шлангга ўхшаб чўзилиб, бир учи катта кўланкага туташганича, орқасига қайтиб чиқа бошлаганди-да.

Йигит ҳали ўзи ясаган ҳокандозни топиб келди. Кейин примусни арматура ёрдамида яна тортиб чиқараркан, «шланг»ни ҳокандоз билан шартта қирқиб, қопқоғини беркитди.

Ҳайриятки, бу гал уни ҳеч ким сезмади. Бироқ, у Сурайё томонга кетаётганди, яна ҳалиги дароз олим чақириб қолди:

— Ҳей, ука! Ташланг ўша примусни. Келсангиз-чи бу ёққа! Иш бошдан ошиб ётибди-ю, қаёқдаги ишларни қиласиз-а!

— Мен ҳозир,— деди Абдулла унга қарамасдан, чунки худди нотўғри иш қилиб қўйиб, қўлга тушган боладай, ранги оқариб кетганини ўзи ҳам сезганди.— Эгаси сўраётганди,— гўлдиради у қадамни тезлатар экан,— олиб бориб берай, пойлаб турибди...

Олим жаҳл билан деди:

— Тезроқ қайтинг.

Милиционер йигитлар ҳам примусга шубҳа билан қараб қўйишди-ю, лекин Абдулланинг олим билан ҳозиргина гаплашганини эшитишган шекилли, индашмади.

Абдулла примусни Сурайёга тутқизаркан:

— Фақат тикка ушлаб олиб кет,— деб тайинлади.—
Тўнкара кўрма, кўланка чиқиб кетиши мумкин.

— Яхши. Мен кетдим.

Сурайё Собир билан хайрлашишни ҳам унутиб, жадаллаб кетди. Кўнглидаги ғашлик энди тарқай бошлагандек эди.

* * *

Монтажчилар бригадаси қош қорайиб улгирмасиданоқ «П» шаклидаги темир деворни монтаж қилиб бўлишди. Олимлар ҳисоб-китобининг аниқлигини қарангки, бу пайтга келиб кўланка унга яқинлашишига беш метрча қолганди. Ҳамма унинг деворга келиб тақалишини сабрсизлик билан кутар экан, кўланканинг, ниҳоят, йўли тўсилганига ҳеч ким шубҳа қилмасди.

Абдулла билан Собиргина бошқача фикрлашарди.

Ниҳоят, сабрсизлик билан кутилган дақиқалар ҳам етиб келди. Кўланка олд томонига худди соатнинг минут стрелкасидек билинар-билинимас жилар экан, секин-аста тўсиқ ичига кира бошлади.

Чор-атрофда кўланкани диққат билан кузатиб, сукут сақлаб турган одамлар, у охири «П» шаклидаги тўсиқ исканжасига тўла қамалганида беихтиёр чуғурлашиб қолишди.

— Бўлди, у энди ҳеч қаёққа жилолмайди.

— Аммо жуда зўр бўлди!

— Ана энди уни шошилмай тадқиқ этишни давом этдирсак бўлади.

Шу пайт чеккада турган газик машинадан барваста қоматли, каттароқ ёшдаги гавдали бир олим чиқди-да, қаттиқ овозда йиғилганларга мурожаат қилди;

— Фавқулудда Комиссия аъзоларидан ташқари ҳамма ўртоқлардан уйларига тарқалишларини илтимос қиламан. Кимёгар ва физиклар ўз тажрибаларини энди лабораторияларда давом этдирганлари маъқул...

* * *

Собиқ синфдошлар Дилафрўзларникида яна жамулжам бўлишди.

Кўланка солинган примус ҳовли ўртасида турар, қизлар ва йигитлар унинг атрофида туриб келгуси режалар ҳақида баҳслашишарди; шу дақиқалардан бошлаб вақт ёшлар учун ўта қайноқ ва серташвиш бўлиб қолганди. Йигитлар аллақайси қурилиш кетаётган жойдан тўртта яхлит металл панел топиб келиб, ҳовлига тўртбурчак

қути шаклида ярим метр чуқурликда кўмиб маҳкамлашди-да, ўртасига кўланкали примусни ўрнатишди. Дастлаб примуснинг қопқоғини маҳкам беркитиб, кўланка нима қилишини кузатишга қарор қилишди. Қани, у мис идишни ёриб чиқа олармикин?

— Бугун кечаси Хосият иккаламиз навбатчилик қиламиз, қолганлар уй-уйларига кетаверишлари мумкин.

— Нега энди?— ажабланди Абдулла.

— Мен ҳам қоламан,— деди Сурайё негадир асабий бир тусда. Дилафрўзнинг Хосиятга ўзига нисбатан кўпроқ ишонч билдираётгани яна унинг иззат-нафсига теккан эди.

— Уртоқлар, ҳозир тажрибаларимиз неча кун давом этиши ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса айтолмайди. Эҳтимол биз бир ҳафта ишлармиз, балки бир ёки бир неча ой. Шунинг учун кучимизни ҳозирданоқ тежаб сарфлашимизга тўғри келади.

— Тушунарли,— деди Абдулла қизнинг гапида жон борлигига ишонч ҳосил қилиб.

Собир Сурайёга қараб қўйди. Бунини ўзича тушунган Абдулла баланд овозда:

— Бўпти, бўлмаса эрталаб учрашгунча, дўстлар!— дея хитоб қилди-да, ташқарига юрди. У бугун уйга кечиккани боисидан дадаси билан бўладиган кўнгилсиз гапларни кўз олдига келтираркан, беихтиёр қадамини тезлатди.

Абдулла чиқиб кетгач, Собир Сурайёга хийла паст овозда мурожаат қилди:

— Кетдикми биз ҳам?

Сурайё Дилафрўзга гинахонлик билан қараб қўйди-да, қатъий товушда:

— Ҳа, кетдик!— дея йигитни қўлтиқлаб олди.

Дилафрўз ҳам, Хосият ҳам уларнинг орқасидан таажжуб билан тикилиб қолишди. Дугоналарининг хулқидаги аллақандай сезиларли даражадаги ғалати бир ўзгаришни ҳар иккиси ҳам пайқаган эди.

— Эртага эрталаб кутамиз,— эслатди Дилафрўз уларнинг кетидан.

Орадан бир соатча ўтгач, айвонда овқатланиб ўтиришар экан, Дилафрўз укасининг примусли жойга бориб қолганини кўрди-ю, жон ҳолатда ўрнидан ирғиб туриб, болани бошлаб келди:

— Бу ёққа юр, Даврон! Иккинчи у ерга борганингни кўрсам... Шўрванг совиб қолди.

Лйвонда ишлаб турган телевизорда ўрта ёшлардаги уч олим давра стол атрофида табиат ва инсон яшаётган атроф муҳитни ифлосланишдан муҳофаза қилиш хусусида суҳбат ўтказишмоқда эди.

Қизлар беихтиёр қулоқ сола бошлашди.

Ўртадаги қоп-қора сочлари орқасига силлиқ қилиб таралган оқ-сарикдан келган олимнинг таъкидлашича, саноат фаолияти натижасида Ер атмосферасига ҳар йили 100 миллион тонна турли заҳарловчи ва бўғувчи газлар — углеводород ва азот оксиди, 200 миллион тонна углерод оксиди, 150 миллион тонна олтингугурт икки оксиди, 120 миллион тонна кул ва бошқа чиқиндилар чиқарилади.

Автомашиналардан чиқариладиган газларнинг таркибида эса 170 та зарарли бирикма мавжуд, уларнинг 20 таси канцерогенли, яъни одамни бўғиб ўлдириш хусусиятига эга. Сўнгги пайтларда аниқланган маълумотларга қараганда, шимолий ярим шар ҳавосидаги олтингугуртнинг 93 фоизи ва жанубий ярим шардаги олтингугуртнинг 47 фоизи инсоннинг ишлаб чиқаришдаги фаолияти натижасида юзага келган.

Суҳбатни ўнг томондаги оппоқ сочли, кўзойнакли олим давом этдириб, йирик шаҳарларда содир бўлаётган ва юзлаб одамларни ҳалок қилаётган газсимон чиқиндилар билан боғлиқ фожиали воқеалар ҳақида гапира бошлади:

«Лондон, Токио, Гамбург, Иокотогама, Нью-Йорк, Роттердам сингари аҳолиси кўп шаҳарларнинг баъзи бир саноат районларида смог-олтингугурт газининг тутун ва фотооксидантлар билан аралашмасининг ўта юқори даражадаги концентрациялари йиғилиб, аҳолини заҳарлаётгани замонамизнинг энг қайғули факторларидан биридир... Маркснинг ёзишича,— давом этди у,— маданият стихияли тарзда тараққий этса, онгли равишда йўналтирилмаса... обод шаҳарларни саҳроларга айлантиради.

— Ҳа,— унинг гапини илиб кетди биринчи нотик,— америкалик метеоролог Баттан ҳам бу хусусда характерли гап айтган: «Иккитадан биттаси бўлади: одамлар шундай қилишадикки, оқибатда ҳавода тутун камаяди, ё тутун шундай қиладики, оқибатда Ерда одамлар камроқ бўлиб қолади».

Дилафрўз кўрсатувни азбаройи берилиб тинглаётганидан овқатни ҳам унутган, бутун вужуди кўз ва қу-

лоққа айлангандек эди. Шу топда Хосият ҳам ундан қолишмасди.

Эшиттириш тугаб, орадан бир неча дақиқа ўтгачина Дилафрўз тилга кирди:

— Менимча, биз топган кўланка — ўша олим айтган смогнинг бир тури. Лекин у бизнинг шароитда қандай пайдо бўлганига ақлим етмаяпти.

— Смог дедингми?— сўради Хосият.

— Ҳа, смог,— Дилафрўзнинг чеҳраси ўйчан тус олди.— Бу ҳақда мен қайсидир журналда илгари ҳам ўқиган эдим. Лекин у жуда кўп саноат чиқиндилари чиқарадиган ўта катта шаҳарларда пайдо бўлади. Бизнинг шаҳар бўлса, унақанги катта шаҳарлардан эмас.

— Уша смогларни йўқотишнинг наҳотки бирор чораси топилмаган бўлса?

— Қисман топилган, албатта. Шу мақсадда турли қурилмалар, филтрлар ишлаб чиқаришяпти. Лекин...

Дилафрўз бир зум ўйланиб турди-да, ўзига тикилиб турган Хосиятга қўққисдан савол бериб қолди:

— Цезарь Султоновичнинг лекциялари ёдингдами, Хосият?

— Бўлмасам-чи. Биология домласини айтяпсанда,— эҳтиёткорлик билан жавоб берди Хосият мазкур содда савол кетидан янада мураккаброқ савол келишини пайқаб.

— Олдинги семестрда, агар ёдингда бўлса, у уч пар лекциясини мутацияга бағишлаганди.

Хосиятнинг бир оз чеҳраси ёришгандай бўлди. Чунки унга имтиҳонда худди шу мутация бўйича савол тушган ва қиз уни хийла дуруст ўзлаштириб олганди.

— Жуда яхши эсимда. Мутация — бу тўсатдан табиий ёки сунъий ҳолда пайдо бўлиб, барқарор қоладиган тирик материялардир.

— Мутация асли юнонча сўз, ўзгариш, алмашиш деган маънони англатади, тўғрими?

— Тўппа-тўғри,— ниҳоят, дугонасининг олдида ўзини кўрсатишга фурсат етганини пайқаган Хосият жонланиб кетди, дарсликдан деярли ёдлаб олган мутацияга оид маълумотларни бирпасда қаторлаштириб ташлади:— Мутация натижасида организмнинг турли-туман биохимик, физиологик ва морфологик белгилари ўзгариши мумкин... Соддароқ қилиб айтганда, мутация — организм белгилари ва хусусиятларининг тўсатдан ва тубдан ўзгариши.

— Тўхта! Мутантларнинг қандай йўл билан кўпайишини эслагин-а!

— Улар ирсий ва вегетатив кўпайишлари мумкин.

— Хўш, сен нима деб ўйлайсан, биз топган кўланка мутация маҳсули эмасмикан?

Хосият яна жимиб қолди. Бу саволга дарслик ёрдамида жавоб бериш мушкул иш эди, албатта.

— Нима деса бўлади? Мутация, яъни кўланка юзага келиши учун, менимча, даставвал унга асос — бирламчи ҳужайралар ёки споралар мавжуд бўлиши керак, шундайми?

Хосиятнинг юзига қизил югурди:

— Ҳа, албатта.

— Лекин улар пахтазорга қаёқдан келиши мумкин? Хосият пешанасини уқалади.

— Эҳтимол, бу мутация эмасдир, — фикрида давом этди Дилафрўз, — балки ундан ҳам мураккаброқ, ҳали фанда номаълум бўлган бирор процесс билан боғлиқ нарсадир. Лекин ҳар қандай жараённинг мўътадил кечиши учун бирламчи материаллар, яъни бошланғич моддалар бўлиши керак. Физиканинг энг оддий қонунларидан бирига биноан ҳеч қандай модда йўқдан бор бўлмайди ва аксинча. Эндиги ҳамма гап ана ўша бирламчи ҳужайра, спора ёки молекулаларнинг пахтазорда қандай пайдо бўлганини аниқлашда қолди!

Бу гапдан, Хосиятнинг кўзлари чарақлаб кетди. Бехтиёр дилидагини тилига чиқариб:

— Ақлингга балли! — дея хитоб қилди. Худди шу пайт Давроннинг аччиқ чинқириғи эшитилиб, ҳар иккиси ҳам ирғиб ўринларидан туришди. Қизлар югурганча, кўзларини шамғалат қилиб яна примус ёнига бориб қолган боланинг олдига келишганда, Даврон ўзини қўярга жой тополмай, «Вой қўлим!.. Вой қўлим... А—а...» дея бақириб йиғлар, ҳа деб ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини оғзига соларди.

— Қани кўрсат-чи! — Дилафрўз жон ҳолатда укасининг қўлига ёпишди. — Ҳеч нарса қилмабди-ку!?

— Нега ҳеч нарса қилмас экан, — деди Даврон қаттиқроқ йиғлаб, — куйди, куйди-ку қўлим!.. А-а...

— Қани, ёруққа юр-чи. Примусга тегдингми?

— Ҳа, четига тегиб кетдим. А-а... Жуда иссиқ экан. Худди дазмолдай... А-а...

Қизлар бир-бирларига қараб қўйишди.

— Бўлди, йиғлама. Қўлинг сал қизарибди, холос.

Малҳам суриб қўйсақ, тузалиб қолади. Сенга неча марта айтдим, ўйнама у ерда деб. Қулоқ солмаганинг жазоси шу. Юр уйга.

Опа-ука уйдан қайтиб чиқишгач, Дилафрўз катта ўрик остига ўрнатилган ёғоч каравотдаги хонтахта ёнига Давронни ўтказиб, олдига ярим коса шўрва қўйдида, Хосиятнинг ёнига борди.

Хосият энгашиб олганича, примусни кўздан кечирмоқда эди.

— Нима гап экан?— сўради Дилафрўз.

— Примуснинг устки қисми негадир қизиб кетибди.

— Ҳалитдан-а?

— Нима, сен унинг қизиши кераклигини илгаритдан билганмидинг?

— Шундай тахмин қилаётгандим. Мактабда ўтганмиз-ку, ҳар қандай кимёвий реакция жараёнида, албатта, иссиқлик ажралиб чиқиши керак. Демак, кўланка металл билан ҳам реакцияга кириша бошлабди.

— Қизиқ, бу нима билан тугаркин?

— Сен билан биз ана шуни кузатишимиз керак.

Шу чоқ қизлар қандайдир кучсиз чирсиллаган овозни эшитдилар. Овоз примусдан чиқаётгани аниқ эди.

— Примус деформацияга учраяпти шекилли?

— Кўланка таъсирида деб ўйлайсанми?

— Бўлмасам-чи?

Кўп ўтмай, чирсиллаш тўхтаб қолди. Қизлар ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қарашди.

— Сурайё примусни олиб келганига, уч соатча бўлдимми?

— Ҳа.

— Йўлга ярим соатча сарфланганини ҳам ҳисобга олсак, демак, кўланканинг металл билан реакцияга кириша бошлаши учун тахминан уч ярим соатча вақт керак. Энди реакция қанча вақтда поёнига етишини аниқлашимиз керак.

Хосият дугонасига ағрайганича, галати қараш қилди.

— Менга қара, Хосият, сен ҳозир Даврон билан ичкарига кириб, дамнингни ол. Мен навбатчилик қиламан. Тўрт соатдан кейин уйғотаман, алмашинамиз. Келишдикми?

Каравотига ётган Даврон пишиллаганча, дарров ухлаб қолди. Шундан сўнггина Хосият ўринга ётар экан,

секингина хўрсиниб, у ёнидан бу ёнига ағдарилди. Уни кунбўйи банд қилган хаёл яна олиб қочганди.

...Бордию у, Хосият, бутун куч ва продасини ишга солиб, Дилафрўзга ўхшашга интилса, характерини худди китоблардагидай обдон тобласа, дугонасидай бўлишнинг уддасидан чиқа олармикин?

Дилафрўзга ўхшаганлар хоҳ оддий ҳаётий масалада бўлсин, хоҳ ўқиш ё ишда бўлсин, хулласи, ҳамма масалада ўта фаол. Ҳар бир масала юзасидан ўз мустақил фикрига эга, кези келганда ўз фикрларини дадил туриб ҳимоя қила олишга ҳам қодир. Унга — Хосиятга ўхшаганлар-чи? Ҳамиша оқил ва қатъий гапларга қулоқ солишга, маълум даражада продаси мустаҳкам одамларнинг измидан юришга мажбур. Наҳотки бу Хосиятга ўхшаганларда ақл ва заковат... нисбатан камроқлиги туфайли шундай бўлса?

Ақл ва ирода... Ҳар бир одамнинг инсоният жамиятидаги маълум ўрниши белгиловчи бу асосий сифатлар фақат болаликдан камолотга етишиш жараёнида ордириладими ёки инсонда туғма бўладими? Лекин ҳеч ким ҳеч қачон онадан бирданига ақлли ва иродали бўлиб туғилмайди-ку! Демак, киши ақлли ва иродали бўлиши учун болаликданоқ қандайдир пойдевор мавжуд бўлиши зарур экан-да? Наҳотки ана шу пойдевор одамнинг насли-насаби, қонида бўлса? Ген инженерлиги соҳаси худди мана шунга ўхшаган проблемаларни ўрганади чоги.

Бу хусусда ҳам дугонаси билан фикрлашиб олса, ҳар ҳолда чакки бўлмас экан. Чунки Дилафрўз бу масалада ҳам, шубҳасиз, ўз фикрларига эга...

Кўзлари беихтиёр юмилиб, уйқуга кетаркан, Хосият шуни дилига тугиб қўйди. Бироқ у бунақа мавзуда гаплашиш уёқда турсин, энди бош қашишга ҳам қўллари тегмаслигидан беҳабар эди.

* * *

Сурайё билан Собир қизнинг маҳалласи яқинидаги хиёбонга кириб боришаркан, у ҳамон паришонхотир ва бир оз ғамгин кўринарди. Қиз энди қалбида йиғитга нисбатан негадир аввалгидай қайноқ эҳтирос қолмаганини ҳис қилар, назарида иккисининг самимий ва илиқ муносабатларини гўё қора кўланка ўз оғушига чирмаб, тортиб олгандай эди.

— Нега бунча қовоғингни уймасанг?— сўради Со-

бир қизнинг қўлигидан олмоқчи бўлиб. Лекин Сурайё қўлини тортиб оларкан:

— Қўнглим негадир жуда ғаш,— деди истамайгина,

— Қўланка боисиданмасми?

— Балки.

— Хавотир қиладиган жойи йўқ. Бари бир жиловлашади.

— Эҳтимол.

Собир Сурайёдан сал орқароқда шошилмай одимларкан, таажжуби тобора ортиб борарди. У қиз билан расмана учрашиб юра бошлаганига икки йилча бўлган, шу давр ичида Сурайёнинг феълени жуда яхши ўрганиб олдим, деб ўйлаганди. Бироқ, у янглишган экан шекилли, ўйин-кулги, ҳазил-мутойибани ёқтирадиган, ҳатто, бир оз енгилтак характерли бу қизни ҳозир таниб бўлмай қолганди. Собир авваллари пана жойларда қиздан ўпич олганида, у дарров ийиб қетар ва йигитнинг бўйнидан қучганча, дарров сархушлик оғушига бериларди. Уни иродаси бўшроқ қизлар тоифасидан, дейилса ҳақиқатдан йироқ бўлмасди. Бироқ...

Кекса мажнунтол остига қўйилган ўриндиқ ёнидан ўтишаркан, йигит:

— Бир пас ўтирайлик, Сурайё,— деб таклиф қилди.

Қиз пича иккиланиб тургач, индамай скамейка сари юрди. Ёнма-ён ўтиришди, Собир унинг белидан қучди:

— Менга қара, нима қилсам бир кулиб берасан? Икки кундан бери қовоғингдан қор аримайди.

Сурайё, бир кўнгли ҳамма дардларига йигитни шерик қилмоқчи ҳам бўлди. Лекин унинг кўзларига қараб, уларда ўзига нисбатан хавотир, ҳамдардлик ҳислари эмас, балки биринчи галда ўпич олиш ва қучоқлашга бўлган иштиёқ учқунларини сизди-ю, дарров фикридан қайтди. Ана шу биргина ңигоҳнинг ўзи йигитни қалбан ўта узоқлаштириб юборди. У биқинидан Собирнинг авайлаб қучган қўлини итариб ташлар экан:

— Мен борай, Собир ака, уйдагилар хавотир олишади,— деди-да, тезгина ўрнидан туриб, кўча томон интилди. Йигитнинг кузатмоқчи бўлиб қўзғалганини пайқаб, қўшимча қилди:— Кузатманг, дадам кўриб қолишлари мумкин...

Собир югургандай одимлаб бораётган қизнинг орқасидан ҳайрон бўлиб тикиларкан, беихтиёр елкасини қисди...

Сурайё ҳовлига кирди-ю, дарров пешайвон ичидаги чироқ ёниб турган деразага қаради. Ҳа, худди кутганидай: ишдан қайтган отаси жигибийрон бўлиб, хонада уёқдан-буёққа асабий одимларкан, онасига алланимани писанда қилар, эҳтимол уни жеркаётганди. Шубҳасиз, ўзи тўғрисида гап бораётгани аниқ. Қиз эшикни очди-ю ялт этиб қараган отасига салом бериб, индамай ичкарига, ўз хонасига ўтди. У ҳозир онаси ҳам, отаси ҳам орқасидан кириб келишларини билар, шунинг учун ўзини жиддий гап бўлишига тайёрлаб, шошилмай ечина бошлади. Ҳақиқатан ҳам, лаҳза ўтмай эшик тиқиллаб, осто-нада аввал отаси, кейин онаси пайдо бўлишди.

Қизнинг отаси қорин қўйган, тепакал одам бўлиб, камдан-кам асабийлашадиган ва гапни дона-дона қилиб гапирадиган вазмин қиёфали зиёлилардан эди. У Сурайёнинг буваси — машҳур профессор туфайли ёшлигидан ошиғи олчи бўлиб келаётган, лекин аслида ўртамиёна олимлардан эди.

Отасининг кайфияти жудаям бузуқлиги сезилиб турарди. Қиз уни илгари сира бундай асабий ҳолда кўрмаганди.

— Шаҳарга даҳшатли кўланка бостириб келаётганидан хабарингиз бор экан, қаёқларда дайдиб юрибсиз, қизим?— овози титраб гапирди профессор.

— Қаёққа кетганимни ойимга айтгандим,— совуқ-қина жавоб берди Сурайё.

— Бўлмаган гап. Ойингиз қаердалигингизни менга айтолмадилар. Шу бир соат ичида сочимизга қанча оқ оралаб кетди. Яна сал кечиксангиз, бутун милицияни оёққа турғизмоқчи бўлиб тургандик. Ахир бу инсофдан эмас-ку, она қизим? Илгари бундай номақбул одатларингиз йўқ эди-ку?

Шу пайт қизнинг жонига онаси оро кирди:

— Бўлди, дадаси, қизингиз бир марта янглишди, бошқа қилмайди. Дугоналарининг қандайдир илтимосини бажараман, деб шундай қилган, бечора қизим. Бир гал кечира қолинг энди, жон дадаси.

— Мен ҳеч кимдан кечирим сўрамоқчи эмасман,— деди кутилмаганда Сурайё хотиржам овоз билан.

Она ҳам, ота ҳам ҳайрат билан бир-бирларига қарашди.

— Ҳай-ҳай, она қизим, сизга нима бўлди бугун ўзи? Ё кайфиятингизни дугоналарингиз бузишдими? Анави маҳмадона ўртоғингизнинг... исми нима эди-я?.. Ҳа,

Дилафрӯз! Астаффирулло, худди она хотин дейсиз-а. Ё ўша дилингизни ранжитдими?

— Аввалом бор, ойи, уни ҳақорат қилишга ҳаққингиз йўқ. Ундан кейин Дилафрӯз бировни ранжитадиган қиз эмас.

— Менга қаранг, қизим,— гапга тағин ота аралашди,— бугун мен сизни мутлақо танимаяпман. Ўзи нима гап?

— Зарур иш билан сал кечикдим, дада.

— Биз сизга шунини айтмоқчимиз-да, ахир. Вазият жуда қалтислигидан хабарингиз бор, тиригу нотирик — жами нарсаларни бир лаҳзада музлатишга қодир бўлган даҳшатли кўланка шаҳарга ана кираман, мана кираман, деб турган пайтда сиз бемаҳал кўчада юрсангиз, биз хавотир олмай, ким хавотир олсин?! Бунинг устига, қаерга кетаётганингизни очиқ айтмай, онангизни беҳурмат қилибсиз. Бундай номақбул одатларингиз йўқ эди-ку?

Агар шу пайт нариги хонадаги приёмникдан дикторнинг: «Диққат, диққат! Эндан гапирамиз» — деган аллақандай огоҳлантирувчи овози эшитилмаганида, бу суҳбат нима билан тугаши номаълум эди. Биринчи бўлиб ота кескин бурилди-да, бесўнақай одимлаб, нариги хонага ўтди. Кетма-кет онаси билан Сурайё ҳам орқасидан кириб боришди.

— Қимматли радио тингловчилар! — деб бошлади гапини диктор. — Номаълум кўланка ҳақидаги навбатдаги хабарни эътиборингизга ҳавола қиламиз. Сизга маълумки, бундан беш соат аввал кўланканинг шаҳарга кириш йўлини тўсиш мақсадида темир-бетон пойдеворли металл девор ўрнатилган эди. Тўсиқ ғаройиб кўланканинг босим исканжасига яна қанча вақт чидаш бера олади, бу — ҳозирча маълум эмас. Лекин шаҳар ижроия комитетининг қарори билан монтажчилар бригадаси уни тўсиб турган девордан, тахминан, етти метр нарида янги девор барпо этишга киришишди. Унинг материали солиштира зичлиги ниҳоятда юқори ва унча-бунча газ билан реакцияга киришиши амримаҳол бўлган махсус металл қотишмасидан тайёрланган. Олимлар, кўланка бундай қотишма билан умуман реакцияга киришмаса керак, деган тахминни билдиришяпти. Шунга қарамай азиз радио тингловчилар, мазкур номаълум газ уюми ҳақида ҳали бирор аниқ маълумот йўқлигини назарда тутиб, шаҳримиздаги ҳар бир хонадонда чироқ ўчиб қолиши

хавфининг олдини олиб қўйиш мақсадга мувофиқдир...

Ота-она ҳам, қиз ҳам сукут сақлаб туришар, ҳар учовининг нигоҳида энди саросима ифодаси қотиб қолгандай эди.

* * *

Дилафрўз навбатчилик вақтини бекор ўтказмаслик учун газлар мувозанатига оид бирор китоб топиб ўқишга қарор қилди. Дадасининг китоб жавонини титкилаб, муқовасига ўрмон ва осмоннинг рангли сурати чизилган «Инсон ва табиат» номли бир брошюрани топди. Дарров мундарижасини кўздан кечириб, газларга оид боб мавжудлигига амин бўлгач, ташқарига йўл олди. Ҳамон қизиб бораётган примуснинг тепасига келиб, гугурт чақиб кўрди. Айтарли ҳеч қандай ўзгариш йўқ эди. Дилафрўз, чироқ ёруғига бориб ўтирди.

Китобчани варақлашга киришди. Унда қизиқ маълумотлар келтирилган эди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳисобот-китоби бўйича одамзод цивилизация мавжуд бўла бошлаган пайдан буён 80-85 миллиард тонна ҳар хил ёнилғи турларини ёқибди, унинг ярми сўнги йигирма беш йил давомида ишлатилибди. Кўмирнинг ўзигина бир йилда 2 миллиард тонна ҳажмида ёқилар, у атмосферага ҳар йили 15 тоннадан кўп кўмиргази ва чанг тарқалишига олиб келаркан. Биосферанинг қобигига кўмир газидан ташқари ёқилғилар натижасида кўплаб миқдорда углерод оксиди, олтингугурт оксиди, углеводород, азот оксиди ва қаттиқ чангсимон заррачалар ажралиб чиқар экан.

Бу бирикмалар ва элементлар юз миллионлаб йиллар давомида ўсимликлар ва планктонлар (сув ости ўсимликлари) томонидан фотосинтез қилиниши ва бошқа процесслар жараёнида йиғилган, уларнинг кўп қисми литосферанинг остки қисмида қолиб кетган ва оқибатда кўмир, нефть сингари ёқилғи моддаларига айланган эди. Энди одамлар шу қазилма бойликларини энергия олиш учун тўхтовсиз қазиб чиқаришмоқда, бироқ мазкур ёнилғи моддалар одамларга асрлар давомида консервация қилинган қуёш энергиясини қайтиб бериш билан бирга зарарли бирикмаларни ҳам «ҳадя» этмоқда эди. Оқибатда ҳар йили биосферанинг Ерга яқин қобигида кислородгази бир неча миллиард тоннага камайиб бормоқда эди.

Дунё бўйича умумий сони 300 миллиондан ошиб кетган автомашиналар, айниқса, самолётлар кислородни шафқатсизлик билан «ютар» экан. Масалан, Америкадан Европага учувчи реактив лайнер саккиз соат давомида ҳаводаги 50—75 тонна кислородни ёқиб йўқ қилар, худди шунча кислородни эса ана шу вақт ичида 25—50 минг гектар майдонга эга бўлган ўрмон аранг ишлаб чиқаришга қодир экан.

«Кишини ташвиш ва хавотирга солувчи қандай ғаройиб маълумотлар!— ўйлади Дилафрўз.— Бироқ афсуски, уларнинг қора кўланкага алоқаси бор-йўқлигини аниқлаш жуда мушкул. Балки кўланка ана шундай чиқинди газларнинг илгари сира кўрилмаган номаълум таркибдаги йиғиндисидир. Бироқ, бари бир уларнинг пахтазорда қандай пайдо бўлганига ҳеч ақл бовар қилмайди... Ҳар ҳолда кўланкани дастлаб топган жойларини яна бир синчиклаб кўздан кечириб чиқишлари керак. Ҳеч бўлмаса ниманингдир бирон-бир изи қолган бўлиши керак-ку, ахир!.. Бу ишга Абдулла билан Собирни жалб қилиш мумкин. Эртага эрталаб, албатта...»

Чирсиллаш овози қизнинг хаёлини бўлди. Ирғиб ўрнидан туриб примуснинг тепасига келди. Гугурт чақиб чўпини унга яқинроқ олиб борди. Қизиб, қизариб кетган примусдан билинар-билинмас ҳовур кўтарилаётганди.

Қутилмаганда қизнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди. У ёниб турган гугурт чўпини примусга яқинроқ олиб бориб, тепага қараб ёнаётган оловнинг тили қўққисдан пастга, примуснинг олов чиқадиған оғзига интилганини кўриб ҳангу-манг бўлиб қолди. Айни пайтда қизнинг нигоҳи примус оғзидан чиқиб, худди чувалчангдай буралиб-эшилиб турган тўрт-беш кўланкага тушди.

Мана бу қутилмаган янгилик бўлди. Демак, кўланка шароитга мослашиб, зигирдек туйнукча орқали ҳам ўзига йўл топиб ташқарига чиқиб кетавериши мумкин.

Унинг бутун даҳшатини дақиқа сайин аниқроқ ҳис қиларкан, қиз асабийлаша бошлади. Одамзод нималарга қодир эмас! Асрлар давомида у Ердаги жами тилсимотларнинг калитини қўлга олди, юксак чўққиларни забт этди, улкан уммонлар остидаги сирли жумбоқларни ечяпти, мана энди олис юлдузлар сари йўл очди! Бироқ арзимаган ана шу қора кўланка олдида наҳотки у ожизлик қилса? Ўзингдан чиққан балога, қайга бор-

динг давога, деганларидай наҳотки цивилизациянинг побоп оқибатлари уни инқирозга юз тубан этса? Табиатнинг энг ноёб ва қудратли маҳсули — Олий Ақл наҳотки шу тариқа ўзини ўзи ҳалок қилса?

Наҳотки бу ғалати ҳаво массаси чинданам шундай енгилмас ва қудратли бўлса? Наҳотки уни мағлуб қилишнинг ҳеч қандай чораси топилмаса? Йўқ! Табиатда инсондан қудратлироқ ҳеч нима бўлмаган ва бўлмайди ҳам!

Дилафрўз қўлидаги соатига қаради. Шундагина вақт эрталабки олтидан ошганини пайқайди. Хосиятни у келишганларидек соат тўртда уйғотиши керак эди. Ҳечқиси йўқ. У икки соатча мизғиб олса бўлди. Кейин ишга киришади. Шундай ишга киришадики!..

Қиз Хосият билан укаси ухлаётган хонага кириб борганида, икки табақали катта деразадан тушаётган оқиш ранг хонани хийла чароғон этган — ташқарида тонг оқариб келмоқда эди.

Хосият кўзини очиши билан дарров соатига қаради-да, дугонасидан гина аралаш сўради:

— Нега кеч уйғотдинг?

— Китоб ўқишга берилиб кетибман.

— Ҳеч гап йўқми?

— Кўланка примуснинг оғзидан худди илоннинг тилларига ўхшаб чиқа бошлади.

— А?!

— Ҳа, шунақа гаплар. Фақат эҳтиёт бўл. Айлана ичидан чиқа бошласа, дарров уйғот, хўпми?

— Хўп. Яхши ётиб тур.

Хосият оёқ учидан юриб, ташқарига йўл олди.

* * *

Абдулла негандир табиати хира бўлиб уйғонди. У тонгга яқин ғалати бир туш кўрганди. У яна кўланканинг йўли тўсилган ўша пахтазорга борганмиш. Кўланка энди худди шардай тепага кўтарилиб кетган, темир девордан ошиб туриш эҳтимоли ҳам йўқ эмас эмиш. Йигит худди чамадонга ўхшаган, лекин устки қисмига қия маҳкамланган стволли аппарат — квант генераторини кўтариб олган, кўланкани концентрацияси ўта кучли бўлган нур воситасида бомбардимон қилишга қарор этганмиш.

Мана, у кўланкани кузатиб турган милиционерлар кўрмайдиган жой — пахтазор чеккасидаги ихота да-

рахтлари орасига аппаратни ўрнатди-да, аппарат стволини кўланкага шошилмай тўғрилади. Кейин нишондан кўз узмаган ҳолда махсус тугмачани босибди. Не кўз билан кўрсинки, кўланканинг девор устидаги шишиб турган жойига қуюндай бориб урилган нур оқими уни қоқ иккига ажратиб юборибди. Лекин шу заҳотиёқ унинг ёрилган жойидан қирғий бурунли улкан бир қора қуш учиб чиқибди-да, тўппа-тўғри Абдулла томонга учиб кела бошлабди. Буни кўрган йигитнинг капалаги учиб, аппарат стволини дарров қушга тўғри-лабди, бироқ қуш шошилмай қанот қоққанича, бўйини буриб, нурни бир чўқиган экан, у ўша заҳоти орқасига қайтибди-ю, аппарат стволининг ичига кириб, кўздан ғойиб бўлибди. Йигит генераторни ҳар қанча қайта ишлатишга уринмасин, бунинг сира уддасидан чиқолмабди. Улкан қора қуш бўлса, ҳамон унга яқинлашиб келаверибди.

Ораларида эллик метрча масофа қолганида, йигит кўрсаки, қуш олти яшар боладай гавдали, бурни тарновдай, панжаларидаги бир оз эгилган тирноқлари эса қошиқдай-қошиқдай бир маҳлуқ эмиш.

Йигит унга тикилганча, тошдай қотиб тураверди. Қўрқувдан тиззалари қалтираб, юраги худди кўксини тешиб чиққудек даҳшатли ура бошлади. Охири ўзини кўлга олиб, пахтазор бўйлаб, тирақайлаб қочшига тушди. У азбаройи тез югурганидан оёқлари остидаги ёш ғўзаларни топтаб-янчиб бораётганига ҳам эътибор қилмас, баъзан ариқчалардан сакрайман деб, қоқилиб йиқилиб тушар, шунда ҳам, тўртоёқлаб бўлса-да, чопишга интилармиш.

Бир пайт унинг сочларига қушнинг баҳайбат қанотлари шамоли урилди. Сўнгра икки қора панжаси икки елкаси узра туша бошлаганини пайқаган Абдулла жон-жаҳди билан чинқириб юборди-ю, уйғониб кетди. Абдулла кўзини очганда, кун ёришиб кетган, бутун вужудини қўрқув ва саросима чулғаб олганди. У ўзининг бир кишилик ихчам хонасидаги сим каравотида ётар, отаси ва онаси ишга кетишганига, афтидан, анча вақт бўлганди...

Йигит енгил «ух» тортиб ўрнидан турди. Кийинди, кейин бирдан шошилиб нонушта қилди-да, Дилафрўзникига отланди.

Абдуллалар турадиган кўчанинг нариги бетида самосвал, автомашиналар гаражи жойлашган, ҳамиша у

срдан бензин, автол ва мой ҳиди анқир, чор-атрофдаги ҳавони эса самосвалларнинг ёқимсиз тутуни қандайдир қўнғирга мойил оч сарғимтир тусга киритганди.

Йигит автобаза томонга негадир шубҳа билан қараб қўйди-да, Дилафрўзлар турадиган маҳалла сари йўл олди.

Йигит Дилафрўзларнинг ҳовлисига кириб келганида, қизлар ёғоч каравотда чой ичиб ўтиришарди.

— Чойга кел, Абдулла,— деди Дилафрўз саломлашишгач. Йигит қиз узатган пиёлали оларкан:

— Нима янгиликлар бор?— деб сўради ўнг томонидаги соя қамалган примусга нигоҳ ташлаб.

— Ҳозирча ҳеч гап йўқ,— деди Дилафрўз шошилмай чой ҳўпларкан,— кутганимиздек, примус борсан сари қизиб боряпти, қўл теккизсанг, куйдиради.— Шундай дея туриб, чап билагадаги соатига кўз ташлаб, қўшиб қўйди:— Асосий янгиликларни яна беш минутдан кейин эшитамиз. Радио орқали.

Шундагина йигит айвондаги эски сервант устига қўйилган транзистордан паст овозда эшитилаётган концертга эътибор берди. Машҳур хонанда шўх қўшиқ куйламоқда эди. Абдулла ана шу қўшиққа Дилафрўз жуда чиройли рақс туша олишини хаёлидан ўтказди.

— Хўш, бугунги иш планимиз қандай бўлади?— сўради Абдулла ҳам энди шошилмай чойдан ҳўпларкан, Дилафрўзнинг хотиржам кайфиятига мослашишга тиришиб.

— Сен билан Собирга махсус топшириқ бор, Абдулла,— деди Дилафрўз,— ҳозир кўланка пайдо бўлган жойидан тахминан юз эллик-икки юз метрча силжиган. Шў бугуноқ унинг дастлабки пайдо бўлган жойини яхшилаб ўрганиб келиш керак. У ерда ғўзалардан ташқари яна нима бор, қандайдир тошми, ахлатми, бирор ҳайвон қолдигими, хуллас, синчиклаб қараб чиқиш керак. Топилган нарса кўланканинг қандай пайдо бўлганини аниқлашимизга жуда катта ёрдам бериши мумкин.

— Тушунарли. Лекин...

— Хўш?

— Мен... муҳимроқ иш билан шуғуллансам, дегандим,— деди Абдулла темир қутига солинган кўланка парчаси томон ишора қилиб.

— Ҳозир биз учун энг муҳим иш, Абдулла, кўланканинг пайдо бўлиш сабабларини аниқлаш. Буни билмай

туриб, уни йўқотишнинг бирор чорасини топишимиз амримаҳол.

Абдулла чойни бир ҳўплашда ичди-да, пиёлани қизга узатаркан:

— Яхши,— деди қатъий оҳангда (йигит бундай масалаларда Дилафрўз билан баҳслашиш бефойда эканини яхши биларди),— бўлмаса мен кетдим. Собир келса орқамдан борсин. Қўланканинг пайдо бўлиш сабабларини насиб қилса шу бугун... Дарвоқе, радиода ахборотнинг махсус сони!..

Йигит тезгина айвон томонга ўтиб, сервант устидаги транзисторнинг қулоғини буради. Диктор ахборотни эндигина эшиттира бошлаганди:

— «...Шаҳримиз аҳолисининг диққат марказида турган номаълум кўланка бундан икки соат аввал темир тўсиқнинг тагидан, худди мустаҳкам қурилмаган тўғон остидан ўпириб чиққан сувдек, ернинг маълум қатламини ёриб ўтиб, иккинчи тўсиқ сари интилди. Лекин унинг махсус металл қотишмасидан тайёрланган иккинчи тўсиқни ёриб ўтиши амалий жиҳатдан мумкин эмас. Айни пайтда кейинги тўсиқнинг пойдевори ерга икки баравар чуқурроқ кўмилган. Шунинг учун кўланканинг шаҳарни электр энергиясидан маҳрум этиши ва унга бостириб кириши боисидан ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқ. Олимлар кўланканинг келиб чиқиш сабаблари ва уни йўқотиш йўлларини аниқлаш бўйича тадқиқотларни узлуксиз давом этдирмоқдалар...»

Ахборот тугагач, Дилафрўз бошини маъноли силкитиб:

— Демак, олимлар ҳозирча ҳеч нарсага эришолмабдилар,— деди.— Қанийди энди кўланканинг пайдо бўлиш сабабини биринчи бўлиб улар эмас, биз кашф қилсак!

— Бунинг учун ишлаш керак!— деди Хосият қатъий, кейин дарров ўз гапидан ўзи ийманиб, ерга қаради.

Шу пайт остонада Собир кўринди-ю, Абдулла дарров эшикка йўналди.

— Ҳа, чиндан ишлаш керак,— деди у йўл-йўлакай, Собирни сўрашгани ҳам қўймай, елкасига қўл ташлаб, эшик томонга бошларкан.— Биз Собир билан кетдик. Тезда қайтишга ҳаракат қиламиз. Лекин сизлар эҳтиёт бўлинглар!

Собир негадир норози қиёфада дам қизларга, дам йигитга қаради-ю, елка қисиб, орқасига бурилди.

— Юравер, юравер, оғайни, ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман...

* * *

Примуснинг олов ёнадиган тешикчаларидан худди чувалчангдай буралиб-эшилиб ташқарига тошиб чиқётган кўланка дастлаб қиз боланинг майдалаб ўрилган сочларидай турли томонга ёйилиб, пастга чўзила бошлади. Сўнгра айрим «соч толалари» қўшилиб, сув илондай катталиқда учта яхлит ўрам ҳосил қилди-да, учи қути тагига тегиши билан бир-бир титраб, гўё балиқчидан талвасага тушиб қочаётган чувалчангдай, туйнук ахтариб, темир тагини пайпаслай бошлади. Мана, икки кўланка ўрами қўққисдан бир-бирларига қараб интилиб, ўзаро жипслашиб олишди. Кўп ўтмай, учинчи ўрам ҳам уларга қўшилди-ю, энди «сув илони» узлуксиз семира бошлади. Примуснинг оғзидан тушган учта қорамтир «арқон» пастда ўзаро тутатиб росмана илондай катталиқка эришгач, темир қутининг бурчагига қараб интилди.

Бу жараёни кузатиб турган қизлар ҳайратининг чеки йўқ, ҳатто Дилафрўз ҳам бир нима дейишга лол ва ожиз эди.

— Худди жонли мавжудодга ўхшайди-я!?!— деди ҳозиргина ҳовлига кириб келиб, қизларга қўшилган Сурайё ҳаяжонланганича.

Бир неча дақиқалик сукутдан сўнг, ниҳоят, Дилафрўз гап қотди:

— Менимча, бу — жонли мавжудоднинг худди ўзгинаси! Дунёда мавжуд жами мавжудотлар ичида бундан йиртқичроғи ва хавфлироғи сира топилмаса керак.

Шу пайт темир қути устида энгашиб турган Хосият бирдан ўзини орқага олди-ю, қичқириб юборди. Дилафрўз билан Сурайё ҳам беихтиёр орқага тисланишди. Илон шаклидаги кўланка тобора чўзилиб, сира кутилмаганда темир бурчаги бўйлаб юқорига кўтарила бошлади. Мутация туфайли пайдо бўлган кўланка бўлаги примусдаги керосин қолдиғи, турли чўкиндилар ва мис молекулалари билан обдон реакцияга киришгач, шароитга мослашиб ўзида янги физикавий ва кимёвий хусусиятлар ҳосил қилган, у энди ўз солиштира оғирлигини танасининг турли қисмларида турлича миқдорга келтира олар ва шунинг ҳисобига юқорига ҳам кў-

тарилиши мумкин эди. Кўланка учун энди ҳар қандай тўсиқ чўт бўлмай қолган, у дафъатан тўсиқлардан ошиб ўтиш йўлини «билиб» олганди.

Мана, «илон» ниҳоят темир қутининг юқори қиррасига етиб «боши»ни чиқарди-да, худди чор-атрофга разм солаётгандай, бир зум жойида қотди. Илонсимон кўланка тўсиқдан ошиб, пастга интилгандагина қизлар ўзларига келишди. Ана шунда, сира кутилмаганда, Сурайё қатъият кўрсатди: чопиб бориб, ҳовли ўртасида ўсиб ётган райҳонлар орасидан темир белкуракча олиб келди-да, ерга тушай деб қолган кўланкани қутига қайта солди.

Кўланканинг қути ичига қайтиб тушган қисми пастки, бир оз йўғонроқ ва қуюқроқ қисмига нисбатан анча кам солиштирма оғирликка эгалигидан, бир зум ҳавода муаллақ осилиб қолди-ю, лаҳза ўтмай, қути деворига ёпишиб, тагин уни ошиб ўтишга тутинди.

— Аҳвол жуда чатоқ,— деди Дилафрўз ўта хавотирли қиёфада қошларини чимириб, — уни йўқотишнинг бирор йўлини тезда топмасак, кўланка бари бир ўз қафасидан чиқиб кетади. Ана унда...

Хосият дугонасига аллақандай хавотир билан тикиларкан, унинг хийла чарчагани, ҳагто руҳи ҳам тушиб кетганини пайқади. Дилафрўзки тушкунликка юз тутдими, демак, аҳвол чиндана чатоқ. Уша заҳоти хаёлидан: «Унинг кўнглини кўтариш керак!»— деган фикр ўтди. Лекин қандай қилиб? Ахир Хосият ҳам, Сурайё ҳам ҳамиша Дилафрўзнинг ташаббускорлиги, иродаси ва салоҳиятига суяниб иш тутишар, кўп ишларни унинг изми бўйича амалга оширишарди. Афтидан, энди бунинг аксини қилиш керак, яъни улар ўзларининг бутун қобилият ва иродаларини ишга солиб, Дилафрўзни ўз йўлларига солишлари, уни дастлабки жанговар кайфиятга қайтаришлари лозим эди.

Сурайё ҳамон ўз иши, яъни илонсимон кўланка қутидан чиқиши билан уни белкурак ёрдамида яна идишга қайтариш билан овора эди.

— Шу соатдан бошлаб, кўланканинг олдида навбатчилик жорий қилишга тўғри келади,— деди Дилафрўз қандайдир умидсиз бир оҳангда.— У энди ҳаддан ташқари хавфли.

— Ҳозир мен навбатчи бўла қолай, тушгача,— деди Хосият атайин кўтаринки кайфиятда.

— Тушгача мен бўламан!— деди Сурайё кутилма-

ганда эътирозга ўрин қолмайдиган бир оҳангда. Қизлар камгап ва мўмин-қобил дугоналарига ажабланиб қараб қўйишди. Унинг хулқ-атвори бутунлай ўзгариб қолганди.

Дилафрўз хафсаласизгина одимлаб, ёғоч каравот зинасига бориб ўтирди. Кейин Сурайё белкураги билан дам-бадам курашаётган илонсимон кўланкадан кўз узмай, паст овозда:

— Уни олган жойимизга олиб бориб ташлашимизга тўғри келмасайди, деб қўрқаман,— деди.

— Вой, нега энди, — деди Хосият,— ахир бирор чжобий натижа олмай туриб... Ана йигитлар ҳам келишиб, бирга маслаҳатлашайлик бўлмаса!

Эшикдан кириб келаётган Абдулла билан Собирнинг кўринишларидан кайфиятларини чоғ деб бўлмасди.

— И-я,— деди Абдулла ҳаяжон билан кўланкага тикилиб,— ниҳоят, унга жон битибди-да!

— Жуда ғаройиб-ку! — деди Собир ҳам ҳайратланиб.

— Хўш, аниқладингларми?— сўради Дилафрўз совуққон овозда.

— Ҳа деса ҳам, йўқ деса ҳам бўлади,— деди Абдулла.— Олдинга бизни кўланка дастлаб пайдо бўлган жойга қўйишмади. Лекин биз у ерга бир амаллаб ўтиб олдик-да, кўланка босиб ўтган жойларни роса айландик. Милиционер йигитнинг гапи бўйича кеча олимлар ҳам худди шундай қилишибди. Хулласи, бирор кўзга ташланадиган ҳеч нима тополмадик.

— Наҳотки ҳеч нима? Қотиб қолган ҳайвонлардан бошқа бирор жониворми, паррандами, қушми?..

— Қуш дедингми?— Абдулла Собирга тикилди.— Менга қара, сен қарганингми, лочинингми, қанотини кўрсатувдинг-ку, айтмоқчи?

— Ҳа,— жавоб берди Собир,— янгилишмасам, у парчаланиб кетган қарганинг қаноти эди.

— Унинг қолган бўлаклари ҳам бормиди?

— Биласанми, назаримда бор эди. Аммо бизни асосан бирор метеорит қолдиғи, тош парчалари қизиқтиргани учунми, уларга унчалик эътибор бермабмиз.

— Жуда соз! — бирдан жонланиб кетди Дилафрўз; бу хабар қизга яна кўтаринки кайфият бағишлагандай эди.— Демак, қарға. Мантиқ жиҳатдан ўйлаб кўрилса, қарға ҳам тўғри келади. Лекин сира ақл бовар қилмай-

ди. Наҳотки оддий бир қарға шунча ақлга сиғмайдиган ишларга сабаб бўлган бўлса?!

— Нима деясан ўзи?— деди унинг гапидан ҳеч нарса тушунмаган Абдулла.— Бундоқ аниқроқ қилиб гапирсанг-чи.

Дилафрўз собиқ синфдошларига энди аллақандай тантана ва бир оз айёрлик билан тикилди.

— Қалаванинг учини топгандайман, дўстлар. Лекин ҳозир буни сизларга айтсам, менга ишонмасликларингиз мумкин. Шунинг учун олдин мутация ва мутантларга оид илмий адабиётларни яна бир синчиклаб кўриб чиқишимга тўғри келади.

— Сен тахминларингни айтавер, биз ишонишга ҳаракат қилиб кўрамиз.

Қиз ўйланиб, бир зум сукутда қолди, кейин қатъий қарорга келди шекилли:

— Эшитинглар бўлмаса,— деди.

* * *

Дилафрўзнинг қарға, мутантлар ва мутация ҳақидаги ғаройиб тахминлари йигит ва қизларни лол қолдирган, ҳаммалари уларга чиппачин ишонишган эди.

— Ҳаммаси худди фантастик китоблардагидай гаплар-а!— деди Абдулла ҳайрат ва ҳаяжон билан Собирга юзланиб.

Ёшлар ичида Собиргина бир оз фаромуш кўринар, ярим хаёли негадир энди бир оз тинчиб қолган кўланка олдида ҳамон навбатчилик қилиб турган тунд қиёфа-ли Сурайёда эди. Утган кеча Собир алламаҳалгача ух-лолмай ётган, ҳаётида илк марта изтиробли ҳисларга берилганди. Севгилисининг унга нисбатан ўз муносаба-тини қутилмаганда мутлақо ўзгартириши йигитни ўзи-га нисбатан танқидий кўз билан қараб, ўз шахсий аф-залликлари ва камчиликларини жиддий қайта тарози-га солиб чиқишга мажбур қилган эди. Мана, ёши йигир-ма бешга ҳам етиб қолибди, шунча йил яшаб у нимага эришди ўзи? Айтарли ҳеч нарсага. Ҳатто, ҳали инсти-тутни тамомлашга улгурмабди. Ҳаётда ўзи уму-ман шунақа бўлса керак. Кимлардир катта истеъдод ва талантга эга бўлиб, ҳамма ишни (хоҳ жисмоний, хоҳ ижодий иш бўлсин), дўндириб бажараверадилар. Истеъ-додсиз ва дидсиз одамлар эса уларнинг соясида би-динмай ва уларга орқа қилиб, ортиқча жон койитмай, айни пайтда, маълум даражада уларнинг ҳисобига

хузур-ҳаловатда яшайверадилар. Аксари кўп ҳолларда уларнинг ҳаёти истеъдодли одамларнинг ҳаётига нисбатан анча бут ва тўқисроқ бўлади. Наҳотки Собир ҳам ана шу истеъдодсиз одамлар тоифасига кирса? Наҳотки Сурайё ҳам худди ана шу мулоҳазаларга бориб, ундан кўнгли совуган бўлса? У энди қиз билан қандай гаплашади? Балки у Сурайёдек соҳибжамол қизга чинданам муносиб эмасдир?..

Нимадир қилиш керак! Қизнинг олдида ўзини оқлаш учун кечикмасдан нимадир қилиш керак!..

Йигитнинг хаёлини яна Дилафрўзнинг совуққон ва огоҳлантирувчи овози бўлди:

— Энди келишиб олишимиз керак, дўстлар! Олдимизда икки йўл турибди: биринчиси — ҳали фурсат борида ва бирор фалокат юз бермасидан аввал қутидаги кўланкани асосий кўланкага олиб бориб, қўшиш. Иккинчиси — ҳар қандай хавфга юзма-юз келишдан қўрқмай, кўланкага қарши курашни давом этдириш. Биз қайси йўлни танлашимиз керак? Мен бу боисдан ҳар бирингизнинг фикрингизни билишни истардим.

— Мен курашни давом этдириш тарафдориман!— деди кутилмаганда ҳамон қути олдида белкурак ушлаб, кўланкадан кўз узмай турган Сурайё қатъий. Ҳаммаунга ҳайрат аралаш таажжуб билан қараб қўйди.

— Мен ҳам шу йўлни танладим!— қўшимча қилди Собир ҳам қўққисдан. Орага сукунат чўқди. Ҳамма-нинг қиёфаси ўйчан тусга кирган, фақат Сурайёнинг чеҳрасидагина қандайдир қатъият ва ўжарлик қотиб қолганди.

Ниҳоят, Абдулла тилга кирди:

— Менга қаранглар, ўртоқлар, масала чинданам жиддий. Биз ҳозирги шароитда тадқиқотларни давом эттиришимиз чинданам ўринлими? Ахир хавф жуда катта. У мана шу уй, шу кўча, маҳаллагина эмас, балки бутун район ва ҳатто, шаҳарга ҳам катта фалокатлар келтириши мумкин. Шунинг учун бир қарорга келишдан аввал чуқурроқ ўйлаб кўришларингизни маслаҳат берардим.

Бирдан Сурайёнинг олдида турган Хосият жонланиб қолди:

— Дилафрўз, Абдулла! Мен сизларга тушунолмай қолдим. Хавф катталигини биз аввалданоқ, мана бу кўланкани бу ерга олиб келмасдан илгари ҳам яхши билардик. Хавфдан қўрқмай қанча ишларни амалга

оширдик. Бизга кўп нарсалар маълум бўлди. Кўланка пайдо бўлиш жараёнини ҳам деярли аниқлашга муваффақ бўлдик. Тажрибаларимизга янада зўр бериб, уни яқунлаш фурсати етганда нимадан хавфсирашимиз керак, ахир?!

Хосият ҳеч қачон бундай қизишиб сўзламаганди. Шунинг учунми, гапининг охирида юзлари чўғдек қизариб кетди.

— Хосият тўғри айтяпти,— гап қўшди Собир Сурайёнинг олдида озгина бўлса-да, ўзини кўрсатишга фурсат етганидан ичида хурсанд бўлиб,— шаҳримиз учун хавф бари бир мавжуд. У шаҳарнинг у бурчидан чиқди нима-ю, бу бурчидан чиқди нима, менимча, бунинг аҳамияти йўқ. Халқимизда «чумчуқдан қўрққан тарик экмайди», деган мақол бор, ишни бошладикми, энди иккиланмасдан охирига етказишимиз керак!

Дилафрўз ҳаммага бир-бир синовчан тикилиб чиққач, вазмин оҳангда деди:

— Демак, кўпчилик тадқиқотларни давом эттириш тарафдори. Яхши. Шундай қиламиз бўлмаса: Сурайё билан Собир қути олдида навбатчиликни давом этдиришади. Абдулла, сен шу бугундан иш журнали тўлдиришни бошлайсан. Унга ҳар гал умумий аҳвол ва қилинган ишларни ёзиб қўйишинг керак. Ҳар ҳолда бирор ижобий натижага эришсак, тарихий иш амалга ошган бўлади. Мен Хосият билан Марказий илмий техника кутубхонасидан мутантлар ва уларни парчалашга оид илмий адабиётларни олиб келиб, ўрганишга киришамиз. Тушунарлими?

— Тушунарли. Лекин менда яна бир таклиф бор, Дилафрўз.

— Қанақа таклиф?

— Ўтказган тажрибаларимиз ва мутацияга оид бояги тахмин ҳақида Фанлар академиясига доклад ёки ҳисобот ёзсак.

— Жуда яхши. Фақат кўланканинг бир бўлакчасини қирқиб олиб келганимизни билдирмаймиз. Бу ишни Абдулла, бўлажак журналист сифатида сенга юкласак...

— Бош устига. Фақат илмий томонини бир оз таҳрир қилиб беришингизга тўғри келади.

— Ҳозир ёзавер, кейин биргалашиб кўрамиз.

— Яхши.

Орадан ярим соат ўтгач, ҳовлида Собир билан Сурайёгина қолишганди: қизлар уларга Давронга кўз-қу-

лоқ бўлиб туришни тайинлаб, Марказий кутубхонага кетишган, Абдулла ичкарида Академияга доклад ёзиш билан банд эди.

Эрталабдан бери ўзининг ўйинчоқ солдатлари-ю, расм чизиш билан банд бўлган Даврон бир пайт уйдан чиқди-да, тўппа-тўғри Собир билан Сурайёнинг олдига келди.

— Қани, қўлни ташланг-чи, йигит!— деди қиз билан гапи қовушмай турган Собир ўнғайсизликни йўқотишга баҳона топилганидан суюниб.— Салом!

— Ассалом алайкум!— Даврон бўш келмай, Собирнинг узатган қўлига ўнг панжаси билан бир уриб сўрашди.

— Қалай, соғлиқлар яхшими? Бола-чақа дегандай?

— Менда бола-чақа йўқ-ку, — деди Даврон жилмайиб.

Бу гапдан беихтиёр Сурайё ҳам жилмайиб қўйди.

— Оббо азамат-ей, шунақа дегин!

— Кеча қўлимни чаққан нарсани кўрсатинг, амаки,— деди Даврон. Қутига ҳўмрайиб тикилганича.— Унинг адабини бериб қўймоқчиман.

— Э, шунақами? Фақат эҳтиёт бўл, у ерга яқинлашма, қўлингни яна чақиб олиши мумкин.

— Мен ундан ҳечам кўрқмайман. Кеча қоронғида чақиб олди-да ўзи. Бўлмаса мана бундай қилиб,— Даврон ҳавода муштини айлантириб кўрсатди,— бир урган бўл-а-ардим!

— Шунақа зўракансан-да ўзинг!

— Ҳа, зўрман шунақа! Хоҳлайсизми, ҳозир мен унинг адабини бераман!— кутилмаганда Даврон йигит билан қизнинг «ҳай-ҳай»лашига қарамай, кўланкачага энди қўл узатмоқчи бўлган эди, Сурайё жон ҳолатда боланинг қўллариغا ёпишди. Лекин болани қутқазаман деб, кўланкага ўнг қўлининг устки қисми тегиб кетди-ю, вужудида бир нима «жиз» этганини ҳис қилди. Собир болани тортқилаганича, айвон томонга олиб кетаркан, Сурайё инграб, каравот устунига суюниб қолди. Болани айвонга чиқариб қўйган йигит икки сакрашда қизнинг олдига етиб келди-ю, хавотирли овозда:

— Тинчликми, Сурайё? Нима бўлди?— дея қўлидан ушлади. Шундагина ўнг қўлининг тангадек жойи ўйилиб, у ердан тирқираб қон чиқа бошлаганини кўрди-ю, эти жунжикиб кетди.

— Ўзингни бос, Сурайёхон, ҳечқиси йўқ, ҳозир йод

топиб келаман!— Собир отилиб ичкарига кириб кетди, лаҳза ўтмай, Абдулла билан бир қўлида бинт ва шиша идишда йод кўтариб қайтиб чиқди.

— Хайрият, унча қаттиқ шикастланмабди, — деди Абдулла қизнинг қўлини кўздан кечиргач, — йод, кейин дори суриб бойлаб қўйилса, ўтиб кетади.

Шу пайт Абдулланинг назари темир қутига тушди-ю, кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Юқори вольтли кабель симдай йўғонликдаги кўланка буралиб-эшилиб қути деворидан пастга ошиб тушган, ерда ётган белкуракнинг ёғоч сопини қоқ иккига бўлиб, сомонхона жойлашган тарафга билинар-билинемас жилмоқда эди. Бир дақиқа ичидаёқ у бўйига бир ярим метрча чўзилган, йўлида учраган хас-хашак борми, хазон ёки кесак борми, ҳаммасини ямлаб тутатиб, музга айлантириб бораркан, энига ҳам чўзилаётгани шубҳасиз эди.

Абдулла икки сакраб, кўланка интилаётган жойга етди. Сўнгра нима қилишини билмай, яна орқага қайтди. У чор-атрофга жавдираб тикиларкан, кўланкани идишига қайта қамашга ярайдиган бирорта темир қидирарди. Аксига олиб ҳовлида ҳеч нима кўринмасди.

Бирдан у, Собир бинт билан авайлаб боғлаётган Сурайёнинг қўлига ачиниб тикилганича, ёғоч каравоннинг панжарасига тирсакларини тираб турган Давронга отилди:

— Менга қара. Даврон, темир белкуракларнинг қарда туради?

— Ана, — деди кўланка ёнида сопи иккига бўлиниб ётган белкуракни кўрсатиб.

— Бошқаси-чи?

— Бошқа йўқ.

Абдулла атрофга гижиниб аланлаганича, тагин нари кетди. Хаёлига бир фикр келди шекилли, бирдан кўланка томонга юрди, сопи қирқилган белкуракни эҳтиётлик билан тортиб олди. Девор тагида ўсган тол шохидан синдириб зудлик билан янги соп ясади-да, ишга тушиб кетди. Кўланка энди қутидан бир метрча узоқлашишга улгурган, уни қайта «қафасига» солиш амримаҳол иш эди. Йигит унинг бош қисмига белкуракни тираб аста-секин қути томон жилдиришга уринди. Лекин кўланка худди илондай тўлганиб, четга сирғалиб кетар, афтидан, унинг ўз йўлидан қайтиш нияти асло йўқ эди.

— Менга қара, Абдулла, — деди Сурайёнинг қўлини

боғлаб бўлиб, унинг ёнига келган Собир,— бўлак-булакларга қирқиб, кейин жойига солишга уриниб кўрсак қандоқ бўларкин?

Абдулла, яхши, дегандай боши билан тасдиқ ишорасини билдириб, кўланканинг бир қарич узунликдаги қисмини белкурак қирраси билан кесиб ажратиб олди-да, кейин тагидан кўтариб қутига солди. Собир жуда оқил маслаҳат берган эди. Шу алфозда иш юришиб кетди. Галма-галдан ҳар иккови ишлаб кўланканинг деярли ярмини қайта қутига қамашганда, бирдан белкурак сопининг паст томонидан «зув» этиб тутун кўтарилди-ю, унинг темир қисми яна узилиб тушди. Абдулла каттароқ қирқиб юборган кўланка парчаси белкуракнинг ёғоч сопига тегиб кетган ва уни музлатиб, шу ондаёқ мўрт қилишга улгурганди; тол шохидан яна янги соп ясашга тўғри келди.

Орадан ярим соатча ўтгач, кўланка қайта қутига тушган, бироқ энди у примусни буткул кўмиб, қутининг ярмига яқин қисмини тўлдириб турарди. Унинг устини тунука билан ёпиб қўйишди: кўланка ҳаводаги турли газларни ўзига ютиб дақиқа сайин катталашаётганига энди ҳеч қандай шак-шубҳа қолмаганди.

Собир қўлини ушлаганича ўтирган Сурайёнинг олди-га борди-да, қизнинг энди врачга бир кўриниш бериши кераклигини уқдиришга тушди.

— Керакмас,— деди Сурайё унинг гапини бўлиб,— шахсий тажрибамдан биладан, врач ҳам худди шу сен қўйган дориларни тавсия этган бўларди. Унинг справкасига бўлса, ҳозир эҳтиёж...

— Ўзинг биласан. Аммо бари бир уйга қайтиб, даволанишинг керак.

— Шу ерда даволансам ҳам бўлаверади,— деди Сурайё ўжарлик қилиб.

— Ихтиёринг.

— Қани, дўстлар,— деди Абдулла қўлидаги белкуракни ҳасса ўрнида ишлатиб, уларга яқинлашаркан,— ҳамма фавқулодда ҳодисаларни бартараф этдик. Энди асосий ишларимизни давом этдирамизми?

— Давом эттирамиз!— деди Сурайё билан Собир кейин бараварига жавоб беришганидан бир-бирларига қараб кулиб қўйишди.

— Бўлмаса, мана бу сенга, — Абдулла қўлидаги белкуракни Собирга узатди,— навбатчиликни яна сизларга топширдим.

Шундай деб, Абдулла тагин ичкари уйга йўл олди. Собир белкуракни кўтариб, қути ёнига кетаркан, ҳали ҳам қизнинг боғлиқ қўлига ачиниб қараб турган Даврон бирдан унга савол бериб қолди.

— Собир амаки, сиз Сурайё опани яхши кўраркан-сиз-а?

— Ҳа, албатта,— деди Собир бир оз ўсал бўлиб, қизга зимдан нигоҳ ташларкан.

— Жуда ачиниб кетганингиздан билдим.

— Мен-ку яхши кўраман,— деди йигит фурсатдан фойдаланиб, айти пайтда қизга гинаомуз қараш қилиб,— лекин Сурайё опанг мени яхши кўрмайди-да.

— Шунақами, Сурайё опа?— қизга ўгирилди Даврон қовоқлари уюлиб.

— Йўқ,— деди Сурайё совуққина қилиб, — мен ҳам яхши кўраман.

Қизнинг гап оҳанги яна Собирнинг руҳини тушириб, бояги шубҳаларини кучайтирди. Аслида эса, Сурайё йигитга қилган кечаги муносабатидан афсусланаётган, ҳатто изтироб чекаётганди.

Шу пайт эшикдан бир тўда китоб кўтариб, Дилафрўз билан Хосият кириб келди.

— Вой-бу, — деди Дилафрўз китобларни каравотнинг бир чеккасига қўйиб, қути устига ёпилган тунукани эҳтиётлик билан суриб, кўланкага қарар экан,— катта бўлиб кетибди-ку!

— Ҳа, у борган сари «семиряпти»,— жавоб берди Собир.

— Демак, тезлик билан бошқа каттароқ қути топимиз керак. Йўқса у бугун кечаси тошиб чиқиб кетиши мумкин.

Бирдан Дилафрўзнинг нигоҳи Сурайёнинг боғлиқ қўлига тушиб, хавотирли товушда:

— Нима бўлди?— деб сўради.

Сурайёнинг ўрнига шошиб-пишиб Даврон жавоб берди:

— Анави қутидаги илон чақиб олди!

— Нима?!— Дилафрўз энди дугонасига бир оз ранги оқариб, саросимали қиёфада тикилди,— Нега эҳтиёт бўлмадинглар, ахир?!

Бир лаҳзали сукутдан сўнг у хотиржам ва паст овозда гапирди:

— Кутубхонадан анча янгиликлар олиб келдик. Кў-

ланкани ўрганиш учун бошқа шаҳарлардан йирик олимлар келишибди.

— Яна нима гаплар бор экан?

— Соя иккинчи деворни ҳам ошиб ўтибди. «Танасининг» турли қисмида ўз солиштирама оғирлигини турлича ўзгартириши ҳисобига. Ҳозир учинчи — «П» ҳарфи шаклида ишланган, лекин тепаси ҳам беркитилган металл тўсиққа бориб тақалибди.

— Демак, соя шароитга мослашиб, «тажриба» ортдириш ва шу асосда оқил «қарор»га келиш «қобилияти»га ҳам эга экан, бу тўсиқдан ҳам бари бир ўтади.

— Юқори вольтли линиягача неча метр қолибди ўзи?

— Ун беш метрча дейишяпти.

— Яна икки тўсиқ қуриш мумкин бўлган жой қолибди-да?

— Ҳа. Узоғи билан бир ҳафта ичида бирор жиддий чора кўрилмаса, тамом, шаҳримиз электр энергиясидан маҳрум бўлади...

Қизлар ёғоч каравотдаги китобларни олиб ичкарига кириб кетишди. Ҳовлида яна Даврон, Собир ва Сурайё қолишди. Даврон ҳалиги сеткадан опасидан беркитиқча олиб қолган китобчани олиб ўзича томоша қила бошлади.

— Менга қара, боя у семиряпти, дединг-а?— бирдан йигитга мурожаат қилди Сурайё, унинг кўзлари негадир порлаб кетгандай эди.— Айт-чи, жонли мавжудодлар нима учун семиришади?

— Менимча, яхши овқатланганлари учун.

— Жуда яхши. Борди-ю, уларга овқат бутунлай берилмаса нима бўлади?

Собир елкасини қисиб, кулимсиради:

— Нима бўларди, очдан ўлишади-да.

— Янглишмасам, мана бу кўланка ҳаво билан, яъни асосан, кислород билан ҳам овқатланади, тўғрими?

— Тўғри, нафас олади, десак ҳам адашмасак керак.

— Яхши!— қизнинг кўзлари ҳаяжонли чақнаб, бирдан кўланка солинган қути томон одимлади.— Борди-ю, мана шу қутининг устини яхшилаб, мутлақо ҳаво ўтмайдиган қилиб беркитсак-да, қути ичидаги ҳавони сўриб ташласак, «овқатсиз» қолган кўланка «очликдан» ҳалок бўлмасмикин?

Қизнинг гапни нимага олиб келганини ниҳоят тушуниб етган Собирнинг ҳам кўзлари чақнаб, чехрасига мамнуният ифодаси ёйилди.

— Жуда сөз! Уйлаб топганингни қара-я, Сурайё! Молодец! Дарров қизларга, Абдуллага айтиб кўриш керак. Улар нима дейишаркин. Лекин менимча, ғоянг жуда зўр!

— Шошмай тур,— эътироз билдирди қиз,— уларга айтишдан аввал уни ўзимиз пишитиб олайлик. Амалда шундай қилса бўлармикин?

— Нега бўлмас экан! Менимча, бўлади!

— Шошилма, Собир, биз кўланка темир ё мисни юқори даражада қиздириб юборишини аниқлагандик. У қанча қиздира олиши мумкин? Идиш ёки қутининг қип-қизил чўғланиб, охири эриб кетгуничами ёки кўланка маълум даражада «куч»дан қолиб, ўзи инқирозга юз тута бошлагунчами?

Сурайёдан бунақа оқил ва мураккаб мулоҳаза чиқишини сира кутмаган Собир қизга ҳайрат ва завқ билан тикиларкан, бир зум тараддудда жим қолди. Билмайман, дейишга қиздан ор қилди, бирор нарса дейдеса, аксига олиб, калласига ҳеч нима келмасди. Бирдан унинг тиришган пешанаси ёзилиб, чеҳраси ёришиб кетгандай бўлди.

— Биласанми, қанча даражагача қиздириши ҳақида бир нима деёлмайман-у, лекин қамалган кўланка қути деворидан электронлар ва бошқа майда заррачаларни уриб чиқариб, ана ўшалар билан озиқланса керак. Физикада бунини эмиссия деб аташади.

— Демак... эмиссия то жисм, яъни қути деворлари буткул емирилиб, ишдан чиқмагунча давом этаверади...

— Яхшиси, Сурайё, бу ҳақда Дилафрўз билан маслаҳатлаша қолайлик. Ҳар ҳолда у беш минути кам биолог-ку.

Дилафрўзнинг номини эшитиши билан қизнинг мўъжаз чеҳрасидаги аллақандай кўтаринки ифода бирдан сўнггандай бўлди. У йигитга гинаомуз қараш қилдида, товушини пасайтириб:

— Мен бўлсам, бунини иккаламиз ҳал қилармиз деб ўйлагандим...— деди ва шу заҳотиёқ «вой» деганича ўзини орқага ташлади: кўланка худди оширилган ҳамирдек, қути устига ёпилган тунукани кўтарганича ташқарига тошиб чиқиб, пастга интилмоқда эди. «Бошланди»,— ўйлади Сурайё аллақандай ички қўрқув ҳисси билан.

Собир белкурак билан яна ишга тушиб кетди. У осилиб тушган «от тилларини» қайтариб қутига солар,

лекин у маромидан кўпроқ ачитилган хамирдек қути деворларидан ошиб, ташқарига, ерга интиларди. Иигит кўланкани идишга зичроқ жойлайман деб белкуракнинг орқаси билан босган эди, бирдан унинг сопи кўланкага тегиб кетди-ю, ўша заҳоти узилиб тушди. Белкурак эса худди сувга, тўғрироғи ёгга тушгандек, кўланка тагига чўкиб, кўздан ғойиб бўлди.

Афтидан, беркитиқча олиб келинган кўланка парчаси, ниҳоят, ўзининг даҳшатли ва ҳал қилувчи хужумини бошлаган эди.

— Белкурак! Белкурак керак!— бақирди Собир саросимада атрофга олазarak тикилиб.

Сурайё ёғоч каравотда қўрқиб-писиб турган Давронни етаклаганча уй томонга югурди.

Лаҳза ўтмай ичкаридан Дилафрўз, Хосият ва Абдуллалар отилиб чиқишди.

— Шунча тез-а? Шунча тез-а?— дерди Дилафрўз кўланканинг қисқа вақт ичида яна тошиб чиққанидан ҳайратга тушиб.

— Ҳа,— деди Давронни алдаб ичкарида — ўйинчоқлари олдида қолдириб чиққан Сурайё,— янглишмасам, у янги «хунар»лар чиқаряпти, айниқса сўнгги соатда у жуда тез катталашяпти. Бундан буён яна ҳам тезроқ...

— Белкурак! Дилафрўз, белкурак керак!— қизнинг гапини бўлиб бақирди Собир.

— Ҳозир, қўшнилардан топамиз!— Дилафрўз кўча эшик сари югурди. Шу пайт Собирнинг миясига бир фикр келди-ю, бир дақиқа ўйланиб қолди. Чамаси Сурайёнинг олдида ўзини оқлаши учун фурсат келгандай эди. У Абдуллага юзланди:

— Абдулла, ёнингда пулинг борми?

— Ҳа, беш сўм, нима эди?— ҳайрон бўлиб сўради Абдулла.

— Керак, бериб тур. Икки кунда қайтиб бераман. Сизларда-чи, қизлар?

Собир шериклари берган икки беш сўмликини чўнтагига солиб, уларни таажжубда қолдирганича, кўча томонга чолиб кетди.

— Қаёққа?— сўради у билан эшик остонасида тўқнаш келган Дилафрўз; қиз икки қўлида икки белкурак кўтариб олганди.

— Мен ҳозир!— Собир тротуар бўйлаб югуриб кетди.

Абдулла билан Хосият Дилафрўздан белкуракларни олиб, ишга тушиб кетишди. Лекин уларнинг ҳамма

уринишлари беҳуда кетганди. Кўланка энди ўз қутисига сиғмас, бунинг устига дақиқа сайин катталашаётганди. У ҳозир кўп бошли аждар илондай қутининг турли томонига ўрмаларди. Абдулла билан Хосият кўланканинг энди бир томонини белкурак ёрдамида орқага қайтаришса, иккинчи томони чўзилиб кетар, иккинчисига «хужум»га ўтса, яна бошқа томони «юриш» бошларди. Шу тариқа кўланканинг бутун ҳовли бўйлаб тармоқлаб чўзилиб кетиши, кейин уйларга кириб ҳаммаёқни шипшийда қилиши ҳеч гап эмасди.

Дилафрўз «илоннинг» ҳар бир боши дуч келган тасодифий томонга эмас, балки аниқ бир йўналиш бўйича олға интилаётганини кўриб ҳайратдан ёқа ушлади. Дарҳақиқат, улардан бири зўр бериб, сомонхона томонга, иккинчиси «ўжарлик» билан девор ёқасига супуриб уйиб қўйилган ахлат уюми сари, учинчиси эса, кўча эшикка қараб интилаётганди. Афтидан, сўнггиси кўча юзида, Дилафрўзларнинг эшигидан сал нарироққа қўйилган ахлат қутисининг ҳидини илғаб, ўшани мўлжаллаётганди.

Қизнинг билиб-билмай қилган бу кашфиёти унинг мутация ва қора қарға билан боғлиқ гипотезасини тасдиқловчи муҳим далиллардан бири эди.

Шу пайт кўчада худди темир ғилдиракли арава ўтаётгандай дангир-дунгир овоз эшитилди-ю, остонада Собир кўринди.

— Абдулла!— бақирди у ҳовлиққанча.⁴ Бу ёққа кел, менга қарашиб юбор!

Шундай масъулиятли пайтда нимага қарашиб юбориш кераклигини тушулмаган Абдулла норозилик билан афтини тириштирди, лекин белкуракни Дилафрўзга тутқазиб эшикка юрди.

У не кўз билан кўрсинки, остонадан сал нарида катта қора бочка ётар, Собир уни думалатиб ҳовлига олиб кирмоқчи бўлаётганди. Дўстининг мақсадига тушунган йигит хурсанд бўлиб кетди.

— Шошма, кўтариб олиб кирамиз! — деди-да, ўзи бочканинг бир четидан тутди.

— Гастрономдан вақтинча сотиб олдим, склад мудири сал танишроқ эди,— деди Собир гурур билан.

Уни бир зумда ҳовлига олиб кириб, тикка турғазиб қўйишди. Собир шошиб-пишиб бочканинг доира қопқоқчасини бураб очаркан, Сурайёга зимдан қараб қўйди-да:

— У герметик беркилади,— деди баланд овозда, ке-

йин Дилафрўзга юзланиб давом этди:— Биласанми, боя Сурайё қизиқ ғояни айтиб қолди. Кўланка примусда, кейин темир қутида асосан ҳаво билан озиқланиб семирди, тўғрими? Борди-ю, уни ана шу озиқдан маҳрум этсак нима қилади, деб қолди у. Турган гапки, менимча, бу ҳолда кўланка «ҳалок» бўлади. Дунёдаги жамики тирик мавжудодлар очликдан ҳалок бўлишадикю, ахир! Ҳозир кўланкани бочкага жойлаймиз-да, ичига ҳаво кирмайдиган қилиб, қопқоғини беркитиб қўямиз. Ана шунда...

— Ғоя умуман ёмон эмас,— деди Дилафрўз бир зум ўйланиб олгач,— лекин унинг ҳаётийлигига шубҳаланяпман.

— Нега энди?

Белкуракни олиб, кўланкани майдалаб бочкага солишга уринаётган Абдулла Дилафрўзнинг ўрнига жавоб берди:

— Негаки кўланка металл билан ҳам, гарчанд узоқ муддатда бўлса-да, реакцияга киришиш қобилиятига эга.

— Пировардида,— қўшимча қилди Дилафрўз,— уни ҳатто эритиб, сўнгра буғга айлантириб, ўзига сингдириб олиши ҳам мумкин.

Буни эшитиб, ҳафсаласи пир бўлган Собир Сурайёга қаради.

— Ҳечқиси йўқ,— деди Сурайё кутилмаганда йигитга гўё, бари бир бу ишинг зое кетмайди, деяётгандай далда берувчи оҳангда,— кўланка темирни эритгунча неча кун, эҳтимол, ҳафталар ўтар, бу вақт ичида эса, у ҳаво етишмаслигидан ниқирозга юз тутиши ҳам мумкин. Кейин, бир неча кун ичида ё олимлар, ё биз уни йўқотишининг бирор янги усулини ўйлаб топармиз, ахир!

— Бу гапингга қўшилса бўлади,— деди Дилафрўз унинг фикрини маъқуллаб.

Бўлаётган гап-сўзларга қулоқ солиб, индамай ишлаётган Абдулла билан Собир энди жон-жаҳдлари билан ишга киришиб кетишди. Бу кутилмаган фикрдан чеҳраси бутунлай ёришган Дилафрўз эса, беихтиёр Сурайёга яқин бориб, аллақандай меҳр билан унинг елкасига қўлини қўйди.

Орадан тўрт соат вақт ўтгач, кўланкани бочкага жойлаб бўлишди, Собир унинг қопқоғини яхшилаб беркитди.

— Энди биз тахминан бир ҳафта ўз ишларимиз билан шуғулланишимиз мумкин,— деди Дилафрўз.

— Мен бўлмаса кетдим,— деди Абдулла энги билан пешана терини сидираркан, негадир безовта ҳолда отасини эслаб,— докладни уйда ёзиб келаман.

— Сизлар ҳам бугунча кетаверинглар, Сурайё, ҳар ҳолда кеч бўлиб қолди, уйдагилар хавотир олиб ўтиришгандир.

Сурайё сўнгги гапдан бир оз энсаси қотди-ю, лекин индамади. Собирга: «Кетдикми»,— дегандай нигоҳ ташлади. У Собир билан ўз ўртасидаги муносабатни қадрлаш, авайлаш ва унга жиддий эътибор қилиш кераклигини шу бугун, шу дақиқаларда англаб етганди.

Бир оздан сўнг Дилафрўз билан Хосият бошқаларни кузатиб, эшикни тамбалаб қайтишди-да, уйга кириб китобларга шўнғиб кетишди.

Қизларнинг кўз олдидан турли-туман назариялар, мураккаб тенгламалар, формулалар кинолентадагидай бирин-кетин ўтиб борар, мутационизм, мутантлар ва мутагенлар ва ирсият билан боғлиқ чуқур илмий мушоҳадалар уларни ўзларига тамоман ром қилиб олганди. Мутация олами сеҳр ва жумбоқларга ниҳоятда бой, бу оламда зоҳир бўлгувчи нарсалар, воқеалар худди эртақлар ва афсоналардагидай ақл бовар қилмайдиган даражада кишида ҳайрат ва таажжуб ҳисларини уйғотар эди. Қизлар ана шу мураккаб тенгламалардан қандайдир мантиқий гўзалликлар топишар, у ёки бу илмий фикрнинг ғоятда устомонлик билан турли услубларда талқин этилганлиги ёшларни завқлантирарди.

Мутантларнинг пайдо бўлиши, эволюциясига бағишланган китобларда фақат бир нарсасига, мутация жараёни туфайли пайдо бўлган у ёки бу жонли материянинг биологик тўқималарини қайси йўл билан емириш мумкинлигигина ёритилмаганди, зотан жуда катта қийинчилик билан пайдо қилинган нарсани қайта йўқотишнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Бундай вазифа мазкур соҳа олдига умуман қўйилмаганди ҳам. Мана энди фалакнинг гардиши билан...

Кечки овқатни ҳам қўлда китоб билан ўтказишди.

Қизларнинг китобларга бунчалик мукка тушганларидан Давронгина бир оз ҳайрон бўлар, жуда қизиқ эртақ ўқишаётган бўлса керак-да, дея тахмин қиларди ўзича. Бола, аини пайтда, боя сеткадан олиб беркитиб

қўйган китобини ўйлаб ичида: «Бопладим»,— дея суюниб қўяр, негаки у бошқа китобларга нисбатан энг чиройлиси, ичида аллақандай тушуниб бўлмайдиган рангли суратлари ҳам бор эди. Гарчанд бу суратлар ноаниқ бўлса ҳам, барибир, нимаси биландир, эътиборни ўзига тортар, ҳатто яхшилаб қаралса, кишида завқ уйғотарди.

Соат миллари тунги ўн иккига яқинлашганда қизлар ҳамма китобларнинг зарурий бобларини ўқиб чиқишган, гарчанд гаройиб мутация олами ҳақида кўпгина мароқли ва қизиқ маълумотларни билиб олишганига қарамай, руҳлари тушиб кетганди. Уларга ҳозир ниҳоятда керакли маълумотлар сўнгги, Даврон беркитиб қўйган китобнинг биринчи саҳифаларидаёқ атрофлича баён этилганидан қизлар беҳабар эдилар. Тақдирнинг ҳазилини қарангки, одатда у ёки бу расмда тушунмаган жойини дарров опасига кўрсатиб сўрайдиган бола, бу гал ўчақишгандай, ҳеч нарса сўрамасликка аҳд қилганди. У китобларни қандайдир ташналик билан синчиклаб кўздан кечираётган қизларни ҳасадгўйлик, айна пайтда, аллақандай айёрона тантана билан кузатаркан, уларни боплаб лақиллатганидан ўзида йўқ шод эди. Ажаб бўлсин,— дерди бола ичида,— бошида ўша қизиқ эртақларини унга ҳам ўқиб беришганида, китобни у беркитмаган бўларди. Энди ўзларидан кўришсин».

Даврон шу ўйлар билан ухлаб қолганди. Кўп ўтмай, ташқаридаги бочкадан хабар олиб келишган қизлар ҳам Дилафрўзнинг хонасидаги каравот билан диванга чўзилишди. Бироқ ётоқхонада чироқ тунги иккиларгача ёниб турди. Ниҳоят, осма соат иккига занг урганида, диванда ётган Хосият энди мизғий бошлаган ҳам эдики, Дилафрўз:

— Хосият, Брэстрапнинг монографияси сендами?— деб сўраб қолди.

Хосият уйқу аралаш кўзини очиб, бир зум маст одамдай гангиб турди-да:

— Йўқ,— деб жавоб берди ётган жойидан.

— Қизиқ, менда ҳам йўқ. Унда ким олди уни?

— Билмадим,— минғирлади Хосият уйқусираб.

— Ахир, аниқ эсимда бор, боя кутубхонадан Брэстрапнинг китобини ҳам олгандик. Унинг ҳеч қаёққа йўқолиши мумкин эмас. Қаерда экан?.. Ё Даврон олди-микин?..

Дилафрӯз ирғиб ўрнидан турди-ю, тезгина хонаки шиппагини кийиб, укаси ухлаётган хонага ўтди. Бурчакда ёғоч каравот тагида бир тўда ўйинчоқлар уйилиб ётар, ўртасидаги пастаккина стол устига ҳам «автокран», «самосвал», «ўт ўчирувчи машиналар» қатор териб қўйилганди.

Дилафрӯз табиатан синчков қиз эмасми, азбаройи уйқу босиб келганидан боши ғувиллаб, кўзлари ачишаётганига қарамай, Брэстрапнинг монографиясини шу бугун топиб, бир сидра кўздан кечириб ётмаса, бари бир кўнгли жойига тушмаслигини яхши биларди. Шунинг учун укасининг хонасини ағдар-тўнтар қилиб бўлса-да, китобни топишга қарор қилди. Бирор ишни амалга оширишни астойдил истаб, унга бел бойлаб қаттиқ киришсанг, албатта ўша иш бароридан келади.

Қиз ярим соатча уриниб, ниҳоят, монографияни топди. Даврон уни ниҳоятда усталик билан каравот остидаги гилам тагига беркитганди. Дилафрӯз ўз хонасига ўтиб, китобнинг дастлабки саҳифасини очди-ю, турган жойида серрайганча қолди. «Мутагенез ва нурланиш» деган сарлавҳа билан бошланарди монографиянинг биринчи боби. Қўққисдан миясига келган ўйдан қизнинг чеҳраси ёришиб кетган, сатрларни энди қуюн тезлигида кўздан кечираркан, юраги тез-тез ура бошлаганди. Одатда бирор кашфиёт ёки ихтиро билан боғлиқ ажойиб ғоялар кўп ҳолларда сира қутилмаганда, чақмоқ чақинидек мияда «ялт» этади-ю, ўша ондаёқ уни тизгинлаб, ақл ва мулоҳаза тарозиларига солиб ривожлантирилмаса, дарров сўниб қолади. Аксари кўп ҳолларда бундай ғоялар узоқ муддатли изланишлар, белдорликда узлуксиз мушоҳада юритишлар оқибати ўлароқ майдонга келса-да, лекин уларнинг айна туғилиш муддати атиги бир лаҳзанигина ташкил этади. Дилафрӯз ҳам ҳозир худди шу ҳолни бошидан кечираётган, биринчи бобнинг сарлавҳасини ўқиши биланоқ миясига келган ажиб ўйдан ўзини қўярга жой тополмай қолганди. «Нурланиш... альфа, бетта ва гамма нурлар... Айни муддао!.. Катта энергияли, тўлқин узунлиги ўта қисқа гамма нурланиш!..»

Дилафрӯз ҳовлиққанича дугонасининг тепасига чопиб бориб, уни силкита бошлади:

— Хосият, тур! Тура қолсанг-чи, ахир!.. Хосият дейман!..

* * *

Эрталабки соат саккизлар атрофида Фанлар академиясининг беш қаватли биноси эшиги олдида йигирма беш ёшлардаги уч қиз ва икки йигит пайдо бўлди. Улардан бири—тик қоматли, катта-катта кўзлари кишига шўх ва синчковлик билан қаровчи мўъжаз чеҳрали қиз ичкарида мудраб ўтирган милиционер йигитдан ўзлари истаб келган академикнинг ҳали келмаганини билиб чиққач, улар эшикнинг ўнг томонидаги енгил автомашиналар турадиган жой яқинига ўтиб туришди. Сочлари пешонасига тушган, елкалари кенг дароз йигитнинг қўлида оқ папка.

— Менга қара, Дилафрўз,— деди Абдулла негадир бир оз тараддуд билан.— Фавқулодда комиссия раиси таклиф қилиб қолса, ҳаммамиз кираверамизми?

— Менимча, бунинг ҳожати йўқ,— жавоб берди Сурайё Дилафрўзнинг ўрнига.— Сизлар икковингиз кириб чиқавeringлар. Ҳаммамиз кирсак, домланинг фикрларини чалғитишимиз мумкин.

Кўп кутингга тўғри келмади. Ёнларига келиб тўхтаган қора рангли «Волга» машинасининг орқа эшиги очилиб, сочлари оппоқ, ҳорғин чеҳрали, лекин нигоҳлари дадил ва бардам академик тушди-да, атрофга паришон назар ташлаб, академия биноси сари юрди.

Олимнинг нигоҳи Дилафрўзларни ҳам қамраб ўтди-ю, лекин танимади. Дилафрўз чопиб унинг ёнига борди-да, баланд овозда салом берди.

— Салом, салом, қизим,— академик бир зум қизга тикилиб тургач, ниҳоят, ёдига тушди шекилли, юзига табассумга ўхшаш мулойим ифода ёйилди.— Янглишмасам, ўша машъум кўланкани топган ёшлардансиз? Ҳа-ҳа, яшанглар. Ўзи ҳам кўп ғаройиб бирикма эканми-а?

Олимнинг ўта хотиржам гапиришидан ўзича ҳайрон бўлар экан, Дилафрўз дарров асосий мавзуга кўчди:

— Домла, бизнинг сизга муҳим гапимиз бор!

— Хўш-хўш, нима гап экан?— сўради академик йўлида давом этаркан.

— Биласизми, биз кўланканинг қандай пайдо бўлганини, кейин уни емириб, йўқотиш усулларини аниқлашга муваффақ бўлдик!

Қиз бу гапидан кейин академик тўхтаб, жиддий эътибор билан ўзига қарашини кутганди. Лекин олим

тўхтамади ҳам, айтарли эътибор ҳам қилмади. Лекин ўша оҳангда давом этди:

— Наҳотки?.. Агар чинданам бунини аниқлаган бўлсангизлар, жуда катта иш қилибсизлар. Бўлмаса ичкарига кирайлик, пича суҳбатлашамиз, шерикларингизни ҳам чақиринг.

Бир оздан сўнг улар академикнинг зални эслатувчи катта ва чароғон иш хонасига киришди. Хона ўртасидаги катта қорамтир стол энламасига, унга тақаб узун стол бўйига қўйилганди. Ёшлар ҳам, академик ҳам ана шу узун стол ёнидан жой олишди.

— Ана энди қулогим сизларда, ёш дўстларим,— дея олим ҳорғин жилмайиб, «меҳмонларига» савол назари билан тикилди.

Дилафрўз ўрнидан турди. У бир оз ҳаяжонланар, шунинг учунми, зарурат бўлмаса ҳам енгил томоқ қириб, бир оз титроқ овозда гап бошлади:

— Биз кўланка устида олимлар билан параллел ҳолда мустақил иш олиб бориб, аниқ илмий хулосаларга келдик.

Академик негадир чарчоқ овозда қизнинг гапини бўлди:

— Сиз кўланка тузилишининг биологик ва кимёвий моҳияти бўйича назарий ишларингизни эътиборда тутаяпсиз, шундайми, қизим?

— Шундай-ку, лекин биз бевосита... кўланка билан ҳам...

Кутилмаганда олимнинг чеҳрасидаги ҳорғин ифода худди биров унга сув пуркагандай, сесканиш ва ташвиш билан алмашинди.

— Нима? Бевосита кўланка билан дедингизми?!

Дилафрўз бир зум тараддудда жим қолди. Лекин дарров қатъий қарорга келиб, давом этди:

— Ҳа, домла! Биз ўшанда ўзимиз билан кўланканинг кичик бир парчасини олиб кетишга муваффақ бўлгандик.

Академик гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан туриб кетди.

— Қаерда ҳозир ўша парча?— унинг бояги хотиржамлигидан асар ҳам қолмаганди.

— Хотиржам бўлинг, домла, у ишончли жойга қамалган, темир бочкага.

Академик сал ҳовуридан тушгандай бўлди. Лекин энди қандайдир совуққонлик билан гапирди:

— Жуда кўп вақтимни оляпсизлар, ёш дўстларим. Аввало ўзбошимчалик қилишга сира хақларингиз йўқ эди. Бунинг оқибати, агар биз уни жиловлашни ўрганиб улгурмаганимизда, нима билан тугашини билганингизда эди...

Академик гапидан энди Дилафрўз ўрнидан туриб кетаёзди. Бошқалар ҳам олимга савол назари билан тикилишди.

— Нима дедингиз?.. Биз уни жиловлашни ўрганиб улгурмаганимизда...

Олим энди мийиғида муғомбирона кулимсираб, хонада оҳиста уёқдан буёққа одимлар экан, боягидай шовилмай жавоб берди:

— Ҳа, сизларнинг ҳали хабарингиз йўқ. Биз кўланкани, ниҳоят, енгишга муваффақ бўлдик!

Дилафрўз турган жойида бир зум ҳайкалдек қотди. У негадир ҳаяжонга тушган, бу хабардан на хурсанд ва на хафа бўлишни билмасди. Бошқаларнинг чеҳрасида эса завқ, айни пайтда аллақандай мужмал пушаймон ифодаларини ўқиш мумкин эди.

— Қачон?— Дилафрўзнинг оғзи зўрға очилиб, ёпилгандай бўлди.

— Бугун кечаси.

Ёшлар академикнинг уйқусизликдан салқиб, кўкимтир тус олган қовоқлари, қизарган кўзларига энди эътибор бериб қарашди. Ҳа, бугунги кечани фақат уларгина бедор ўтказишмабди. Мос тушилганини қаранг-а!

— Кўланка энди йўқми?

— Ҳа, у ҳозиргина буткул йўқотилди!

Энди Абдулла гапга аралашди. У ҳаяжонланар, лекин айни пайтда нимадандир асабийлаша бошлагани ҳам кўриниб турарди.

— Кўланка йўқотилганидан биз жуда бахтиёрмиз, домла. Лекин бугун кечаси билан сизга манави тушунтириш хатини ёзгандик... Унга бирров кўз югуртириб берсангиз, бошимиз осмонга етарди.— Йигит академикка қўлидаги тўрт-беш варақдан иборат қоғозни узатди.

Академик энди юқоридаги жойга ўтириб, уни ўқишга тутинди. Хатни ўқигани сари бир оз тунд ва совуққон қиёфаси юмшаб борар, аҳён-аҳёнда ўсиқ қошларини чимириб қўяр, уни ўқиб тугатганида кўзлари мамнуният ва ҳатто завқ билан чақнаб кетганди.

— Офарин, ёш дўстларим! Жуда дадил ва ҳаётий

гипотеза!— деди академик ҳаяжонданми, яна беихтиёр ўрнидан туриб, хонада уёқдан-буёққа одимларкан.— Агар билсангиз, кунни кеча Электроника институти олимлари ҳам худди шундай хулосага келишди. Тўғри, улар бу ишни нисбатан анча саводли ва юксак савияда бажаришди. Гамма нурлари эмас, трансурани элементлари чиқарадиган радиоактив нурланиш кўланканинг атом ва молекуляр тузилишига футур етказиб, ўзини буткул емириб юборишини назарий ва экспериментал исботлаб беришди. Бугун кўланкани худди шу усулда йўқотдик ҳам. Лекин шунга қарамай, сиз қилган иш жуда катта эътибор ва таҳсинга сазовар. Қисқаси, ёш дўстларим, мен сизларни бу кашфиёт авторлари рўйхатига қўшиб қўйишга сўз бераман! Энди менга зудлик билан исми-шарифларингиз ва ўқиш жойингиз рўйхатини қолдиринг-да, кейин Электроника институтига боринг. У ердагиларга қўнғироқ қилиб, айтиб қўяман: сизга кўланка қамалган бочкани олиб келиш учун машина беришади.

—Эҳ!— деди Абдулла тиззасига шапатилаб.— Озгина кечга қолибмиз-да.

Олим йигитнинг ёнига келиб, елкасига қўлини қўйди:

— Эзгу ишнинг эрта кечи бўлмайди, ўғлим. Дарвоқе,— олим соатига қараб олди-да ўйчан ҳолда гапиди давом этди:— сизлар билиб-билмай яна бир муҳим иш қилгансизларки, у олимларнинг ҳам назаридан четда қолган. Яна ўн дақиқа вақтим бор, гапни бир чеккадан бошлай қолай.

Олим хотиржам қиёфада шошилмай ҳикоя қиларкан, ёшларнинг тасаввуридан кўз кўриб қулоқ эшитмаган ғаройиб воқеалар тизими бирма-бир ўта бошлади.

...Ҳамма нарса шаҳар чеккасидаги тураржой ва саноат кварталларидан бирига эрталаб қўйиб кетилган темир ахлат қутисидан бошланди.

Дастлаб янги қутига қайсидир кимёвий лабораториянинг синган пробиркалари, уларда чала-ярим қолган кислота ва ишқорлар ташланганди. Сўнгра кетма-кет картошка, пиёз, шолғом, сабзи ва қовоқ пўчоқлари тўкилди. Беш қаватли Лойиҳалаш институти ошхонасидан катта-катта тўрт челақда олиб чиқилган сарқит овқатлар ағдарилди... Хуллас, тўлгунча яна нималар ташланмади дейсиз унга. Орадан икки соат ҳам ўтмай лиммо-лим тўлган қутидан тоқат қилиб бўлмас даража ачиган, қўланса ва сассиқ ҳидлар анқирди.

Агар қутининг ўнг бурчагига яна ҳалиги кимёвий лабораториядан аммиак, фторли водород қолдиқлари келтириб ташланмаган ва бир оздан сўнг эса, ёмғир савалай бошламаганида эди, эҳтимол, ҳеч нарса юз бермасди.

Шундай қилиб, қутининг ўнг бурчагида ғоятда мураккаб кимёвий реакцияларнинг кечиши учун маълум даражада шарт-шароит яратиб берилганди. Кислота, нишқор ва амфотер суюқликлари ўзаро реакцияга кириша бошлади. Кўп ўтмай кимёвий таъсир остида ионлар ҳосил бўлиб, янги-янги бирикмалар юзага кела бошлади.

Кўп босқичли реакциялар натижасида пайдо бўлган алкоголят, эфир, электролит, пиридин, метилацетамид каби кўплаб моддалар эса, ўзаро бирикиб, яна ҳам мураккаброқ бирикмаларга айланди. Қучайган ёмғир, турли нотурғун моддалар, катализаторлар реакцияларга шиддатли тус берди: ниҳоят, мутация юз берди; жинсиз ва вегетатив кўпайиш йўли билан бир неча бўғинли ғалати ҳаворанг модда пайдо бўлди. Таркибан бошланғич моддалар ҳужайраларига сира ўхшамаган бу модда ингичка ва ўта нозик, оддий қора ипни эслатарди.

Ҳаворанг модда кўз очиб, юмгунча катталаша бошлади. У ахлатнинг устки қисмида қуюқ-суюқликка ярим ботган ҳолда ётаркан, мочалкани эслатувчи жимир-жимир танаси тўхтовсиз нафас олаётгандай билинар-билинамас титрар, кичик-кичик ҳужайралари узлуксиз турли рангда жилваланарди. Ҳосил бўлган модда яна бошқа компонентлар билан реакцияга киришиб, шамол ё ёмғир таъсирида ион боғламлари бузилиб, сочилиб, тагин йўқ бўлиб кетиши мумкин эди. Бунинг амалга ошиши муқаррар бўлиб турган бир пайтда ахлат қутисининг бурчагига катта қора қарға келиб қўнди. У қанотларини йиғиштираётганда, дастлаб диққатини тортган нарса чўзинчоқ ҳаворанг модда бўлди. Қарға уни чувалчанг деб ўйлади шекилли, бир чўқиб ютиб юборди ва... энди ҳалокатга юз тутаётган модданинг ҳаётини сақлаб қолди.

Қарға кейинроқ бутун бир шаҳар аҳолисига даҳшат солувчи кучга айланадиган нарсани ютганини ҳатто ўйига ҳам келтирмай, қорнини тўйғизишда бамайлихотир давом этди. Бир неча қовоқ уруғлари ва чириган

картошкаларни териб еди. Кейин ёмғирда бўкиб қолган қора бўлка нон парчасини чўқилашга тушди...

Қарға қанчалик кўп «овқат» емасин, шунчалик қорни баттар очиқар, бироқ у бунинг сабаблари ҳақида бош қотириб ўтирмай, ўз инстинктига бўйсуниб, ахлат чўқишда давом этарди. Бир маҳал қорни пуфакдек шишиб, ошқозонида худди кимдир ичидан бураб эзгилаётгандай қаттиқ оғриқ турганини сизди! Ҳаворанг модда қушнинг ичига кириб, ташқи муҳитнинг ҳалокатли таъйиқидан қутилиб олгач, ҳар қандай табиий организм каби яшаш учун қатъий кураш бошлаганди. У ўз ҳаёт фаолияти учун қувват етишмаётганини пайқаб, қарға ютаётган ҳамма «ейимликлар» билан реакцияга киришаётганди: қовоқ уруғлари ҳам, қотган нон ҳам, картошка пўчоқлари ҳам унинг танасига тегартегмас у билан чатишиб кетарди. У энди ўзига теккан ҳар бир «озиқ-овқат»ни ўша заҳоти ўз танасига айлантира оларди. Айни пайтда ўзи қарғанинг ичаклари бўйлаб чўзилиб борарди. (Ичакдаги шилимшиқ пардагина ўзининг алоҳида кимёвий хоссалари сабабли ҳозирча унинг бевосита ичакни ҳам ямлашига йўл бераётганди.)

Қарға қорнидаги оғриққа бардош беролмай, бир қанот қоқиб юқорига кўтарилди. У қанча овқат еган бўлмасин, ҳамон очиқаётганидан ажабланар, пуфакдек шишиб кетган қорнига қараб, баттар ташвиши ортарди.

Ҳаворанг модда қарға осмонга кўтарилганда, ошқозон орқали катта ичак йўлига тушиб олди-ю, оғриқ ҳам пича босилгандай бўлди. У энди зўр бериб ташқарига интилар, чунки ўз танасида кислородга катта эҳтиёж сезмоқда эди.

Ёмғир тўхтаган, гарчанд осмон булут бўлишига қарамай ҳаво мусаффо эди.

Қарға ярим соатча учиб, бетон заводининг баланд деворларидан бирига қўнди. Бу ер энди бояги жойнинг акси. Ҳаммаёқ чанг-тўзон, ҳавода учиб юрган портланд-цементнинг сон-саноксиз майда зарралари кўз очдирмас, нафас олиш эса амримаҳол эди. Аммо, ажабо, бундай ҳаво негандир ҳозир қарғага ўта ёқиб тушган, ичидеги ҳаворанг модданинг талаби билан чангни ҳузур қилиб ичига ютарди. Бир пайт у овқат қидириб топши мақсадида тагин ҳавога кўтарилди...

Қорни ҳамон қаттиқ очиқаётган қарға, одатдагидан бир неча бор тезроқ ва чуқурроқ нафас олганча пахта-

зор ўртасидан кесиб ўтган йўл чеккасидаги оқимтир рангдаги уюм устига бориб қўнди. Бу пахтазорга сепиладиган ўғит—селитра эди. Қарға ҳозир тош бўлса ҳам еб юборишга тайёр эди. У очлик талвасаси устида шошилиб, селитрани чўқилашга киришди. Ҳаворанг модда селитрани ҳам мамнуният билан қабул қилди, уни ўша заҳоти ўзининг таркибий қисмига айлантирди. Унга фақатгина кислород етишмас, негадир танасида бу ҳаёт-бахш газга нисбатан катта эҳтиёж сезмоқда эди.

Селитра «еб», катталашиб бир учи ичаклар орқали ташқарига тобора интилаётган модда ниҳоят, қарғанинг йўғон ичаги тугаган жойида пайдо бўлди. Ўша заҳоти ёш бола жимжилоғидек бир бўлаги ташқарига узилиб тушди-ю, қарға ҳолдан тойиб йиқилди. Қанотларини ҳолсизгина қимирлатиб, типирчилай-типирчилай олға интилди. Лекин беш-олти метрча жила олди, холос. Қарға уюмдан сал наридаги ғўза тупи тагида жон берди.

Озодликка чиққан ҳаворанг модда парчаси ўша заҳоти бутун селитра уюми билан реакцияга кириша бошлади. Орадан бир соат ҳам ўтмай, уюм ҳаворанг тусда турли шаклда товланар, ҳаво гўё ёнаётгандек туюлар, лекин оловнинг ўзи кўринмасди. У энди, айти пайтда, ҳаво таркибидаги кислород билан бирикаётганди. Орадан уч соатча вақт ўтгач, на ҳаворанг модда ва на селитра уюмидан асар қолганди; улар кислород билан қўшилиб, автоионлашиш процессини юзага келтирган ва янги таркибдаги ғоятда мураккаб ион боғламларига эга ГАЗга айланган эди. Агар бу енгилроқ газ бўлса, тездан юқорига кўтарилиб, атмосферага тарқалиб кетган ва шу билан ҳеч қандай хавфга ҳам ўрин қолмаган бўларди. Аммо унинг солиштира оғирлиги дунёдаги энг оғир газларнинг солиштира оғирлигидан ҳам бир неча бор ортиқ бўлганидан, ерга ястаниб, гўё ёнбошлаб олгандай кўринарди. Дарвоқе, номатълум газ баландлиги беш метрча, энига бир неча ўн метр майдонни эгаллаган бўлиб, синчиклаб қаралсагина, унинг бир оз қорамтир тусда эканлигини пайқаш мумкин эди. У ўзига керакли кислородни йиғиб олган, энди атмосфера билан кескин чегара ҳосил қилиб турарди. Бу улкан газ булутини, афтидан, фақат кучли шамолгина жойидан ҳайдай олар, унга на ёмғир таъсир қиларди ва на табиатнинг бошқа бирор кучи. Аммо унинг ўзи энди табиат ва одамларни истаганча

даҳшатга солиб, мислсиз қирғинлар келтиришга қодир жаҳаннамий мавжудодга айланганди..

— Бу ақл бовар қилмайдиган мураккаб жараёнда,— деди академик гапини яқунлаб,— кўланканинг дастлабки туғилиш босқичида уни аҳлат қутисидан пахтазорга ташиб ўтган «объект»нинг нималиги олимларга қоронғилигича қолаётган эди. Кўряпсизларки, сизларнинг қарга билан боғлиқ дадил фаразларингиз туфайли бу масалага ҳам ойдинлик киритилди.

Бирдан олимнинг кўзи Сурайёнинг оқ бинт билан боғланган қўлига тушди.

— Ие, бу ҳойна-ҳой кўланканинг иши бўлса керак?

— Топдингиз,— деди иккиланиб турган Сурайёнинг ўрнига Собир.

— Кўланкани бирорта қурбонсиз енгдик десак, озгина бўлса ҳам талафот берибмиз-да.

— Ҳа, — деди Хосият секингина, кейин негадир қипқизариб, қўшиб қўйди:— Биринчи ва сўнгги талафот.

Олимнинг вазмин қиёфаси энди ўйчан тус олди:

— Биринчи талафот... Лекин сўнггисимикин? Ахир бу каби даҳшатли кўланкалар қайта пайдо бўлмаслигига бизда қандай кафолат бор?..

АЖДОДЛАР ХОТИРАСИ¹

(Илмий-фантастик қисса-гипотеза)

Аслида менинг сира ақл бовар қилмайдиган бу саргузаштларимнинг дебочаси бундан тахминан бир ҳафта аввал жума оқшомида бошланган эди. Ҳаммасига, физиклар тили билан айтганда, юқори электр кучланиш туфайли қўққисдан ўнг қўлимдан кириб, товонимдан ерга ўтиб кетган электронларнинг тартибли, аммо шиддатли оқими, халқ тили билан айтсак, танамни юқори вольтли ток ургани сабаб бўлди.

Ўша куни эрталаб кайфиятим жуда яхши эди. Ахир лабораториямиз ходимларининг уч йиллик машаққатли меҳнатлари ўз натижасини берган, қийин эрувчи ва ўтга чидамли металллар комбинати учун сув ва ҳаводай зарур электрон қурилма фойдаланишга топширишга тахт қилинганди-да. Мазкур асбобни биз уч ой аввал ишлаб чиқаришга жорий қилишимиз зарур эди, лекин ўта мураккаб схема ва куч қурилмасини лабораторияда сошлаш жараёнида бир қанча хатоларга йўл қўйганимизни аниқлаб, уларни йўқотишга кўп вақт сарфлашимизга тўғри келганди. Ўша кезларда жами ходимларимиз деярли ҳар куни эрта тонгдан то қош қорайгунча ишлар, янги қурилманинг асосий муаллифи бўлганим учун, аиниқса, мен ишга ҳаммадан эрта келиб, ҳаммадан кеч қайтардим.

Ниҳоят, мана, барча қийинчиликлар орқада қолди. Инсоният тарихида замонавий электрониканинг яна бир ажойиб маҳсули — мутлақо янги асбоб барпо этишга муваффақ бўлинди. Эҳ-ҳе, унга чинданам озмунча меҳнатимиз сингмади дейсизми! Илмий китобларни варақлаб, озмунча кечаларни бедор ўтказдикми? Беҳисоб электр чизмаларини ўжар математик мантиқнинг пўлат-

¹ Мазкур қисса физика-математика фанлари кандидати Яшин Абдуллаев билан ҳамкорликда ёзилган.

дек мустақкам ғалвирларидан қайта-қайта ўтказиб, озмунча пешана тери тўкдикми? Энди ишнинг энг сўнгги босқичи — асбобни амалиётга жорий қилишгина қолганди, холос.

Сизга шу гапларни айтяпман-у, лекин яратувчи, яъни муҳандиснинг меҳнат нашидаси, қувончларини тўла баён этишга нақадар ожизлик қилаётганимни дақиқа сайин аниқроқ ҳис қиляпман. Йўқ, буни оддий сўзларда тавсиф этиш жуда қийин. Буни қўшиқда изҳор қилиш зарур. Зотан инженер бирор жиддийроқ муваффақиятга эришганида, унинг бутун қалби, вужудини ажойиб бир қўшиқ оҳанги қамрайди, қўшиқ уни улуглаб, юксакларга парвоз этдиради. Эҳ, бари бир керакли гапларни тополмаяпман.

Шундай қилиб, жума куни кечки пайт, ҳамма ходимларимиз кетиб, ёлғиз ўзим асбоб-ускуна ва қурилмаларга лиқ тўла лабораторияда пианинога ўхшатиб ишланган тажриба столи ёнида сигарета тутатганча, янги асбобимиз чизмасидаги сўнгги магнит кучайтиргичнинг электр занжирини кўздан кечираётгандим. Ҳа, ҳаммаси кутилганидай, ҳаммаси кўнгилдагидай эди. Лекин, афсуски, бугун тушдан кейин электрон қурилмани синовдан ўтказаяётганимизда, юқори вольтли электр манбасининг чулғамини куйдириб олгандик. Энди янги чулғам ўрашга яна икки кун вақт сарфлашга тўғри келади.

Шу пайт эшик очилиб, остонада паст бўйли, қорамғиз қоровул чол кўринмаганида, мен, эҳтимол, ҳуштак чалганимча, оҳиста кийиниб, эшикни қулфлаб, уйга йўл олган бўлардим ва шу билан ҳеч қандай ғайри-оддий саргузаштларимга ўрин қолмасди. Лекин, бахтимга қарши, чол деразалар яхши беркитилган-беркитилмаганини текширди-да, олдимга яқинлашди ва менга ачиниbroқ тикиларкан:

— Ҳорманг, жиян! — деди ясама хушчақчақ кайфиятда.

— Саломат бўлинг!

— Бугунга ҳали иш кўпми? — энди жиддий сўради чол.

Унинг бу саволи негадир ғашимни келтирди. Ростда, катод билан аноднинг фарқига ҳам бормайдиган бу одамга ўзи нима керак?

— Ҳа, — дедим истар-истамас. — Нима эди?

— Ҳа, энди, шундай. Биз ҳам хизматдамиз-да ҳар

ҳолда. Деразалар очик қолмадими, ҳамма электр асбоблар ўчирилганми — қараб қўйишимиз керак,— чол жаҳлим чиққанини пайқади шекилли, дарров мавзуни бошқа ёққа бурди.— Дарвоқе, жиян, манави ялтироқ қути нима нарса-я, ҳар гал кирганимда сўрайман дейман, хотирамдан кўтарилади.

— Бу — бўшлиқ ҳосил қиладиган қурилма, амаки,— жавоб бердим мен хонанинг ўнг бурчагидаги устига махсус шиша қалпоқ кийдирилган ҳаворанг комодсимон аппаратга ўгирилиб. Чол ҳам унинг устки қисмидаги турли тугмалар ва ўлчаш асбобларига қизиқиш билан тикиларкан, яна сўради:

— Бунинг ичи ҳам ҳар хил жиҳозларга лиқ тўлами дейман-а?

Мен ўзим ҳам сезмаганим ҳолда жонланиб кетдим.

— Бўлмасам-чи, унинг ичида электр двигатели, насослар, электр манбаси...

Сўнги икки сўз оғзимдан чиқди-ю, ирғиб ўрнимдан туриб кетаёздим. Электр манбаси! Ахир вакуум қурилмасининг электр манбасидан вақтинча бемалол фойдаланиб турилса бўлади-ку. Эҳ, калла! Шу пайтгача ҳеч кимнинг миясига келмаганини қаранг-а!..

Менинг яна ўз ўйларимга берилиб кетганимни пайқадими ё чинданам ишимга халақит бергиси келмадими, қоровул чол оҳиста орқасига бурилиб, индамай чиқиб кетди.

Мен дарров сим қидиришга тушдим. Гарчанд техника хавфсизлиги қондаларини бузсам ҳам, янги асбобимизни сўнги синовдан ўтказиш иштиёқининг азбаройи зўрлигидан, ҳозиргина миямга келган режани амалга оширишга қарор қилгандим. Ҳайҳот, бу қалтис ишим мени нақадар ажойиб ва ғаройиб воқеалар гирдобига улоқтиришини аввалдан билганимда эди, эҳтимол...

Аксига олиб, усти махсус материал билан қопланган керакли ўтказгич симни бирорта шкафдан ҳам топа олмадим. Лекин столим остида турган чойнакдай ғалтакка ўралган қизғиш мис чулғами жонимга оро кирди. Симнинг яланғочлиги чакки эди. Лекин ҳечқиси йўқ. Асбоб манбага уланганидан кейин унинг ишини маълум масофада туриб кузатишим, бошқаришим мумкин-ку!

Шундай қилиб, орадан чорак соат ўтмай, мен вакуум қурилмасининг остидаги юқори вольтли электр манбасидан иккита қизғиш сим чиқариб, янги асбобга улашга улгурдим.

Вакуум қурилмасининг устига «Манба» деб ёзилган тўртбурчак тугмасини босишга улгурганимни биламан, тўсатдан асбобнинг қисқичи чирс этди-ю, ундан чиқиб кетган қизғиш сим илондай буралиб, ўнг қўлимга чирмашди. Қўзларим тагида кучли ўт чақнаб, миям ўпирилиб кетгандек бўлди. Тиззаларимдан қувват кетиб, гурсиллаб йиқилиб тушдим.

Қаёққадир пастга, тубсиз чуқурликка орқам билан қулаб борарканман, ёдимда қолган сўнгги нарса — тепамада пайдо бўлган мисли кўрилмаган улкан ва кўзни қамаштирувчи қуёш баркаши бўлди. Шундан кейин, етакчи конструкторимиз Альберт Евдокимовичнинг таъбири билан айтганда, катода куйиб қолган электрон лампадек буткул «ўчдим-қолдим».

* * *

Қуёш энди кўринмай қолди. Уни осмонда, ўта юксакликда шохлари ўзаро чирмашиб-чалишиб кетган лиана, чинор, шунг ва бошқа улкан дарахтларнинг қуюқ барглари зангори гиламдек тўсиб қўйганди. Аммо танамдаги ҳар бир хужайрам қуёш нурларини ҳис қилмоқда, гўёки бу нурлар баданимни куйдириб, асабларимга чангал ураётгандай туюларди. Қуёш ва унинг ғайри-оддий нурлари вужудимни аллақандай бир қўрқув, ҳаттоки, даҳшат ҳиссига чулғанди.

— Шошма-чи! — Кутилмаганда миям яшун тезлигида ишлаб бошлади.— Қанақа қуёш?! Қанақа кўкатлар?! Бу ерда дарахтлар қаёқдан пайдо бўлди?! Мен қаердан ўзи?!..

Бошимни ва қўлларимни кўтаришга уриниб кўрдим-у, ҳатто жимжилоғимни ҳам қимирлатишга қодир эмаслигимни пайқадим. Мен ўз танамни бошқара олмай қолгандим! Шу заҳоти янги электрон асбобимиз, электрон манба, қоровул чол ва мени ток ургани хотирамга келди. Балки мен наркоз остида операция столида ётиб, бу тропик ўрмонни тушимда кўраётган бўлсам-чи?

Қўққисдан танам — менинг ихтиёримдан ташқари! — ўрнидан турди... Мен шунда қанчалик ўзимни йўқотиб қўйганимни, ҳайрат ва даҳшатга тушганимни таърифлаб ўтирмайман. Мен ўз танамни кўрдим! Мускулдор, яланғоч баданим қорамтир жун билан қопланганди. Оёқларим ҳаддан зиёд кичкина, зўрға мувозанат сақлаб турардим. Тўғрироғи, булар оёқ эмас, балки япасқи, тирноқлари қайрилган маймоқ панжалар эди.

Мен қандайдир тез оқар дарёнинг қирғоғида турардим. Чор-атрофимни аллақандай дов-дарахтлар ва ўт-ўланлар дунёси: ярақлаган, яшил, баҳайбат баргли дарахтларнинг узун шох-шаббалари, гигант папоротникларни эслатувчи бутазорлар, зонтикка ўхшаш каттакатта қизил ва сариқ гуллар қуршаб олган. Оёқ остида қуюқ ва тикка ўсган ўт-ўланлар. Ҳаммаёқда қўнғизсимон ҳашаротлар изғиб юришибди. Буларнинг ҳаммаси соя остида, тепадаги зангори гиламнинг қуюқ сояси остида эди. Аммо кўзга кўринмас даҳшатли нурлар ана шу тўсиқни ҳам бари бир ёриб ўтаётгандай эди...

Мен соя яна ҳам қуюқроқдай туюлган дарё соҳили бўйлаб юрдим.

...Иўқ, «юрдим» деган сўз унчалик тўғри эмас. Маймун юраётганди, мен бўлсам, унинг ҳаракатларининг гувоҳи эдим, холос. Қутилмаганда кучли оғриқ ҳис қилдим — маймуннинг товонига ўткир тикон кириб кетганди. У ўтлар устига ўтириб, сариқ ва ўткир тирноқли тарвақайлаган панжасини тикон кирган томонига узатди. Тирноқлар тиконни «ушлолмай», оғриқ уйғотиб, унинг атрофини тирнай бошлашди. Ниҳоят, маймун бошини эгди ва тиконни сарғимтир тишлари орасига олиб, бир сиқим тери билан қўшиб узиб олди.

Маймун бу муҳим иш билан шугулланаётган пайтда воқеани қандайдир изоҳлаш учун мен хавотир ва саросима ичида ўзимча турли гипотезалар туза бошладим. Галлюцинация, туш, алаҳсираш — бу тахминларни мен дарров чеккага суриб қўйдим. Қаршимдаги олам ҳаддан ташқари реал ва чинакам эди. Ниҳоят, ўзим қониқиш ҳосил қилишга мажбур бўлган фавқулодда бир хулосага келдим.

Афтидан, юқори вольтли кучланиш остида қолиб, мен ҳалок бўлгандим. Миямни бўлса, танамдан ажратиб олиб махсус совутиш камерасига солиб қўйишганди. Бу ерда у бир неча ўн йил ётгач, яна иш фаолиятини тиклашган ва энди, нима мақсад кўзда тутилгани мен учун қоронғи бўлган қандайдир илмий тажрибада иштирок этаётгандим...

Шундай қилиб, менинг онгим аллақандай йўл билан ибтидоий маймун танасига ўтиб қолган. Маймун ўз ҳаёт оқими бўйича яшаётибди. Менинг ақлим ва унинг ибтидоий зимистон мияси ўртасида бир ёқлама алоқа мавжуд, у оғриқ, иссиқ, қўрқув, намлик, очлик каби нимани сезса, ҳис қилса, мен ҳам шуни сезар, ҳис қилардим.

Мен унинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир қилиғини тўла қабул қилардим. У бўлса, менинг мавжудлигимни ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди. Мен бутун иродамни ишга солган тақдиримда ҳам, уни ҳатто қашинишга мажбур қила олмаган бўлардим. Мен фақат томошабин, менга мутлақо номаълум бўлган қандайдир ҳолат томошабини эдим, холос.

Шунинг учун, ўйлайманки, қиссанинг давомини учинчи шахс, яъни маймун номидан (туф-э!) олиб боришга тўғри келади. Ниманидир изоҳлашга тўғри келгандagina, гапга ўзим аралашаман.

Шундай қилиб, мен танасига кириб олган махлуқ маймунлар тўдасининг йўлбошчиларидан бири эди ва бунга у ўз жисмоний кучи, чаққонлиги ва абжирлиги туфайли сазовор бўлганди. Тўда элликка яқин мавжудоддан иборат, улар кенг водийда истиқомат қилишарди. Водийнинг бир томони баланд тоғ, ён бағри — ажойиб ўрмон, иккинчи томони — бепоён саҳро, уларнинг ўртасидан катта дарё кесиб ўтганди. Ўрмондан пастроқда — дарё соҳилларида баланд қамишзорлар бошланар, улардан берироқда ботқоқлик, ёввойи дарахтзорлар ва чакалакзорлар қад кўтарганди.

Тўда оромбахш ва сокин ўрмоннинг жанубий қисмида яшар, қолган территория унинг ов қиладиган маскани ҳисобланарди. Маймунлар одатда яқин атрофдагина ов қилишар, йиртқич ҳайвонларнинг ҳужумидан хавфсираб узоққа боришмасди.

Хуллас, дунёнинг бу сокин бурчагида ҳаёт асрлардан буён ўз измида осойишта ва бир текисда кечар, табиатда экологик мувозанат барқарор эди. Яъни кексалар ва кучдан қолганлар бирин-кетин ҳалок бўлишар, ёшлар ва кучлилар яшаб, ўз наслларини қолдирардилар.

Ернинг бу районида оби-ҳаво ҳам мўътадил, ҳавонинг фасллардаги иссиқлик даражаси асрлардан бери ўзаро кескин фарқ қилмас, бирор турнинг бошқа турлар ҳисобига кўпайиб кетишига ҳам ҳеч қандай ташқи сабаб йўқ эди.

Маймуннинг биологик ҳужайралари орқали менга ўтган ахборотга биноан, хавф фавқулодда ва пинхоний бостириб келди. Шу даражада пинхоний бостириб келдики, уни бирорта ҳам жонли мавжудод на кўзлари билан кўриш ва на жисмоний сезиш имконига эга эди. Лекин хавф мавжуд ва у ўз ишини қилишда давом эта-

ётганди. Лекин барча тирик мавжудотларда ғалати ва нохуш бир сезгилар пайдо бўлганини хавф деб аташ тўғри бўлармикин? Аммо бу нохуш сезгилар минглаб жонзодлар учун ҳалокатли яқунланаётган, бу — айниқса, ўз улкан ҳажми ва келбати билан бор маҳлуқотни даҳшатга солувчи ва ҳаётий кенгликларнинг чинакам ҳукмдорлари бўлган йиртқич ҳайвонлар ва ҳоказоларда яққол кўрина бошлаганди. Энди ўрмонда ва саҳроларда ўт истеъмол қилувчи кичик ҳайвонларнинг ўзини қувлаётган даҳшатли маҳлуқлар ҳужумидан тирақайлаб қочиш эпизодлари камда-кам кўринар, чор-атрофда, айниқса, очиқ адир ва саҳроларда очликдан ва кучлироқ душман тишларидан эмас, балки секин-аста ўз-ўзидан ҳалок бўлаётган ҳайвонларни кўплаб учратиш мумкин эди.

Тўда йўлбошчиси бўлганидан кейин менинг маймумим ўз тўдадошларига нисбатан доимо қандайдир масъулиятга ўхшаган бир ҳиссиёт сезар, оғир пайтларда уларнинг ҳар бирига гарчанд онгсиз тарзда бўлса ҳам, ёрдамни аямасди. Ҳозир ҳам гарчанд аҳвол улар учун ўта ғайритабиий экани, бунинг устига ўзининг хийла мазаси қочиб турганига қарамай, ҳалок бўлаётган шерикларига бирор овқат топиб келиш мақсади уни манзилдан анча олислаб кетишга мажбур этганди.

Шундай қилиб, маймун ҳозир дарё ёқалаб борарди. Унинг ҳаракатлари дадил эмас — энди атай-чечак қилиб юра бошлаган боланинг юришини эслатарди. Унинг вужудини қўрқув чўлгаб олган, қуёш нурларига рўбарў келиш ҳисси маймунга тинчлик бермаётганди.

Сал нарида шохлари тарвақайлаб кетган бутазор кўринди. Унинг катта-катта барглари ҳандалакка ўхшаган сарғиш рангли меваларни чала-ярим беркитиб турарди. Пастки шохларда мевалар кўринмас, афтидан, уларни еб кетишганди. Юқоридаги шохлардан меваларни узиб олиш эса, маймуннинг қўлидан келмас, — ўсимликнинг шохлари ҳаддан зиёд ингичка эди. Бутазор ёнида тошлар тўдаси ва қуруқ ёғочлар ётарди. Аммо маймун улардан қандай осонлик билан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида ўйлаб ҳам кўрмасди.

У сакрай бошлади. Айтиш керакки, у жуда баландга сакрай оларди. Меваларга у бари бир етолмади, бироқ сакрар экан, пастки шохларга тегиб бутазорни силкитиб юборди. Ниҳоят, бир неча «ҳандалак» ўт устига тушди. Маймун олазарак бўлиб чор-атрофга қараркан, уларни шошиб-пишиб, бир жойга тўплади. Кейин мевалар

лардан бирини очофатлик билан чапиллатиб ея бошлади. Мазали шарбат даҳанидан оқиб тушиб, жундор кўксига томарди.

Маймун қўққисдан тор пешанали бошини бир томонга қийшайтириб, тек туриб қолди. Шох-шаббалар орасидан шитирлаган овоз эшитилганди. Бутазор ораси очилиб, суякдан қилинган ярим ёйсимон қилични эслатувчи ва деярли ергача осилиб тушган иккита жағ тишли, қулоқлари унча катта бўлмаган даҳшатли ҳайвоннинг башараси кўринди. Ҳайвоннинг кўзлари қип-қизил, териси қалин ва қаттиқ жун билан қопланган эди. Тиззаларини букиб ўт устида энгашганича, махлуқ бутазор чангалидан чиқиб олди, энди унинг йўл-йўл оёқлари ҳам баралла кўринди.

Маймун бор овози билан чинқириб юборди-ю, қўлидаги мевани тушириб, яна дарё ёқалаб чопиб кетди...

Маймун ҳаддан зиёд тез югурар, лекин йиртқич (янгилишмасам, бу қилич тишли йўлбарс эди) ҳам ундан қолишмасди. Бунинг устига улар орасидаги масофа тобора қисқариб борарди. Йўқ, бу чопишида маймуннинг душмандан қутулиб кетиши амримаҳол. Қочиб ўрмонгача етолганида эди, у ерда шохларга илашиб дарахтдан-дарахтга сакраш имконига эга бўларди. Аммо атрофда нозик-ниҳол буталар-у, қизил, сариқ, жигарранг ёввойи гуллардан бошқа ҳеч нима йўқ эди.

Бу ҳодиса шу даражада қўққисдан зоҳир бўлдики, менинг ақлим маймуннинг бутун хатти-ҳаракатларини бошқара олган тақдирда ҳам, тан олишим керак, мен бари бир шу топда нима қилиш кераклигини унга айтиб беролмаган бўлардим. Вужудимни чулғаган даҳшат ҳисси менда маймундагидан кам эмас эди. Балки бу ҳеч қандай тажриба бўлмаса-чи?! Балки ҳаммаси чиндан содир бўлаётгандир? Мен ҳалок бўлганман дейлик. Сўнг-ра... нариги дунё... қадимий ўрмон... Бўлди-э! Эсим оғиб қолмадимикин ишқилиб?

Ўткир қиличсимон тишлар ҳақиқат эди, даҳшатли қўрқув ҳисси ҳам, мана шу ёввойи ўрмонда сўнгсиз яшил ўсимликлар гилами бўйлаб тахликали қочиш ҳам ҳақиқат эди. Мен ўз маймунидан: «Тезроқ! Янаям тезроқ!..» — дея ўтиниб илтимос қилар, ялинардим.

Бирдан шундоқ қаршимизда баланд-баланд дарахтлар кўринди. Мана бизнинг нажотимиз! Уларга етиб олиш учун унча кенг бўлмаган ва қуёш сахийлик билан қиздираётган яшил адирни кесиб ўтиш керак эди, холос.

Бахтга қарши, шундоқ адир ёқасида маймун худди қоқилган қоziқдай туриб қолди. Уни бошқа қўрқув, йиртқич ҳайвон панжалари остида мажақланишдан кўра кучлироқ қўрқув тўхтатганди. Бу энди қуёш қарши-сидаги қўрқув эди!

Мен унинг бу ҳиссиётини қабул қилдим, лекин ҳеч нарсага тушунолмадим. Қуёш чинданам қаттиқ тиг урар, лекин унинг иссиғига бемалол чидаса бўларди. Биз илмий ходимлар дам олиш кунларида ана шундай кун қизиган пайтларида танамизни тоблаб олиш имконини қўлдан бермасдик.

Худди ўшандай қўрқув тазйиқида йиртқич махлуқ ҳам тўхтади. У ҳаллослаб ерни олдинги оёқлари билан тимдалаганича алам билан ув тортди. Энди мен унга яхшироқ тикилдим. Бу буқадай катта, миқти ҳайвон эди. Кўриниши шу даражада қаҳрли эди-ки, бизнинг давримизда яшайдиган йўлбарс унинг олдида оддий мушукдай туюларди. Йўл-йўл териси остидаги ўйдим-чуқур семиз танаси илондай тўлганарди. Даҳанининг остида икки табиий қопчиғи мавжуд бўлиб, уларга одатда йиртқич қиличсимон тишларини солиб юрарди.

Қилич тишли махлуқ бир оз иккиланиб маймун сари одимлади. Маймун на қочишни ва на ўзини ҳимоя қилишни билмай, чинқирганга ўхшаш овоз чиқарди. Сўнг-ра букчайиб, жойида тоқатсизлик билан типирчилашга тушди. Йиртқич яқинроқ келиб, худди қиличсимон тишларидан ташқари бошқа қуроли ҳам бўрлигини намойиш қилаётгандай жағларини ярим очди.

Шунда тамоман даҳшат ва саросимага тушган ва ўзини йўқотган маймун ақл бовар қилмайдиган ишга жазм этди — қуёш нурларидан афтини тириштирганча очиқ адирга чопиб чиқди. Энди йиртқич даҳшат ва саросима оғушида қолди. У қайрилиб, яна ўт-ўланлар ичида кўздан ғойиб бўлди.

— Уф! — дея олган бўлардим мен. Лекин маймун эмас. Йиртқич кетиши билан у, худди бирдан яна ўзига келгандай, пишқирганича ўзини тагин дарё соҳилидаги сояга урди. Бу — соҳилнинг қиялик жойи бўлиб, қизил ва нам тупроқда кичик-кичик тешиклар ҳосил бўлганди. Маймун ҳамон пишқиритишдан тўхтамай сув томонга интиларди. Бироқ сертирноқ панжалари нам тупроқда сирғаниб, пастга тойиб кетди ва яна... қуёшга рўбарў чиқди.

Энди ундан мен ҳам қўрқиб қолгандим. Қуёш нурлари

худди оғир болгадай аёвсиз бошга урар, унинг қип-қизил гардиши товадай ловилларди. Кўз олдимни тагин қоронғилик чулғади.

* * *

Ҳушим бутунлай жойига келганида, полда чалқанчасига йиқилиб ётганимни, боя қўлимга чирмашган сим худди илондай буралиб, мендан ярим метр нарида вакуум қурилмасига осилиб турганини кўрдим. Хайриятки, у қўлимда қолмабди, дея кўнглимдан кечирдим енгил тортиб. Йўқса аллақачон асфаласофинга кетишим аниқ эди. Бошимнинг орқа қисми зириллаб оғрир, вужудим темирдай оғир ва лоҳас эди. Эҳтиётлик билан ўрнимдан турдим-у, дарҳол устига «Манба» деб ёзилган тўртбурчак тугмани босиб, вакуум қурилмасини ўчирдим.

Шу пайт янги электрон қурилмамизга ўгирилдим-у, турган жойимда миҳлангандай қотиб қолдим. Не кўзим билан кўрайки, унинг схемасидаги бир неча қаршилиқ, конденсатор ва транзистор куйиб қорайиб кетганди. Бирламчи занжирда наҳотки қисқа туташув юз берган бўлса? Лабораториямиз мудирини Аброр акага энди нима дейман?! Ўзи худди шу етмай турганди-я, лаънати. Тфу!..

Соатга қарадим. Вақт кечки саккиз яримга яқинлашаётганди. Демак, мен атиги чорак соатча ҳушсиз ётибман-да? Чорак соат аввал шунча саргузаштлар олдимда турганини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмагандим. Танамни ток ургани, ақл бовар қилмайдиган туш ва манави деярли ишдан чиққан электрон асбоб — ҳаммаси бир бўлиб мени шу даражада қарахт қилиб қўйгандики, шу топда нима қилишга ҳам ҳайрон эдим.

Куйган қаршилиқларни ва транзисторларни ҳозир алмаштиришга жазм қилдим-у, лекин дарров хафсалам пир бўлди. Негаки қўшимча радио асбоблар катта темир қутида сақланар, унинг калитини эса, лаборатория мудиримиз олиб юрарди. Баттар асабийлашдим. Вужудимни ғашлик худди чақир тиканакдай ғажий бошлаган, кўнглимга чироқ ёқса ёримасди.

Ўша кунни уйга қайтгач, кечаси билан тўлганиб, киприк қоқмай чиқдим. Эртасига одатимча ҳаммадан вақтли ишга келдим-у, зўр бериб бирор тузуқроқ баҳона излашда давом этдим. Ахир режамиз бўйича асбобни эрта-индин комбинатга олиб бориб ишлаб чиқаришга жорий қилишимиз керак эди-да.

Кўп ўтмай, эшик очилиб, лаборатория мудиримиз Аброр ака билан етакчи конструктор Альберт Евдокимовичлар кириб келишди. Ушандаги аҳволимни бир тасаввур қилганингизда эди!..

— Қалай, Камол,— деди Альберт Евдокимович, паришон ҳолда узатган қўлимни қаттиқ қисиб сўрашаркан,— «чамадон» кайфиятдасан шекилли-а? Лекин сен учун севинчли хабар бор, бугун тушгача менга Физикатехника институтидаги ҳамкасабам янги манба топиб қўйишга ваъда берди. Тушдан кейин бемалол комбинатга жўнасақ ҳам бўлади.

Етакчи конструкторимизнинг ҳар бир сўзи менга аёвсиз болга зарбидай таъсир қиларди. Аброр ака ҳам мен билан сўрашгач, портфелини стулга қўйиб, электрон қурилмамиз олдига ўтди. Ўтди-ю, ҳайратдан қалин қора қошлари чимирилди, бошини кескин буриб, таажжуб, айни пайтда қандайдир ғазаб акс этган нигоҳини менга қаратади:

— Узи нима гап, Камол?

Лаборатория мудиримизнинг бу саволи энди менга гўё бомба портлагандай туюлди. Қулоқларим том битиб, қаршимдаги қандайдир ғазабнок қиёфали Аброр аканинг юзи тўлқинли тиниқ сувдаги аксдай ёйилиб, мой бўёқда ҳиссиётсиз чизилган суратдай хиралаша бошлади. Мудиримизнинг қатъий саволи эса, гавжум эфир тўлқинларига иллакишиб, гўё узоқ-узоқларда:

— Узи нима гап, Камол?.. Узи нима гап, Камол?... Узи нима гап, Камол? — дея миямда бир неча бор аксадо бергандай бўлди.

Тепамга Альберт Евдокимович яқинлашиб, елкамга қўлини қўйганича, ташвишли овозда:

— Сенга нима бўлди, Камол? Камол деяпман?! — деб сўрагани ёдимда, яна кўз олдимдан оловли ҳалқачалар сузиб ўта бошлади. Уша ондаёқ тагида кўзни қамаштиргудек ёғду сочаётган улкан баркашли жаҳаннамий чуқурликка йиқилаётганимни ҳис қилдим... Маъшум йўқлик тагин мени ўз оғушига олганди.

* * *

Яна онгим маймун танасида экани менга маълум бўлгач, нақадар даҳшатга тушганимни таърифлашга ҳам ожизман. Биринчи «тушим» ҳақида истаган гипотезаларни тўқиш мумкин эди, лекин қадимий ўрмонда иккинчи марта бўлиш... Йўқ!

Мен жон аччиғида хотирамга зўр бердим. Бирма-бир болалигимни, эски шаҳар ҳовлимизни, таниш қизлар, яқинда Болгарияга бўлган туристик саёҳат ва ҳамкасбларимни кўз олдимга келтирдим, математик формулалар, ҳар хил қизиқарли воқеалар ва ҳатто латифаларни эсладим. Бутун ирода кучимни ишга солиб мен ўзимдаги ваҳм ва хаёлотни ҳайдашга уринардим. Бироқ буларнинг бари беҳуда эди. Аксинча, мени ўраб турган янги дунёни дақиқа сайин янада равшанроқ ҳис қилардим.

...Мен тагин ибтидодий ўрмонда эдим. Аммо бу бошқача ўрмон эди. Энди мени мевали ёввойи бутазорлар ва чакалакзорлар эмас, балки тарвақайлаб кетган шохлари осмону фалак билан туташган баҳайбат дарахтлар қуршаб олганди. Юмшоқ ва ботқоқсимон ерни калта яшил кўкатлар қоплаганди. Кўзни олгудек чарақлаб турган ўт-ўланлар орасида жажжи сариқ гуллар ҳам кўриниб қоларди. Ҳар одим ташлаганимда ер билқиллар эди.

Ўрмон ҳайвонлар билан тўла эди. Гўзал оҳу, турлитуман йиртқичлар, ўтхўр ҳайвонлар бот-бот нигоҳимдан ўтарди. Аммо бу маҳлуқларнинг хулқ-атвори кишини ҳайратга соларди. Гўё ўрмонда истиқомат қилувчиларни номаълум бир дард ўз исканжасига олгандай эди. Ҳайвонлар бошларини қуйи осилтирганча ўта ланж ҳаракатланишар, негадир нуқул соя жойларга интилишарди. Улар очикдан-очик қуёшдан қочишарди, аммо буни инстинктив ҳолда, худди одатий бир нарсадай, маънисиз кўзларини чор-атрофга паришон тиккан ҳолда қилишарди.

Ҳа, атрофимда энди ўзга ўрмон эди. Мен танасига тушиб қолган маймун ҳам бошқа эди. Бу дароз ва йирик эркак маймун бўлиб, танасини жун қоплаганди. Узун олд оёқлари деярли тиззаларигача етарди. Мен оёқлар дедим. Йўқ, ҳайвоннинг яхшигина ривожланган кафти, ўсиқ бўлса ҳам япалоқ тирноқли ҳаракатчан бармоқларига тикиларканман, булар оёқлар эмас, аллақачон қўлларга айланганига тезда амин бўлдим.

Оёқ панжалари гарчанд бир оз кенгайган бўлса ҳам, юрганида айтарли билинмай ҳаракатланар, ҳар ҳолда у икки оёқда энди бемалол мувозанат сақлай оларди.

Мен уни «ҳайвон» дедим, аммо ўйланиб қолдим. Янглишмадиммикин? Мавжудоднинг миясини зулмат пардаси ўраган, унинг ҳаёт фаолиятини ибтидодий-инстинкт

бошқарарди, аммо мен бу қалин пардани зўр бериб ёриб чиқишга интилаётган ғира-шира фикр ёғдусини ҳам аниқ ҳис қилмоқда эдим.

Бу қанақа мавжудод ўзи? Ҳали одам эмас, лекин айна пайтда ҳайвон ҳам деб бўлмайди.

Чор-атрофимдаги табиатни ва ўз маймунининг хулқ-атворини кузатиш хавотирли ўйлардан бир оз бўлсада мени чалғитди.

Аммо секин-аста вужудимни яна саросима чулғай бошлади. «Бу — туш ҳам эмас, алаҳсираш ҳам,— дердим мен ўзимга ўзим».

Бироқ нима содир бўлди ўзи? Ахир қанақа тўлқин мени йиғирманчи асрдан неча минг йил орқага улоқтирди? Бинобарин, бунда фақат онгимнигина улоқтириб, танамни қаерда қолдиргани ҳам номаълум. Мен ўз давримнинг энг дадил гипотезалари ва ҳатто... фантастик романларнинг сюжетларидан фойдаланиб, аҳволимга бирор изоҳ топишга уриниб кўрдим, аммо ҳеч биридан қониқиш ололмадим.

Мен ўша-ўша ўзим танасига кириб қолган маймуннинг ҳар бир хатти-ҳаракати, интилишини ҳис қилардим-у, лекин жиндек бўлса ҳам унинг хулқига таъсир қила олмасдим.

Шундай қилиб, одамсимон маймун тоғ тизмаларини айланиб ўтувчи тезоқар дарёча ёқалаб борарди. Мен унинг қуёш нурлари тушиб турган жойларни айланиб ўтаётганини пайқадим. Яна унинг соғлиғи ёмонлашаётганини ҳам уқдим. У жиддий хасталикка чалинмаганди, лекин қандайдир номаълум касалликка зўр бериб қаршилик кўрсатаётган организмни бу курашда тобора заифлашиб бормоқда эди.

Қўққисдан маймунсимон одам сергакланиб, дарёчага тикилганича туриб қолди. Сувда, шундоқ қирғоқ яқинида сузгичларини аста қимирлатиб катта балиқ турарди. Мавжудод бир неча қадам орқага тисарилиб, олазарақ ҳолда атрофни кузатди. Сўйилни эслатувчи йўғон қуруқ ёғочга кўзи тушганда, мен унинг қувончига шерик бўлдим. «Сўйилни» шартта ердан олиб, сув томонга чопди-да, балиқ турган жойни бор кучи билан савалай кетди. Мен унинг зарбалари кучидан ҳайратда эдим. Дастлаб ҳеч нимани англаб бўлмади. Сув шитоб билан узоқларга сачрарди, холос. Ниҳоят, сув бетида қорни осмонга қараган балиқ пайдо бўлди.

Мавжудод энди керак бўлмай қолган калтакни чек-

кага улоқтириб, катта дарахт остига, нақ унинг тармоқлашиб кетган илдизи устига ўтириб, тишлари ва тирноқлари билан балиққа ёпишди. Аммо балиқнинг териси осонликча йиртилмади. Шунда у ердан тош олиб, тош бўлганда ҳам дуч келгани эмас, балки ўткир қирралигини олиб, балиқнинг қорнини ёрди. Овқат базми чорак соатча давом этди...

Қорни тўйгач, маймунсимон одам яна дарёча ёқалаб кетди. Очлигини у қониқтирди, лекин куч-қувватини эғовлаётган номаълум дард қайтмаётганини мен ҳам аниқ сезмоқда эдим.

Бирдан унинг боши айланди, кўз олди қоронгилашди, оғир нафас оларкан, маъносиз нигоҳини рўпарадаги бир нуқтага тикканча ҳорғин ҳолда ерга ўтириб қолди. Айни пайтда, бу ҳиссиётларни мен ҳам бошимдан кечирдим.

Дарёчанинг нариги бетигади улкан қоя остида кичик ғор кўринар, у ердан салқин шабада эсмоқда эди. Маймунсимон одам бу жой яқинидан неча марталаб ўтган, лекин ғорга сира эътибор бермаганди. Агар хасталик оёқдан олмаганида, ҳозир ҳам бу ердан совуққонлик билан ўтиб кетган бўларди. У қоя остидаги қуюқ сояга маънисиз тикилди. Кейин қийинчилик билан ўрнидан туриб, дарёчани кечиб, нариги бетига ўтди-да, иккиланибгина ғорга кирди. Ғор унча катта эмас, қуп-қуруқ ва ичкаридан ғир-ғир шабада эсиб турарди. Менинг маймуним хириллаганича чуқур нафас олиб ерга ёнбошлади.

Қанча вақт ўтганини билмадим, балки йигирма минутдир, балки ярим соатдир, лекин маймунсимон одамнинг аҳволи сезиларли даражада яхшиланганлигини пайқадим. У кучли бош оғриғи ва ўта ланжликдан халос бўлгандай эди. Мен бу нарсанинг ғор маймунсимон одамни қуёш нурларидан ҳимоя қилиши билан қандайдир боғлиқ эканлигини англай бошлаган эдим. Наҳотки, ўша даврларда қуёш ерлик мавжудодлар учун қандайдир хавф туғдирган бўлса? Аммо бу ҳақда бафуржа мушоҳада юритишга улгуролмадим.

Менинг эгам хуррак ота бошлаганди. Қизиги шундаки, унга қўшилиб мен ҳам ухлаб қолдим.

* * *

Тагин мен йўқлик қаъридан сузиб чиқа бошлаганимни ҳис қилдим. Энди қаерда уйғонаркинман? Ибтидоий

Ўрмондами? Узоқ келажакдами? Ё ўзимизнинг йигирманчи асрдами?

Мен, агар таъбир жоиз бўлса, кўзларимни очдим ва ҳамон ўзга танада эканлигимга алам билан ишонч ҳосил қилдим. Лекин бу энди бошқа тана — Одамзоднинг олис уйғониш давридаги Ёш Овчининг танаси эди. Нима ҳам дердик, дедим мен ўзимга. Афтидан, миям устида ўтказилаётган тажриба давом этмоқда эди. Иродани бир жойга тўплаш керак... Ҳализамон ҳаммаси оидин бўлиши керак-ку, ахир! Ҳозир эса... воқеалар ўз изнида кечаверсин.

Ёш Овчи елкалари кенг, мускулдор, дағал қизғиштанали ибтидий йигит эди. Унинг тор пешонаси уч бурчакни эслатар, қалин қошлари ёйдек эгилган, нигоҳи кишига тешиб юборгудек боқарди, лекин шунга қарамай, аслида унинг хулқ-атвори мўмин, ўзи юмшоқ табиатли эди. Бақувват елкасига йиртилиб, илма-тешик бўлиб кетган оҳу терисини ташлаб олганди.

Ҳозир Ёш Овчи ўз қабиладошлари билан ёнма-ён Муқаддас Қоя этагида турарди. Ибтидий одамлар юз чоқли бўлиб, қоя атрофида зич ярим айлана ҳосил қилишганди. Кўпчилик ҳолдан тойган, чоллар ва кампирлар — ваҳоланки, уларнинг ёши эндигина ўттиздан ошганди, — зўрға оёқда туришарди.

Қиёфалари тошдан шошиб-пишиб йўниб ясалганга ўхшаш бу мавжудодларга тикиларканман, вужудимни галати ҳислар чулғади. Ҳатто маймун ҳам ўзининг ҳайвоний хулқ-атвори билан менда бу фаройиб мавжудодларчалик ҳазин ва ачинарли туйғулар уйғотмаганди.

Дарвоқе, ибтидий одамларнинг болаларини ҳатто чиройли дейиш мумкин эди. Уларнинг тийрак қора кўзлари ҳамма нарсага қизиқиш билан жавдирар, ўзлари чарчоқ билмай уззу-кун тупроқда имирсилашга тайёр эдилар. Болалар қандайдир меваларни ғажिशар, ердан илдиэларни ковлаб олиб, оғизларига солишарди.

Ёш Овчи бот-бот нигоҳ ташлаётган Тезоёқ кўзи тийраклиги билан бошқа аёллардан ажралиб турарди. У деярли букчаймасдан юра олар, унинг елкаси ва оёқларигина калта жун билан қопланганди, холос. Унинг чеҳрасидаги худди бошқа аёллардагидай қандайдир дағаллик билан бирга айни пайтда алланечук нурли бир назокат, энди гунча отган латифлик ҳам яққол кўзга ташланарди. Ҳа-ҳа, афтидан, мен ерда эндигина гўзаллик пайдо бўлаётган даврнинг гувоҳи бўлмоқда эдим.

Буларни уқиб етганимдан сўнг вужудимни барча қабила аъзоларига нисбатан эҳтиром бўлмаса-да, лекин ҳамдардлик, чиндилдан ачиниш ҳислари эгаллади...

Маълум бўлишича, ибтидоий одамлар ҳозир ҳамма ерларда ҳам энг муҳим ҳаётий муаммо бўлиб келган озиқ-овқат масаласини муҳокама қилишаётган экан.

Ярим айлана ичида қарама-қарши ҳолда Қабила Бошлиғи билан оппоқ сочлари елкаси узра тартибсиз осилиб тушган озгин Жодугар Кампир туришарди.

Жодугар Кампир гоҳ у томон, гоҳ бу томон чайқаларкан, кўзларини ярим юмиб, худди ит акиллагандай хирқироқ овоз билан гапирарди:

— Овчиларимиз яна қуруқ қайтишди. Кўп кунлардан бери озгимизга — гўшт тегмади. Эртага Пастки Ўрмонга бориш керак.

— Пастки Ўрмонга бориш керак! — такрорлашди унинг кетидан ибтидоий одамлар.

Шу ўринда бир нарсани алоҳида таъкидлаб ўтишим керакки, одамларнинг гаплари ҳам ўзларига яраша анча ибтидоий, жумлалари қисқа-қисқа ва сифатларни деярли ишлатишмасди. Мен уларни грамматика нуқтаи-назаридан тўғри гапиртирарканман, бундан мақсадим — ўқувчига айтилган фикрларнинг мазмунини аниқ ва тўғри етказиш.

— Лекин Пастки Ўрмонда оловранг сочлилар ов қилишади,— бир оз иккиланиб эътироз билдирди Қабила Бошлиғи — узун ва бургутникидай эгри бурунли, озги ниҳоятда катта ва бошқаларга нисбатан хийла йирик эркак.

— Оловранг сочлиларни Пастки Ўрмондан ҳайдаб, уларнинг горини эгаллаб олишимиз керак,— деди кампир беўхшов яногини юқорига ирғаб-ирғаб қўяркан,— йўқса улар бизнинг муқаддас оловимизни ўғирлаб кетишлари мумкин.

— Оловранг сочлиларни ҳайдаш керак,— такрорлашди қолганлар ва уларнинг митти кўзларида қўрқув учқунланди.

— Биз оловранг сочлиларни ҳайдай олмаймиз. Улар биздан кучли. Бизда эркаклар оз. Жуда кўплари овдан қайтиб келишмади,— қатъий деди Қабила Бошлиғи.

— Қуёш руҳлари бизнинг улардан кучлироқ бўлишимизга ёрдам беришади! — кутилмаганда қулоқни қоматга келтириб чинқирди Жодугар Кампир.— Руҳлар-

га илтижо қилишимиз керак, улар бизга ёрдам беришади!

— Руҳлардан бизга овда ёрдам беришларини илтимос қилсак-чи?

— Руҳларга шак келтирма, йўқса, жазоингни тортасан,— пўписа қилди Жодугар Кампир, сўнгра Муқаддас Қоя томонга ўгирилди-да, бир нималар деб лабларини қимирлатганча қўлларини осмонга кўтарди:— Чангга айлан, эй, Само қабиласи! Тупроқ билан тенг бўл! Руҳларга илтижо қил! Нажот сўра!..

Бутун қабила аъзолари ўзларини ерга ташлаб, бир зумдаёқ чангга қоришиб кетишди. Эркаклар, аёллар, кексалар ва болалар ётган жойларида тўхтовсиз юмалашар, қўллари билан ер тимдалашар, бир-бирларига урилиб паст ва дағал овозларда уввос тортишарди. Бу анча маҳалгача давом этди.

Жодугар Кампир қўққисдан одамларга кескин ўгирилди. Буткул тўзғиб кетган сочлари энди шамолда байроқдек ҳилпирарди.

— Қуёш руҳлари бизни эшитишди! — қичқирди у.— Хурсанд бўл, эй, Само қабиласи! Руҳлар арзимизни эшитишди!

Ҳаяжонли ҳайқириққа ўхшаган овозлар эшитилди-ю, ўша заҳоти Жодугар Кампирнинг амри билан қабила сукутга чўмди.

Кампир эси оғиб қолган одамдай тўдани маъносиз нигоҳидан ўтказди.

— Руҳлар қурбонлиқ талаб қилишяпти,— деди у,— улар эрта шомгача кутишади. Агар биз уларнинг истагини бажо келтирмасак, унда ҳолимизга вой.

— Эртага овчиларга ўзим бош бўламан! — хитоб қилди Қабила Бошлиғи.

Шундай қилиб, масала равшан бўлди. Жодугар Кампир руҳлар билан сирли суҳбатни давом этдириш учун Муқаддас Қоя олдида қолди. Одамлар эса, Қабила Бошлиғи орқасидан ўзлари истиқомат қиладиган ғорга йўл олишди. Қабила қоядан узоқлашгани сари Қабила Бошлигининг ўзига ишончи тобора орта борди. Ғорда у — ҳокими мутлақ эди. Бу ерда унинг ишларига ҳатто руҳлар ҳам аралашиша олмасди.

Ҳар кимга ўзига яраша иш топилди.

Олов сақловчи аёллар кеча-кундуз — йиллар давомида ғорда узлуксиз ёниб турувчи гулхан учун қуруқ ўтин йиғгани кетишди. Оналар болалари ёнига шоши-

лишди. Ошпаз аёллар катта тош идишларда қабиланинг сўнги кунларда бирдан-бир овқати бўлган ёввойи тариқ ва илдизларни туйишга тутинишди. Чоллар ва ўсмирлар горни йиғиштира бошлашди.

Ёш, бақувват эркаклар бўлса, эртага бўладиган овга тайёргарлик кўрардилар: япалоқ ва ғадир-будир тошлардан ўткир учли, тўғри ва баъзан эгри найзалар ясаб, кремендан қилинган пичоқларни ўткирлаштиришга ва тери шилиш мосламаларини тўғрилашга уннаб кетишди.

Гор — кириш қисми тошлар ва найзалар билан йиртқич ҳайвонлардан ҳимоя қилинган катта ва узун ер ости хонасидан иборат эди. Само қабиласининг ҳар бир аъзосига горда алоҳида жой ажратилган бўлиб, уни Қабилла Бошлиғининг рухсати билангина алмаштиришлари мумкин эди. Овчи эркаклар горнинг энг яхши, қуруқ ва иссиқ бурчагини эгаллашганди.

Бугун горда оғир вазият ҳукм суларди. Само қабиласи учун машаққатли кунлар бошланган эди. Яқин дарёчани ўт босиб, сув келмай қўйганди. Натижада Илиққўл қуриб қолди. Ҳайвонлар келмай қўйишди, балиқлар ҳам, турган гапки, ғойиб бўлишди.

Пастки Урмонда ов мўл эди. Лекин оловранг сочлилар Само қабиласи овчиларини у ерга қўйишмас, уларни ўз ерларида кўриб қолишса, тўда-тўда бўлиб, найза ўқталиб, қийқирганларича устларига бостириб боришарди. Қиш яқинлашиб келмоқда, бироқ Само қабиласи ҳали озиқ-овқат ғамлаб улгурмаганди. Устига устак сўнги кунларда қабиланинг қанчадан-қанча кучли овчилари ботқоқликка чўкиб кетишганди. Ана шунинг учун ҳам одамлар ҳаммаси асабий, шунинг учун ҳам Жодугар Кампирнинг гапларига диққат билан қулоқ солишарди...

Ниҳоят, озми-кўпми, кечки овқат тайёр бўлди. Қабилла Бошлиғи овқатланишга рухсат берди. Катта зангори япроқлар устига хамирни эслатувчи таомни уйиб қўйишди. Биринчи бўлиб овқатга Қабилла Бошлиғи қўл узатди. Сўнгра, одат бўйича, қизлардан бири Муқаддас Қоя яқинидаги руҳлар горига Жодугар Кампирнинг ҳаққини олиб кетди.

Овчилар куч йиғиш мақсадида тўйиб овқатланишди. Охирида кексаларга емиш улашилди...

Эрта саҳарда овчилар йўлга отландилар. Бугал Қабилла Бошлиғи уларни тоғ этаги бўйлаб ботқоқ томонга

бошлади. У ерда ов қилиш ўта хавфли, лекин кўпроқ ўлжа қўлга тушириш мумкин эди.

Овчилар ҳаммаси бўлиб ўн икки киши эдилар. Қабила Бошлиғи уларни икки-уч кишидан иборат гуруҳларга ажратди-да, ўрмоннинг турли томонига тарқатди. Ҳар бир овчининг қўлида найза, белбоғига бир ярим қарич узунликдаги тошдан ясалган пичоқ қистирилганди. Ҳар бир гуруҳга биттадан тош болта тўғри келарди.

Еш Овчи Қабила Бошлиғи билан ёнма-ён бораркан, қалби севинчга тўла эди. Ҳар гал овга чиққанида қурашга бўлган кучли иштиёқ, ўз кучи ва жасурлигини кўрсатиш истаги унинг вужудида завқли ҳислар уйғотарди. Бугун унинг овни қўлга киритиш истаги нақадар зўрлигини билганингизда эди!.. Йигит ўлжасини кўтариб қайтганида Тезоёқ унга қандай нигоҳ билан қарашди ҳақида ўйларкан, ўзи ҳам худди ҳайвонлардек из қидириб, уёқдан-буёққа югурар, олазарак бўлиб қоларди.

Аммо ўрмон жимжит эди. Шунда Еш Овчи Қабила Бошлиғи билан анчадан бери дилига тугиб юрган ўйини ўртоқлашишга журъат этди. У қўлини чўзиб, ўрмон оша қад кўтарган баҳайбат чўққига ишора қиларкан:

— Балки ҳув анави Яшил Тоғларда ов мўлроқдир?— деб сўради.

— Бизнинг оталаримиз ва боболаримиз ҳеч қачон Яшил Тоғларда ов қилишмаган. Биз уларнинг удумини бузолмаймиз, йўқса, руҳларнинг қаҳрига қоламиз,— хотиржам жавоб берди Қабила Бошлиғи.

Усмир ажабланиб, бошини қуйи солди.

Бирдан олдинда— дарахтлар орасида қандайдир җигарранг нарса кўзга ташлангандай бўлди. Кўзга ташланди-ю, тўхтади.

Унинг қоплон эканини пайқаган овчилар ҳам тўхтаб қолишди. Ҳаммаларининг таналари таранг тортилиб, жундор мушталари найзаларни беихтиёр қаттиқроқ қисди. Йиртқич улкан ва кучли ҳайвон эди. У худди ёниб тургандай қип-қизил жағларини очиб, башарасини тириштириб ириллади. Аммо одамлар, гарчанд жангга шай бўлиб турсалар-да, айтарли таҳликага тушмадилар, негаки табиатда буюк бурилиш юз берган,— одам ҳайвондан кучли эканлигини сезиб улгурганди. Бу кучни унга найза, пичоқ ва тош болталаргина эмас, балки ҳам-жиҳатлик, коллективизм ҳисси ҳам берганди. Ёввойи ҳайвон ҳужумига тўқнаш келган одам ёрдамга дарров

шерикларини чақирар ва қабиладошлари бирлашиб, ўз ҳаётларини хавф остига қўйиб бўлса-да, уни қутқариб қолишарди. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Йўқса одам ўрмоннинг чинакам ҳокими бўлиши амримаҳол эди.

Афтидан, қоплон одамлар билан илгари ҳам тўқнашиб, мазкур ғалати икки оёқли мавжудодлардан яхши-си олисроқ юриш керак, деган хулосага келганди. Шунинг учун бўлса керак, у бошини ҳам қилганича, орқага тисарилди-да, ўт-ўланлар орасида ғойиб бўлди.

Бу учрашув овчиларга овлари ўнгидан келишини билдирувчи рамзий даракдай туюлди. Улар қийқиришиб, яна йўлга тушдилар.

Кутилмаганда Қабила Бошлиғи Еш Овчининг билан тутди-да, жойида тошдек қотди. Иккови ҳам бурун тешиklarини кериб, ҳавони зўр бериб искашаркан, атрофдан келаётган товушларга диққат билан қулоқ солишди. Ўрмонда шатир-шутур овоз эшитилар, қон ҳиди келмоқда эди. Одамлар энди дарахтлар панасига беркиниб, аста олға силжишарди.

Қорамтир-қизғиш бутазор яқинида териси қўнғир тусдаги катта айиқ кийикнинг қолган-қутганини тилка-пора қилиб емоқда эди.

Сал нарироқда катта-катта қора қушлар айиқдан қоладиган сарқитни бетоқатлик билан кутиб туришарди.

Қаршимиздаги айиқ ғоятда серқаҳр ва даҳшатли эди. Унинг вужудидан шафқат билмас куч ёғилиб турар, кескин ҳаракатлари унинг чаққонлигидан дарак берарди. Оғзи акуланикига ўхшар, бақувват жағлари ўлим сиртмоғидай ўлжасига чиппа ёпишарди.

Аммо Қабила Бошлиғи ва Еш Овчи йиртқичнинг қон билан булганган жағлари ва узун тирноқларига эътибор қилишмади; уларни ҳозир жалб қилган нарса — бу қорамтир тери остидаги ғарчча мойли гўшт эди.

Ҳайвоннинг тақдири ўша дақиқадаёқ ҳал этилди. Қабила Бошлиғи Еш Овчига қўли билан имо қилиб, ўзи унсиз маҳлуқ сари жилди. Ўлжаси билан банд айиқ ҳеч нарсани сезмади.

Қабила Бошлиғи ҳайвонга жуда яқин келгач, ниҳоят, овни бошлашга жазм этди. Найзасини отишга шайлар экан, у бор овози билан қийқириб юборди.

Буни сира кутмаган айиқ ўлжасини қолдириб, орқа оёқларида тикка турди-да, беихтиёр наъра тортди.

Худди шу онда Қабила Бошлиғи найзасини отди.

Тажрибали овчи сифатида у овнинг тўппа-тўғри томоғига уриши керак эди. Бу овни муваффақиятли тугаллашнинг энг яхши усули эди.

Қабила Бошлиғи тўдада энг мерган овчи ҳисобланарди. Шунинг учун ҳам уни Бошлиқ қилиб сайлашганди.

Аммо ҳозир у мўлжалдан адашди. Эҳтимол, қўллари титрагандир. Найза айиқ елкасини енгил сидириб ўтиб, унга айтарли зарар етказмади.

Қабила Бошлиғи учун бундай янглишув кечирилмасди. Уят ва аламдан чўғдек ёнаркан, у тери белбоғига қистирилган тош — кремень пичоғини суғуриб олди-да, ўзини айиққа отди.

Қаердандир яқин атрофдан ёрдамга чопиб келаётган овчиларнинг қийқириқлари эшитилди. Ёш Овчи ҳам иккала қўли билан маҳкам қисган найзасини ҳавода ўйнатганича, айиқнинг қорнидаги ингичка оқ йўлни мўлжаллаб, олға интилди.

Айиқ, қорнини обдон тўйғазиб олишга улгурган шекилли, ўлжасидан воз кечиб, орқасига яшин тезлигида бурилди-да, чакалакзорга шўнғиди. У ердан шохшаббаларнинг қарсиллаб сингани, ўт-ўланларнинг шитир-шитири эшитилди.

Қочаётган овни овчилар бир неча соат давомида қувлаб боришди. Бироқ тоққа кўтарилишганда айиқни қоялар ва тошлар орасида йўқотиб қўйишди.

Шундан кейин одамларни омад буткул тарк этди. Уларнинг йўлида ҳатто каламуш ҳам учрамади.

Қуёш руҳлари сўроққа тутишидан ўзларини йўқотган овчилар бошларини қуйи осганларича ланж ҳолда манзилларига қайтдилар. Қабила Бошлиғининг қовоқлунжи осилиб кетганди. Унинг шундоқ ҳам дарз кетган ҳокимлик салтанати буткул инқирозга юз тутганди. Ёш Овчи ҳам ўйчан ва паришонхотир кўринарди. Қабила Бошлиғи овда янглишди! Демак, руҳлар ундан чинакамига юз ўгиришибди-да?

Барча қабила аъзолари уларни кутиб олишга чиқишди. Маълум бўлишича, биринчи гуруҳдагилар ҳам қуруқ қайтишибди. Одамларнинг юрагини даҳшат чулғади. Ёш Овчи Тезоёқнинг ғамгин қиёфасини кўрди-ю, вужудини бир нима куйдиргандай бўлди.

Одамлар орқага чекинишди. Муқаддас Қоя томондан битта-битта одимлаб Жодугар Кампир келмоқда эди. Қўлида учи ўткир, узун ёғоч. Одатда унга энг ях-

ши гўшт бўлаги санчилиб, махсус қиртишланган зина-лар орқали қоянинг чўққисига олиб чиқиб қўйиларди.

Жодугар Кампир индамай, Қабила Бошлиғига ёғоч-ни узатди-да, ўсиқ қошларини чимириб, унга савол на-зари билан тикилди.

Қабила Бошлиғи юзлари қорайиб, бошини чайқади.

Кампир саросима, айна пайтда нафрат ва асабийлик билан қичқирди:

— Сен руҳларни алдадинг! Улар кечиришмайди! Эн-ди бизнинг ҳолимиз хароб, ҳолимиз хароб, эй, Само одамлари!

Одамлар, худди кечагидай, яна тупроққа ағанашиди, йиғи-сиғи, ўкирик ва қарғиш овозлари эшитилди...

Жодугар Кампир Қабила Бошлиғига дағдаға қилиш-да давом этди:

— Сен руҳлар олдида жавоб беришинг керак! Сенинг тақдирингни уларнинг ўзлари ҳал қилишади! — шундай деб, қўли билан Муқаддас Қояни кўрсатди.

Жодугар Кампирнинг кўриниши даҳшатли, сўзлари ундан ҳам даҳшатли эди. Ҳатто Қабила Бошлиғидай жасур одам ранги оқариб, бир сониядаёқ букчайиб қол-гандай бўлди.

— Бор! Руҳлар сен билан гаплашиб қўйишмоқчи! — яна қичқирди Жодугар Кампир оғзидан кўпик сачра-тиб.

Қабила Бошлиғи бўйсунди.

Муқаддас Қоя ерга ярим ботган бениҳоя улкан ҳар-сангтош бўлиб, унинг бир томонидан зиначалар ўйиб чи-қилганди. Қоянинг у ер-бу еридан туртиб чиққан ўткир тошлар устида ҳайвонларнинг суяклари, қуруқшаб қол-ган терилар — тез-тез келтириб туриладиган қурбон-лик қолдиқлари ётарди. Қоя атрофидаги майдонда ҳеч қандай ўсимлик ўсмас, уни қизғиш рангдаги майда ва зич қум қатлами эгаллаганди.

Хуллас, Муқаддас Қоя тепа қисми текис майдонча-дан иборат энг оддий қоялардан бири эди. Унинг чўққи-сига кўтарилиш ҳеч қандай хавф туғдирмасди. Руҳлар-га чин дилдан ишонган одамларнинг ва Қабила Бошли-ғининг қўрқуви менга тушунарли эди. Лекин мен шу топда кекса овчи учун ҳеч қандай хавф кўрмадим.

Қабила Бошлиғи қинғир-қийшиқ зиналар орқали то-бора юқорилаб борарди. Унинг жун босган тиззалари титрар, ўзи бўлса, қалин лабларини қимирлатиб, алла-нималар дея шивирларди.

Само қабиласи одамлари уни қўрқув ва даҳшат тўла нигоҳ билан кузатиб туришарди. Руҳларни алдаш мумкин эмас. Ваъда қилинган қурбонлик келтирилмаган экан, энди нима бўлади?

Ниҳоят, Қабилла Бошлиғи чўққига етди ва худди бошига калтак келиб тушишини кутаётгандай, бошини елкалари орасига тортиб, тўхтаб қолди.

— Чеккадаги оқ тош устига ўт. Руҳларнинг жавобини кут,— деди пўписали оҳангда Жодугар Кампир.

Қабилла Бошлиғи яна бўйсинди. Одамлар нимадир содир бўлишини кутиб тошдек қотишганди. Ҳамма нарса қўлидан келадиган, яъни овда омад келтирадиган, илдизлар ва меваларнинг ҳосилдорлиги ошувига сабаб бўладиган, дарёлар ва кўлларни балиқ билан тўлдирадиган, айни пайтда жазолайдиган — ўлим, очарчилик, совуқ қишлар ҳамда касалликлар келтирувчи руҳлар гўё барча йиғилганларни сеҳрлаб қотириб қўйгандек эди.

Қўққисдан Қабилла Бошлиғи қичқириб юборди, бесўнақай энгашиб, жар томонга оға бошлади ва лаҳза ўтмай... ўткир қоя тошлар устига учиб кетди.

Даҳшатли фарёд жами қабилла аъзоларининг томоғига тиқилди. Бутун қабилла тиз чўкди. Руҳлар буюк, руҳлар қудратли! Уларга совға бериб турмасанг, улар жазолашади. Одамлар чанг-тўзон ичида думалашар, буралиб-эшилишар, руҳлардан ўзларига раҳм-шафқат сўраб, афв этишларини илтижо қилишарди.

Сочларини юлаётган Жодугар Кампир, айниқса, ҳаммадан кўпроқ фарёд чекарди.

Тан олишим керак, воқеаларнинг бундай тус олишини сира кутмагандим. Кейинроқ, бу ҳақда пича мушоҳада юритганимдан сўнг, юз берган ҳодиса — Қабилла Бошлиғи ўз ўлими олдидан устига ўтиб турган оқ тош билан қандайдир боғлиқ, деган хулосага келдим.

Ибтидоий одамлар яқиндагина уларнинг ҳукмдори бўлган одамнинг мажақланган танасига даҳшат ичра тикиларди. Унинг синиб, буралиб кетган чап оёғининг товонидан қўзиқоринга ўхшаш бир учи шарсимон кичкина тиконни, афтидан, ҳамма кўраётганди. Лекин унга ҳеч ким аҳамият бермас, зотан бундай тиконлар кунга ўнлаб одамларнинг танасига, ёпинадиган териларига кириб қоларди.

Мени бўлса, бу тикон маълум хулосага олиб келди. Тахминимча, Муқаддас Қоядаги оқ тошнинг оёқ қўйиладиган жойида бир неча митти ботиқлар бўлиб, Жоду-

лар Кампир аввалдан қандайдир кучли заҳар билан йўғрилган бир неча тиконни уларга яшириб қўйганди.

«Ҳин бу ёқда экан-да!» — деб, хўрсиниб қўйдим. Қабилла бошлиғи билан Жодугар Кампирнинг ўзаро кураши сўнгисининг ғалабаси билан тугади. Бу ғалаба беихтиёр ғамгин ва маъюс ҳислар уйғотарди кишида. Гарчанд Қибилла Бошлиғи одатдаги ҳаёт тарзи, азалий удумлар тирафдори бўлса ҳам, лекин унинг соғлом ақли ва жасуранинг қабилани очликдан ва бошқа хавфлардан бир неча бор сақлаб қолганди. Энди жамоани бошқариш ҳуқуқи, бирдан-бир тўғри йўл — қўшни қабилла — оловнинг сочилилар билан жангга кириш, деб ҳисобловчи эсини сган кампир қўлига бугундай ўтганди.

Ниҳоят, Жодугар Кампирнинг ишораси билан кучдан қолган, ҳолсизланган одамлар ўринларидан туришди. У ҳаммага ғорга боришни ва оловранг сочилилар билан эртага бўладиган жангга тайёрланишни буюрди. Аёллар энг сўнги жамғармалардан тўйимли «овқат» пиширишлари, эркаклар эса, ўз жанговар қуроллариини тартибга келтиришлари лозим эди. Жодугар Кампирнинг ўзи бўлса, яна руҳлар билан гаплашиб, улардан ёрдам сўраш учун Муқаддас Қояга кўтарилди. У чўққига чиқиб, тирноқлари қинғир-қийшиқ ўсган озгин қўллариини осмонга чўзди, шамол унинг узун оқ сочларини тортқилаб тўзғитар экан, гўё кўзга кўринмас руҳлар кампир билан сирли суҳбат бошлагандай туюлди.

* * *

Бу бемаъни ва ёввойи юриш ҳали қуёш уфқдан бош кўтармасдан, эрта саҳарда бошланди. Сафарга отланишдан олдин Жодугар Кампир хирқираган овозда, руҳлар Само қабиласининг эркакларини қўллаб-қувватланга ваъда беришганини эълон қилди. «Эркаклар қўрқмай оловранг сочларнинг ғорига кетаверишсин, — деди. Жодугар Кампир яна Муқаддас Қояга кўтарилар экан, — мен эсам; руҳлардан жангда ғалаба қозонишингларга ёрдам беришларини сўрайман».

Бу ўзига хос «оқ фотиҳадан» кейин Само қабиласининг қирққа яқин эркаги йўлга отланди. Улар сафни эслатовчи тўда ҳолида боришар, худди ўзларини ўзлари руҳлантираётгандай; вақти-вақти билан қийқириб қўйишар, найзаларини юқорига кўтариб, ҳавода силкитишарди. Секин-аста одамларни, худди йиртқич ҳайвон ҳал қилувчи сакрашдан бир неча дақиқа олдин жазавага тушгандек, кучли ҳаяжон чулғади.

Эркакларнинг орқасидан — улардан уч юз метрча нарида — йигирмага яқин ёш аёллар ва қизлар келишарди. Лекин нима мақсадда? Ўз қабиладошларини илҳомлантириш учунми? Булар менга қоронғилигича қолди.

Аёллар гуруҳи ичида Тезоёқ ҳам бор эди. Ёш Овчи қизнинг ўзига хайрихоҳлик ва ҳайрат билан қарашини жуда истар, шунинг учун ҳам ҳаммадан қаттиқроқ қичқирар, мускулдор қўлларини баланд кўтариб оқиш туман оғушидаги уфққа қарата найзаси билан пўписа қилиб қўярди.

Эркаклар қуёш нурига чўмган ва гул ҳамда қуюқ ўт-ўлан ўсган яшил майдонга чиқишди, майдон ўртасини кесиб ўтган дарёчани кечиб ўтишди-да, унча баланд бўлмаган тошлоқ тепаликка кўтарилишди.

Тепаликдан ажойиб манзара кўзга намоён бўларди. Қарши томонда тоғ тизмалари билан қуршалган катта водий ястаниб ётарди. Яқинроқдаги тоғлар худди туркман гиламидай ранг-баранг эди, нарироқдагилар эса, кўкиш, сиёҳранг, янада наригилари худди туман билан ўралгандай оч яшил тусда. Водийда асосий майдонни Пастки Урмон эгаллаганди. Кўзни қамаштирувчи тиниқ осмонда баҳайбат қушлар қанот қоқишарди. Ҳаммаёқда ҳаёт қайнар — ҳар бир дарахт ортида, ҳар бир тош остида қандайдир қўнғизлар, калтакесаклар, майда ҳашаротлар ўз тирикчиликлари билан изғиб юришарди. Урмондан аҳён-аҳёнда йиртқич ҳайвонларнинг наъра тортгани эшитилиб қоларди.

Юрагим аллақандай оғир алам ва ачиниш ҳисларига лиммо-лим эди. Мен унча кўп сонли бўлмаган икки қабиланигина эмас, балки минглаб, ўн минглаб одамларни боқиши мумкин бўлган ва мислсиз бойликларга эга улкан майдон ҳақида ўйга толгандим. Лекин бу нима ҳол? Ибтидоий одамлар учун бениҳоя чексиз бўлган бу дунёни биргалашиб ўрганиш, билиш ўрнига икки қабилла бир-бирларига найза ва пичоқлар билан ташлашнишга тайёр туришса?

Урмондан уч овчи чиқди. Булар оловранг сочилилар эди. Сочларининг оловранглиги демаса, улар ташқи кўринишлари бўйича Само қабиласининг одамларидан деярли фарқ қилишмасди.

Душман вакилларини кўришлари билан бостириб келаётганлар ғазаб билан қийқиришди-да, тепаликдан пастга югуриб кетишди.

Оловранг сочлилар ҳеч нарсага тушунолмаётган бир зум уларга қараб туришди-да, кейин бирдан орқаларига бурилиб, яна ўрмонга йўналишди.

Само қабиласининг эркаклари уларнинг изидан тушишди. Ўрмоннинг бу жойи ҳаддан зиёд серўт эди. Шох-шаббалар таналарни савалар, ўт-ўланлар ва баргларнинг тиконлари қўл-оёқларни шилар, аммо бўлажак жангдан қаттиқ ҳаяжонга тушган одамлар на оғриқни сезишарди ва на чарчоқни билишарди.

Кутилмаганда чакалакзор тугади. Овчиларнинг кўзи олдида тоғ тизмаларига бориб туташган катта адир кўринди. Тоғ тизмаларининг этагида найзалар ва тош болталар билан қуролланган оловранг сочлиларнинг зич тўдаси турарди.

Келгинди қабилани кўришгач, улар худди йиртқич ҳайвонлардек тишларини гижирлатиб, ириллаб қўйишди. Узоқ югуришдан чарчаб ҳансираётган Само қабиласининг эркаклари, ниҳоят, журъатсизлик қилишдими, тўхташди. Инстинкт уларга оловранг сочлилар кучлироқ эканини айтиб турар, лекин ибтидоий онг тўғри қарорга келиш йўлини тополмаётганди.

Осмонда иссиқ тропик қуёш аёвсиз тиф урмоқда эди. У Само одамларининг кўзларини қамаштириб, гўё ҳеч нарса кўрмайдиган қилиб қўймоқчига ўхшарди. Эркаклар кўзларини қисишар, бир-бирларига аҳмоқона нигоҳ ташлашарди. Уларга қуёш руҳлари қандайдир имошора қилаётгандай туюлар, аммо руҳлар нима демоқчи, буни Жодугар Кампирсиз бари бир аниқлай олмасдилар.

Иккала қабилла аъзолари ҳам бир неча фурсат галма-галдан бир-бирларига ғазабнок қийқиришаркан, қуролларини силтаб «дўқ-пўписа» қилган бўлишди. Сиртдан қараганда бу икки қабилла мазкур адирга гўё обдон қийқириб олиш, бир-бирларини қўрқитиш ва сўнгра хотиржам яна тарқалишга йиғилишгандай таассурот қоларди.

Само қабиласининг жанговар кайфияти тобора сўниб борарди. Оловранг сочлиларга нисбатан икки баробар камроқ, бунинг устига чарчоқ ўз кучини кўрсатмоқда эди. Оловранг сочлилар бўлса, тобора қаттиқ ҳаяжонга ва кучга кириб боришарди. Уларнинг қийқириқлари бутун адирни тутиб кетган, душманларининг ожиз кўринишлари эса, қаҳри-ғазабларини беш-баттар ошириб юборганди. Мен уларнинг қонга тўла кўзлари, шишиб,

илондай тўлғанаётган мускуллари, лабларидан отилаётган кўпикларни аниқ кўраётгандим.

Шу пайт Само қабиласидагилардан бири найзаси билан ўз шерикларидан бирининг елкасига тасодифан тегиб кетди. Қон сизиб чиқди-ю, буни кўрган оловранг сочлилар тамоман маст бўлиб, жазавага тушиб кетишди. Жангни бошлаб юбориш учун мана шу кифоя қилди.

Оловранг сочлилар даҳшат солиб, маймуннинг жағларини эслатувчи оғизларини каппа-каппа очганча, келгиндиларга ташланишди...

Қўрқув ва саросимага тушган Само қабиласининг одамлари қочишга тутиндилар. Уларнинг ортидан найзалар ва тошлар ёғилди. Тасир-тусир, қарс-қурс овозлар эшитилди, кимдир худди сўйилаётган ҳайвондай ўкириб юборди.

Ўрмонга етишгач, Само қабиласининг эркаклари ўзларига эргашиб келган қиз ва аёлларга дуч келишди. Улар бир чеккага тўпланиб, ҳеч нарсага тушунолмаётган саросимада туришарди. Тезоёқ лиана панасида турар, гўё бостириб келаётган хавфдан ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлаётгандай, юзини яшил баргли новда билан тўсиб олганди. Яшил барглар фонида унинг даҳшатдан катта очилган қоп-қора кўзлари йилтираб кўринарди. Бирдан Еш Овчида Тезоёқни душмандан ўз кўкси билан тўсиш истаги пайдо бўлди. Бу истак шундай кучли бўлиб туғилдики, бутун қалби шодлик ва ғайратга тўлди. Бу — тўйимли овқат ейишдан олдин бўладиган шодликка асло ўхшамас, илгари ўзи сира дилидан кечирмаган, янги дилни қитиқловчи бир ҳиссиёт эди. Бу хурсандлик таъсирида ҳатто ўз ҳаётини сақлаб қолиш инстинкти ҳам орқага чекинди. Еш Овчи шу топда Тезоёқ учун ўз жонини қурбон қилишга ҳам тайёр эди.

Шу чоқ уларга оловранг сочлилар етиб олишди. Атрофини дарахтлар қуршаган торгина майдончада жанг қизиб кетди. Бу ерда найзалар ва тош болталар деярли кераксиз бўлиб қолди, негаки шох-шаббаларга илашиб халақит бера бошлаганди. Қремень пичоқлар, мушталар ва тишлар ишга солинди. Ҳали у ер-ҳали бу ерда оғир нафас олингани, кимдир инграгани ёки қаттиқ чинқироқ овози эшитилиб қоларди. Яримяланғоч, ҳайвон териси билан таналарининг айрим жойларини беркитган ибтидоий одамлар бир-бирларининг томоқларига чанг солиб, ерда думалашарди.

Еш Овчи худди арслондай олишмоқда эди. Бош су-

яклари пачақланган икки оловранг сочли унинг оёқлари остида ётарди. У Тезоёқни ҳимоя қилишман, деб ўйларди. Аммо Тезоёқ аллақачон қаёққадир ғойиб бўлганди.

Гарданига зарб билан тош урилгач, Ёш Овчи гандираклаб кетди. Бошига келиб теккан иккинчи тош уни ағдариб юборди. (Айни пайтда менинг ҳам кўз олдим қоронғилашиб, бир дақиқа ҳеч нарсани кўролмай қолдим.) Лианалар билан боғланган Ёш Овчи қаёққадир кўтариб кетишаётганида ўзига келди. Боши ва иккала қўлини чидаб бўлмас даражада оғриқ тутганди.

Эслатиб ўтишим керакки, қалбим ҳамон Ёш Овчининг танаси билан омикта экан, мен ҳам бу ҳиссиётларнинг барини бошимдан кечираётгандим.

Ёш Овчи орадан қанча вақт ўтганини билолмай қолди, лекин танасини тарк этган қувват қисман унга қайтганини сизди. У ҳатто секин-аста қўл-оёқларини чирмаб турган лианани ечишга ҳам муваффақ бўлди.

Йигит ҳозир жанг кетаётган жойдан сал наридаги ўтлоқ майдончада ётарди. Унинг ёнида ётган Само қабиласининг яна олти жангчиси эса ҳансираб, холсизгина инграшарди. Улардан сал нарида бир неча қабилadoш аёл ўт-ўланлар устида сукут сақлаб ўтиришарди. Ёш Овчининг кўз олди қоронғилашиб кетди; уларнинг орасида Тезоёқ кўринмасди.

Бир неча оловранг сочли, афтидан, уларга қўриқчилик қиларди. Улар тош бoлтaларини елкаларига гоҳ кўтариб, гоҳ тушириб, газаб билан ўз асирларига қараб қўйишарди.

Ўрмонда гўё филлар тўдаси бостириб келаётгандай қандайдир шовқин турди. У тобора аниқроқ эшитила бошлади. Ниҳоят, майдончага бошқа оловранг сочилилар ҳам бостириб келишди. Улар ўзлари билан Само қабиласининг ҳамма аъзолари—аёллар, чоллар ва болаларни ҳайдаб келишганди. Жодугар Кампир ҳам шу ерда эди. Оловранг сочилилар унга ҳурмат билан муносабатда бўлишаётганди. Афтидан, улар ўз бошларига ортиқча гавго ортдирмаслик учун руҳларга хизмат қиладиган одамга тегмасликка қарор қилишганди. Янги келганлар орасида ҳам Тезоёқ йўқ эди.

Бу пайтга келиб майдончага оловранг сочиларнинг ҳамма қабилa аъзолари йиғилишди. Само қабиласи атрофида зич айлана ҳосил қилиб, голиблар ўз ганимларига худди мазах қиладигандай гердайиб тикилишарди.

Болалар қиқирлаб кулишар, ўтда думалашар экан, бот-бот ерда кўзларига ташланаётган қўнғизчаларни оғизларига солиб қўйишни ҳам унутишмасди.

Ниҳоят, оловранг сочлиларнинг қабила бошлиғи — миқти гавдали, бақувват ва дароз одам олдинга чиқди. Ибтидоий суд бошланаётган эди.

Уртага жимлик чўкди. Тинчиб қолган оловранг сочлилар ғаройиб томоша кўришга шайланиб, асирларга энди қизиқиш билан қарашарди. Ҳатто болалар ҳам оналари ёпинган териларга осилганча қотиб қолишганди.

Даставвал оловранг сочлиларнинг бошлиғи Жодугар Қампирдан, оловранг сочлиларга ёрдам беришни руҳлардан илтимос қилиш-қилмаслигини сўради. Бунинг учун у кампирни ҳам, руҳларни ҳам гўшт билан тўйдириб меҳмон қилишга ваъда берди. Кампир бир шарт билан рози бўлди: оловранг сочлилар қуёш руҳларини ҳурмат қилишлари, уларнинг маслаҳатларига қулоқ осиллари керак. Бу жавобни оловранг сочлилар бошлиғи мамнунлик билан қабул қилди. У кампирни ғорга олиб бориб, яхшилаб овқатлантиришни буюрди.

Кейин у Само қабиласининг энг ёш ва бақувват аёлларини нигоҳидан ўтказди. Шу кундан эътиборан булар оловранг сочлиларнинг хотинлари бўлади, деди у. Улардан туғиладиган фарзандлар ҳам оловранг сочлилар бўлиб етишишади.

Болаларнинг энг кучли ва соғломларини танлаб, улар ҳам келгусида ғолиб қабила зурёдини кўпайтиришади, деди.

Қолганларни, асосан ов қила олмайдиган чоллар ва кампирларни ўрмоннинг ичкарасига олиб бориш ва ўша ерда қолдиришни буюрди; ё очликдан ўлишади, ёки йиртқич ҳайвонларга ем бўлишади.

Энди асирга тушган овчилар — етти кучли ва соғлом эркекнинг тақдирини ҳал қилиш қолганди. Қабила Бошлиғи бир зум ўйланиб қолди. Унинг тор учбурчак пешанасида чуқур ажинлар ҳосил бўлди. Бу одамларни ўлдириш керак, деди у, ниҳоят. «Агар Самонинг бу овчиларини қабила билан бирга қолдирилса, улар оловранг сочлилардан ўч олишлари мумкин. Олис ўрмонга олиб бориб ташланса, оловранг сочлиларга тегишли бўлган ҳайвонларни ов қилишлари ҳеч гаё эмас». Қабила бошлиғи қўлини юқорига кўтариб, кескин пастга туширди.

Майдон ўртасига ингичка тош болта кўтарган уч эркек чиқди-да, асирларга яқинлашди. Болталар юқорига

кўтарилиб, зарб билан тушган заҳоти унинг остидаги қум ва ўтлар қип-қизил қонга бўялди. Уч асир додлашга ҳам улгурмай, жон талвасасида типирчилай бошлади.

Шу топда ўз-ўзини ҳимоя қилиш инстинкти ўз ишини қилди. Еш Овчи сакраб ўрнидан турди, илгари ечиб улгирган лиана-чилвирдан чаққонлик билан танасини бўшатди-да, ўзини ҳалоскор ўрмонга урди. Ҳаммаси шу даражада тез содир бўлдики, оловранг сочлилар бир зум гангиб қолишди. Улар ўзларига келишганда эса, қочоқ анча жойга бориб олганди. Орқа-ўнгига қарамай, у қалин ўрмон, тиконли чангалзорлар ва очиқ адирлар орқали бутун сайёрада бирдан-бир биладиган жойи — ўзи ва қабиладошлари истиқомат қилган ғорга қараб интиларди. У қувиб келаётганлар ҳақида ҳам, танасидаги кучли оғриқ ва келгуси ҳаёти ҳақида ҳам ўйламас, умуман, у ҳеч нарса ҳақида ўйламасди. Қандай бўлмасин, ғорга етиб олиш истагигина уни олға ундарди, холос.

...Ғор қоронғи ва бўм-бўш эди. Оловранг сочлилар одамларни ҳайдаб кетибгина қолмай, кўп йиллар давомида олови ўчирилмай келинаётган ўчоқни бузиб ташлашган, қабилага тегишли терилар, турли тош асбоб-ускуналар, пичоқлар — ҳамма нарсани ўзлари билан олиб кетишганди.

Еш Овчи ғор ўртасидаги сунага ўхшаган катта япалоқ тош устига ўтираркан, боши қуйи осилди. У мақсадига эришди. Лекин энди нима қилади? Бу бепоён потинч ва бефаво дунёда яраланган, ярим ёввойи одам нима қила олиши мумкин?

Қутилмаганда ғорнинг ичкарасида алланима шитирлади. Даҳшатга тушган Овчи ирғиб ўрнидан турганини сезмай қолди.

Унинг кўзлари қоронғиликка анча ўрганиб улгирганди. Овчи не кўз билан кўрсинки... ичкаридан унга қараб Тезоёқ келарди. Қиз шошилмасдан, худди оёқларини авайлагандек журъатсизлик ва қўрқув билан одимлаб келарди. Йигитнинг олдида тўхтаб, дағал қизғиш кафти билан унинг елкасини силади.

— Сени ўлдиришгани йўқми? — сўради йигит жойидан қимирлашга ҳам журъат этолмай.

— Мен қочиб кетдим, — деди қиз ва унинг қўлларини ушлаб, танасининг шилиниб кетган жойларига ишора қиларкан, сўради; — Қаттиқ оғрияптими?

— Йўқ, унчалик оғримаяпти, — Еш Овчининг тана-сидаги оғриқ чинданам камайиб қолгандай эди.

— Сени ўзим даволайман, — ваъда берди қиз. — Жодугар менга керакли ўтларни кўрсатиб қўйган, — шундай деб Тезоёқ кутилмаганда йиғлаб юборди.

— Нега йиғлаясан? — сўради Ёш Овчи биринчи марта унинг баданига қўллари билан тегиб. Унда яна оловранг сочилилар билан қилинган жанг олдида пайдо бўлган ёқимли ва кўтаринки ҳиссиёт уйғонганди.

— Энди нима бўлади? — деди қиз хўрсиниб. — Оловранг сочилилар келиб бари бир бизни ўлдириб кетишади.

— Биз беркиниб оламиз.

— Бизда на олов бер, на овқат.

— Биз ов қиламиз. Оловни эса, мен бир амаллаб ёндираман. Биз Яшил Тоғлар оша йўлга тушамиз ва янги гор топамиз, — Ёш Овчи гапиргани сари ўзига ишончи тобора ортиб борарди.

— Бундай қилишга бизнинг қурбимиз етармикин?

— Етади! — Бошини ирғади йигит. — Мен кучлиман. Сенинг ҳам кучинг етарли. Кейин бизда ўғилча туғилади, кейин яна кўп ўғил-қизларни дунёга келтирамиз. Биз янги қабила барпо этамиз, Тезоёқ! — Ёш Овчи шундай деб қизнинг бўлиқ былақларини қисиб қўйди.

Шу чоқ бошим айланиб, кўз олдимда оловли доирачалар гир-гир айлана бошлади. Онгим гўё Ёш Овчининг танасидан ажралиб чиққандай туман оғушига чўмди.

* * *

Оддий темир сим каравотда ўзимга келдим. Аммо мазкур каравот мени ўзим ётган оқланган, саранжом хона каби ҳеч нарсага ишонтиролмасди. Ахир бу хонадан ташқарида кўҳна ўрмон йўқлиги, Жодугар Кампининг қуёш руҳларини чақирмаётгани, Ёш Овчининг ов изидан қувиб кетмаётгани ва Тезоёқнинг горда олов ёқиб ўтирмаганига ким ҳам кафолат бера оларди?! Балки мен мутлақо бошқа асрга силжиб, энди қандайдир ҳарбий саркарданинг танасига ўтиб қолгандирман?

Мен бошимни кўтардим, ва... ўз танамни кўриб нақадар суюниб кетганимни билсангиз эди! Гарчанд устимдан иссиқ жун одеял ёпилган бўлса ҳам, бутун танам ўз онгим ва ақлимга бўйсинишини ич-ичимдан ҳис қилмоқда эдим. Фақат оқ бинт билан бойлаб ташланган қўлимгина дилимда вича ташвиш уйғотаётгани, холос.

Дарвоқе, қўлим қаерда лат еди ўзи? Оловранг соч-

лилар билан бўлган жангда эмасмикин? Айтишим керакки, шу топда менга лабораториядаги сўнгги воқеаларга нисбатан ибтидоий даврдаги саргузаштларим аниқроқ ва реалроқ туюларди.

Мен ётган хонанинг унча катта бўлмаган деразаси бўлиб, унга оқ дарпарда тутиб қўйилганди. Аммо у охиригача тортиб қўйилмаган ва мен очиқ тирқиш орқали ташқарига қараб, катта, шовқин-суронли, замонавий шаҳарда эканимни англадим.

Хонадаги жиҳозларга қараганда, мен ўзим яшаётган йигирманчи асрнинг сўнгги чорагидаги даврда эдим.

Аммо... Яна ким билади дейсиз...

Эшик очилиб, хонага қотма гавдали, бўйи унча баланд бўлмаган оқ халатли одам кирди. У ихчам соқол қўйган, нигоҳи олимларга хос вазмин ва салобатли эди. Катта бурнининг устига кўзойнак тақиб олганди.

Менинг ўзимга келганимни кўриб, у хурсанд бўлиб кетди.

— Э-ҳа! — хитоб қилди у қониқиш билан. — Демак, ишларимиз чакки эмас. Қайфиятингиз қалай?

— Жойида, — жавоб бердим мен ва оловранг сочлилар билан бўлган жангда, туф-э, янглишмасам, лабораторияда йиқилганимда лат еган қўлим зирқираб оғриётганини ҳис қилдим.

— Менинг исми-шарифим Эҳсон Низомович, — деди ҳалиги одам, — мен эҳтиётсизлигингиз туфайли тушиб қолган касалхонангизнинг бош врач, айни пайтда, жарроҳиман.

— Демак, мени сиз даволабсиз-да?

— Тўғрироғи, мен сизнинг саломатлигингиз билан шуғулланганларнинг бириман, — жавоб берди у маъноли кулимсираб. Афтидан, бу бош врач ажойиб одамга ўхшарди.

— Медицина бу даражада тараққий қилган деб сира ўйламагандим, — мен уни мақтамоқчи бўлдим, — Биلاسизми, мен бир дунё таассурот олдим.

— Қанақа таассурот? — жарроҳнинг қовоқлари уйилди.

— Ажойиб ва бир дунё. Ахир мен ибтидоий даврга тушиб қолдимда. Ибтидоий жамоа тузуми, ов қилишлар, қўшни қабилага қарши уруш, қуёш руҳларига сиғиниш — тушуняпсизми?

— Тушуняпман, — у менга шубҳали нигоҳда диққат билан тикиларкан, қўлини пешанамга қўйиб кўрди. —

Ҳароратингиз йўқми ишқилиб? — минғирлади у, сўнгра секингина: — Йўқ, соғайиш ҳақида гапиришга ҳали эрта,— дея қўшимча қиларкан, менга худди савдойиларга қарагандек тикилди.

— Ҳурматли доктор, мен соппа-соғман! — хитоб қилдим мен аввал маймун, сўнгра Ёш Овчи танасидаги саргузаштларимга медицина ҳамда Эҳсон Низомович алоқадор эмаслигига дарров ақлим етиб.

Хуллас, мен кинокомедияларда жуда кўп кўрган сахна такрорланди. Шифокор менга гаплашишни ман қилди, албатта, ухлашим лозимлигини буюрди ва бир неча кундан кейин ҳикояларимни эшитишга сўз берди.

У мени тонг қолдириб чиқиб кетди. Биз яшаётган даврда вақт машинаси барпо этилмаган. Бу тушунарли. Лекин бари бир... қандайдир йўл билан мен узоқ асрларга саёҳат қилдим, одамзод уйғониши даврининг гувоҳи бўлдим. Бу қандай зоҳир бўлди? Қим тушунтириб бера олади? Бунга ким ишонади?

Ухлай олмадим. Бир неча фурсатдан сўнг палатага биринчи қарашда жуда жиддий, ҳатто заҳардай кўринган ҳамшира қиз Наргиза кириб келди. Бахтимга, у ҳақдаги илк таассуротларим сароб бўлиб чиқди, қиз жуда дилкаш ва очиқкўнгил экан. У менга ҳамма янгиликларни тўкиб солди.

Касалхонага мени кеча кечқурун оғир аҳволда олиб келишибди. Буткул ҳушсиз ҳолда эканман. Афтидан, кучли электр кучланиши остига тушиб қолганман шекилли, лекин лабораториямиз ходимлари буни мутлақо инкор этишибди.

Уларнинг уқдиришларича, мен аввал хона ўртасида туппа-тузук турган эканман, кейин қўққисдан гандирак-лаб, йиқилиб тушибман. Йиқилаётиб қўлим билан темир столнинг ўткир қиррасига тегиб кетиб, уни лат едириб олибман. Ҳар ҳолда мен билан анчагина жиддий шуғулланишга тўғри келибди.

Наргиза буларнинг ҳаммасини менга батафсил гапириб берди.

Марказий шаҳар касалхонасида ётганимни ҳам ундан билиб олдим.

Касалхонага бир неча бор институтдан қўнғироқ қилишибди, менинг соғлиғимни сўраб-суриштиришибди. Эрталаб Абдор ька билан Альберт Евдскимовичлар келиб кетишибди...

Ерга тушиши билан эриб, сувга айланадиган паға-па-

га лайлакқор ёга бошлади. Дераза орқали жилва бериб милтиллаётган қор учқунларига тикиларканман, гўё менинг поёнсиз ўйларим ҳам уларга қўшилишиб милтилларди.

Демак, мен ҳушимни йўқотибман-да. Саргузаштларим ҳаммаси тушимга кирибди. Бироқ жами воқеалар нега ҳаддан зиёд аниқ ва реалдай кечди? Ибтидоий даврда бўлганим ҳақидаги ишонч ва эътиқодим ҳақида нима дейиш мумкин, ахир? Мен қуёш нурлари олдидаги даҳшатга тушишлар, кичкина Само қабиласининг тақдири, тропик ўрмондаги жанг ва Ёш Овчи ҳамда Тезоёқ билан боғлиқ манзараларни қайта-қайта эсладим.... Илгари ҳеч қачон шу қаблдаги нарсаларни ҳатто кўз олдимга ҳам келтиролмасдим. Демак, ҳамма кўрганларим учқур хаёлнинг одатдаги ўйинларидан эмас. Илгари хаёлингга ҳам келмаган нарсани тушда кўролмайсан-ку, ахир?!

Деярли тонг отгунча мен Эҳсон Низомовичга буларнинг ҳаммасини қай тартибда ҳикоя қилиб беришни ўйлаб, мишжа қоқмадим.

Мен, бош врач, ниҳоят, саргузаштларимга қизиқиб қолади, дея умид боғлардим.

* * *

Бироқ эртасига у билан суҳбатимиз мен кутганимдек бошланмади. Эҳсон Низомович бошдан оёқ менга разм солиб чиққач, қониқиш билан «ҳм»,— дея чўққи соқолини оҳиста силаб қўйди.

— Гарчанд гавдангиз ихчамгина бўлса ҳам, танангиз ҳайратда қолдирарли даражада бақувват экан,— деди у.— Шундай ток кучига юрагингиз қандай бардош берганига сира ақлим етмаяпти.

— Ҳаммаси менинг бобокалоним Собиржон табиб туфайли.

— Ҳойна-ҳой у ҳам ибтидоий ўрмонда яшаган бўлса керак? — шубҳа аралаш кесатди шифокор.

Мен кулиб қўйдим.

— Йўқ, у ўтган асрда эски Тошкентнинг Чорсу даҳасида яшаб ўтган. Аммо Бухородан Андижонгача донғи кетган экан. Негаки ўз даврининг илғор ва билимдон шифокорларидан бўлган.

— Жуда соз, аммо буларнинг юрагингизга қандай боғлиқлиги борлигини илғай олмаяпман?

— Мана бундай. Ёшлигида бобокалоним Ҳиндистонда ўқиган, у ерда узоқ яшаб, йоглар санъатини ўзлаш-

тирган. Бу борадаги билимларининг бир қисмини ўғлига қолдирган, ўғли ўзининг фарзандига берган ва табиийки, бу билимларнинг қандайдир бир улуши менга ҳам мерос бўлиб қолган. Хуллас, мен юрагимнинг иш фаолиятини жисман бошқара оламан ва лабораторияда сим қўлимга келиб тегишидан олдин унинг уришини сусайтиришга улгиргандим...

Эҳсон Низомович ажабланиб, менга тикилди.

— Жуда муҳим янгилик!

Унинг бир оз қисилган кўзлари ва ўткир нигоҳидан тушундимки, бундан буён жарроҳ менга анча-мунча қизиқиб қарайди.

Жуда соз!

Ниҳоят, мен ўз ҳикоямни бошладим. Эҳсон Низомович гапларимни бўлмай қулоқ солди. Мен унинг, бирор жиддий илмий проблемага дуч келиб қолган тадқиқотчидек қизиқиши дақиқа сайин ортиб бораётганини ҳис қилардим.

Саргузаштларим баёнини тугатганимда, у кўзойнагини олиб, линзаларини халатининг четига артди, унинг зирҳи из қолдирган қош оралигини бармоғи билан қашиб қўяр экан, шошилмай гапирди:

— Сиз билан камдан-кам зоҳир бўладиган генетик хотира уйғониши ҳодисаси юз берган. Сиз ҳойна-ҳой одамнинг мияси аслини олганда кўп қаватли омбор эканлигини, унинг қаватлари шахснинг ривожланиши жараёнида информация билан тўлиб боришини эшитгандирсиз? Бу омборнинг пастки қаватлари илгари яшаб ўтган аجدодларимиз йиғган информация билан банд этилган. Мазкур информация миямизга генларимиз орқали ўтади. У кодлаштирилган ва ҳозирча одамзод уни ўқишни ўрганиб улгирмаган.

— Демак, мен уни қандайдир йўл билан ўқишга муваффақ бўлибман-да?

— Худди шундай. Қандайдир йўл билан... Уйлайманки, бу ерда гап қутилмаган вазият, стрессли ҳолат, ғайри-оддий иродангиз ва йоглик қобилиятингиз каби ҳамма факторларнинг қўшилишиб кетганлигида. Қандайдир муддатга сиз таъқи дунёдан узрилиб қолгансиз-у, сўнгра сизнинг онгингиз эшикларни адаштириб юбориб, бошқа қаватга кириб қолган. Натижада яна юқорига кўтарилишдан аввал хотирангизда сақланиб келаётган миллион-миллион эпизодларнинг бир нечтаси кўз олдингизда қайта жонланган.

— Бунақа ҳодисалар фанга маълумми?

— Мен статистик маълумотларга эга эмасман. Аммо ўйлайманки, кўплар шунга ўхшаш воқеаларнинг гувоҳи бўлишган, бироқ уларга аҳамият беришмаган. Пастки қаватларда ўқиган информацияларини туш, галлюцинация, алаҳсираш деб ҳисоблашган. Бунинг устига киши хотирасида тасодифан тикланган ўтмиш воқеалари одатда узук-юлуқ характерда бўлади. Сизда бу бошқачароқ бўлган.

— Демак, Ёш Овчи чиндан ҳам яшаб ўтган, шундайми?

— Ҳа, кўп минг йиллар илгари. Тўғрироғи, йигит билан Тезоёқ сизнинг узоқ қариндошларингиз бўлиши керак.— Эҳсон Низомович кулимсираб қўйди.— Қизиқ, менинг авлодларим қаерда, қайси ўрмонда ов қилишган экан?

— Сизнингча, уларнинг кейинги тақдири нима бўлган?

— Ўйлайманки, улар тоққа қараб кетишган. Уша даврда фақат икковининг яшаб кетиши амримаҳол эди. Эҳтимол, тоғда улар бошқа, тинчликпарварроқ қабилага дуч келишган ва улар ёшларни ўз горларига киришиб, сафларига қабул қилишган.

— Биласизми, уларни — Ёш Овчи ва Тезоёқни бошқа ҳеч қачон кўрмаслигимни ўйласам, юрагимни ачишишга ўхшаган бир нима тимдалаётгандай бўляпти.

— Қайғуришга шошилманг. Яқин келажакда фан генетик кодларни ўқиш йўлларини ўрганиб олади, ана шунда ҳар бир одам ўз хоҳиши бўйича истаган даврга саёҳат қилиш имконига эга бўлади. Фан учун, инсон шуурининг тадрижий ривожини учун қандай имкониятлар очилишини тасаввур қиляпсизми, ахир!

— Сиз нима деб ўйлайсиз, профессор, — сўрадим мен эҳтиёткорлик билан, — менинг бу саргузаштларим фан учун бирор аҳамият касб этиши мумкинми?

— Бениҳоя! — хитоб қилди Эҳсон Низомович стулдан ирғиб туриб, тор палатада уёқдан-буёққа одимлар экан.— Айниқса, биринчи хотирангиз катта аҳамиятга эга.

— Биринчи? Ахир унда айтарли ҳеч қандай яхлит воқеа йўқ-ку? Маймун йиртқич ҳайвон ҳужумидан қочади, қувлаш... қандайдир қўрқув... қуёшга нисбатан...

— Ҳамма гап мана шунда! — кўрсаткич бармоғини чаққонлик билан юқорига кўтарди Эҳсон Низомович.—

Қуёшдан қўрқишда! — У соқолини силаб, ўйчан ҳолда бир зум сукутда қолгач, сўради: — Айтинг-чи, Дарвин назарияси билан қанчалик танишсиз?

— Умуман, ёмон эмас...

— Умуман деганингиз нимаси?

— Одам маймундан келиб чиққанини биламан.

— Бу жараён нега бошқа давом этмай қўйгани ҳақида ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

— Тушунмадим?

— Нима учун биз яшаётган асрда маймунлардан фақат маймун авлодлари пайдо бўляпти-ю, улар одамларга айланишмаяпти?

Мен елкамни қисдим.

— Нима десам экан?.. Бу табиат қонуни бўлса керак-да. Маънавийлик нуқтаи-назаридан десаммикин... Тасаввур қилинг-а, ер юзида одамлар билан бир қаторда неандерталлар, австралопитеклар ҳам истиқомат қилишса... Уларни тўғри атадимми?

— Тўппа-тўғри.

— Агар одамга айланаётган маймунлар ҳозир ҳам яшаётганда қанча қўшимча муаммоларни ҳал қилишга тўғри келарди! Йўқ, табиат доно! У бир вақтлар одамзод ва бошқа тирик дунё ўртасига кескин чегара ўрнатиб, жуда оқил иш қилган.

— Доноликка доно-я, лекин у доноликни қандайдир йўл билан изоҳлаш ҳам керак-да.

— Фан ҳозирча бунга ожиз.

— Бундай хулоса қилишга шошилманг. Ернинг геомагнит инверсиялари нима эканлигини биласизми?

— Агар сиз электрон ва ярим ўтказгич асбоблар, илмий қурилмалар ҳақида гап очганингизда, мен сиз билан бемалол баҳслаша олган бўлардим. Геомагнит инверсиялар эса... Янглишмасам, бу — ер қутблари алмашилиши жараёни эмасми?

— Худди ўзи. Маълум давр оралиқларида — бир неча минг йилда ер шаримиз ўзининг магнит қутбларини алмаштириб туради, яъни шимолий қутб жанубий қутбга айланади ва аксинча. Агар билсангиз, бу — планетамиз тарихидаги энг сирли ҳодисалардан бири. Ердаги жонли дунё учун эса, магнит майдонининг аҳамияти беқиёс. У — ердаги жами тирик ҳаётни қуёшнинг зарарли нурлари, космик радиациядан сақловчи ҳимоя зирҳидек бир гап. Лекин бу жараён одатдаги инверсия бўлмаган пайтларда тўғри кечади.

— Тушундим. Қутблар алмашинаётган пайтда ана шу ҳимоя зирҳи йўқолиб, радиацион нурлар ер сатҳига ўтиб кетади, шундайми?

— Ҳа, ердаги жонли мавжудодларнинг бахтига, қутб белгиларининг алмашилиши жараёни магнит майдонининг секин-аста камайиб, яна аввалги мўътадил ҳолатга қайтиши, яъни радиацион фоннинг секин-аста кучайиб энг юқори қийматига эришгач, яна нормал ҳолга келиши билан кечган. Худди шу нарса ердаги ҳаётни тамомила инқирозга юз тутишдан асраб қолган.

— Айни пайтда бундай процесс қанчадан-қанча тирик дунё вакиллариининг ўлимига сабаб бўлган. Хуллас, геомагнит инверсиялари табиатнинг улкан Саралаш Комиссияси ролини ўтаб, энг кучли, энг турғун жонзотларгагина яшаш ҳуқуқини қолдирган. Янглишмадимми?

— Тўппа-тўғри. Космик радиация бўлса, ўша даврда мавжуд тирик организмларнинг генетикасига бевосита таъсир қилиб, салбий оқибатлар пайдо қилиш билан бир пайтда қатор мутацияларни ҳам юзага келтирган.

— Мутацияларни дедингизми?

— Худди шундай. Мутация, яъни тирик организм белгилари ва хусусиятларининг тўсатдан ва тубдан ирсий ўзгариши фанга қадимдан маълум нарса. Биология унга, йирик ирсий ўзгаришлар сабабли, бир турдан иккинчи турга сакраб ўтувчи эволюцион процесс деб қарайди. Сизнинг дастлабки хотираларингизда ана шу сабаб ролини инверсия туфайли ҳимоя зирҳидан маҳрум бўлган планетамизга ссчилаётган қуёшнинг зарарли нурлари ўтаган.

Ҳайратга соладиган жойи шундаки. Ерда зоҳир бўлган ҳар бир қутблар алмашилиши жараёни натижасида қатор тур ва авлодлар буткул йўқолиб, мутлақо янгилари пайдо бўлган. Дастлабки шаклларида кескин фарқ қилувчи янги турлар шу даражада шиддат билан ривож топган-ки, орадан неча минг йиллар ўтгач, ҳозирги замон олимларига бу турлар ва авлодлар орасидаги бирор биологик боғлиқлик, қон-қардошликни аниқлаш ниҳоятда мушкул иш бўлиб қолмоқда. Ахир инверсия вақтида мавжуд турнинг сифат жиҳатидан мутлақо янги вакилининг пайдо бўлиши жуда қисқа муддатда, планетамиздаги бутун ҳаёт эволюцияси вақтига нисбатан атиги бир неча дақиқада кечган-да. Шунинг учун ҳам ҳар бир тур эволюция жараёнининг кўп ўринларида уларни мантиқан боғловчи звенолар йўқдай туюлади.

— Жуда қизік...

— Ҳар ҳолда ҳозирги замон палеонтологларининг одам эволюцияси жараёнидаги боғловчи заңжирлар, яъни одамзод пайдо бўлишининг дриопитек, австралопитек, питекантрон, неандерталлик ва Гомо Сапиенс босқичларидаги ўтиш моментларининг геологик қолдиқларини қидириш бўйича жами ишлари деярли беҳуда кстаётганидан хабарингиз бўлса керак?

— Ҳа-ҳа, қайсидир журналда ўқигандим.

— Фанда бу нарса ҳануз қоронғилигича қолмоқда. Аслида эса, булар, сўнги пайтларда пайдо бўлган янги илмий гипотезага асосан, ҳар гал мутация туфайли кетма-кет содир бўлган жараёнлардир. Ерда зоҳир бўлган геомагнит инверсияларининг вақти эса, одамнинг ана шу эволюцион ўтиш давлари билан жуда мос келар экан!

— Қизік!.. Жуда қизік!..

— Радиациянинг сифат жиҳатдан ҳаётининг янги формаларини бунёд қилиши эса, олимлар томонидан аллақачон исботланган. Нурланишдан фойдаланиб, янги мутантларни ҳосил қилиш усуллари ўсимликларнинг янги — у ёки бу касалликка чидамли формаларини топишда кенг қўлланилаётгани ҳам геомагнит инверсияларининг одам эволюциясидаги муҳим ролин тасдиқлайди.

— Демак, маймун худди шу қутблар алмашиниши даврида, яъни қуёшнинг радиактив нурлари таъсирида Гомо Сапиенс, яъни ҳозирги одамзодга айланган...

— Шундай.

— У ҳолда, одамзод жуда қадим замонлардан осмонга, қуёш ва нурга бежиз сифинмаган бўлиб чиқади...

— Албатта.

— Бундан чиқди, узоқ келажакда, орадан неча минглаб йиллар ўтиб, ерда тагин қутблар алмашиниши бўлса, ҳозирги одамзод яна бошқача, мукамалроқ ва оқилроқ Одамга айланиши ҳеч гап эмас экан-да?

— Менимча, ҳеч гапмас.

— Қандай гаройиб! Биргина одамнинг мия тўқималари ва генларида ўн беш миллион йиллик бутун авлодларимиз тарихи ҳақидаги информация мавжуд бўлса-я!?

— Шундай. Тўғри, буларнинг бари ҳали илмий тахмин, ҳолос. Сиз бўлсангиз, ўзингиз ҳам билмаган ҳолда унинг фойдасига ғоятда муҳим фактлар бердингиз. Ана ўша сизнинг биринчи одамсимон маймунингизни олай

лик. Биринчи бўлиб горга кирган ва у ерда яшаш кераклигига «ақли» етган мавжудот. Ахир уни, таъбир жоиз бўлса, ўз даврининг Эйнштейни дейиш мумкин!..

— Хуллас, мен ўшанда инверсия гувоҳи бўлибман-да?

— Ҳа, пировардида жами мавжудотларда қуёшга нисбатан қўрқув инстинкти уйғотган инверсиялардан бирига гувоҳ бўлгансиз. Кейинчалик, магнит қутблари ўз жойларини эгаллашгач ҳам, қуёшга нисбатан бўлган қўрқув асрдан асрга мерос бўлиб қолаверган. Қуёшдан қўрқишган. Унга сизинишган. Сиз шафқатсизлик, зўравонлик, ўлимнинг гувоҳи бўлдингиз. Аммо ўша кезлардаёқ севги, коллективизм ҳисси, меҳнат қилишга одатланиш каби ижобий тенденциялар пайдо бўла бошлаганди. Бу тенденциялар ривожланиб, одамни янада кучлироқ ва оқилроқ қилган...

Шу пайт палатага Наргиза кириб келди.

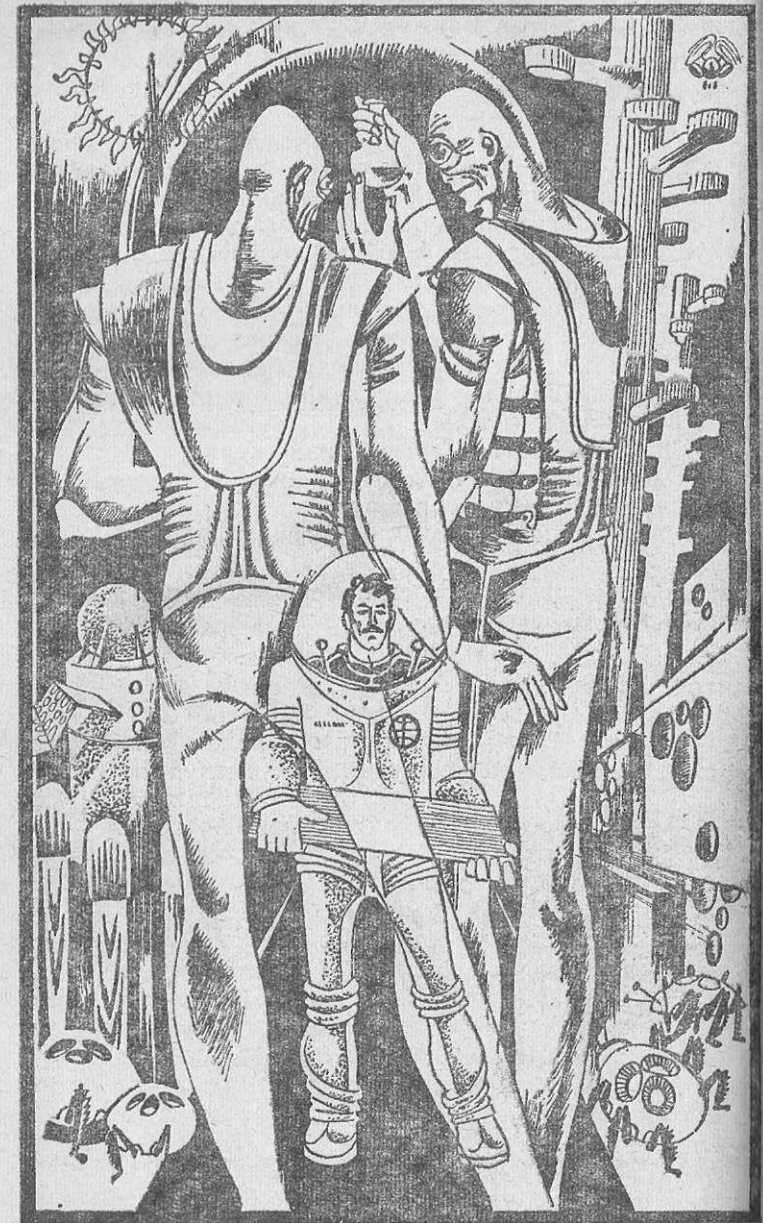
— Эҳсон Низомович, Камол акани кўргани ҳамкасблари келишибди. Қираверишинми?

Эҳсон Низомович розилик маъносида бош ирғар экан, деди:

— Қираверишин. Энди беморимиз учун хавотир олмасак ҳам бўлаверади...

ИЛМИЙ-ФАНТАСТИК
ҲИКОЯЛАР

СИРЛИ НУР

— Улугбек! Улугбек! Мен — биринчи. Қалай эшитяпсиз? Қабул.

— Биринчи! Биринчи! Мен — Улугбек! Сизни яхши эшитяпман. Нима янгиликлар бор? Қабул.

— Нур тарқатаётган нуқта кўздан ғойиб бўлди.

— Ғойиб бўлди?.. Нега? Қачон?

— Бир неча дақиқа аввал мен сайёра атмосферасига кирдим, нурланаётган нуқта тепасида бир зум тўхтаб, кемани тўғри курсга олдим, кейин пастлай бошладим. Икки юз метр ҳам тушишга улгурмагандим, нурланиш бирдан йўқолди.

— Ҳозир остингизда нима кўриняпти?

— Ҳозир кема қуюқ булутлар қуршовида. Телелокаторлар ҳеч қандай иш бермаяпти.

— Биринчи! Ниҳоятда эҳтиёт бўлинг. Булутлар қатламнинг қалинлиги бизга номаълум. Сизни қуршаб олган туман сайёра сатҳигача чўзилган бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас.

— Улугбек! Кема булутлар қатламини ёриб чиқди. Баландлик 15000 метр. Сайёра сатҳини кўряпман. Жигарранг ва алвон ранглари ажратса бўлади. Эҳ, юрагим ҳовлиқиб кетяпти! Шубҳасиз, сайёра юзаси қуюқ ўсимликлар билан ўралган. Телелокаторлар йўналишини боя нур тарқатган нуқтага тўғрилаяпман.

Жимлик.

— Биринчи! Биринчи! Узи нима гап? Жавоб беринг!

Уша заҳоти разведкачи-фазогир Даврон Шариповнинг ҳаяжонли, айни пайтда севинчга тўла овози янгради:

— Улугбек! Сунъий қурилма кўряпман! Баландлик минг метр. Улай агар сунъий қурилма кўряпман!

— Ҳовлиқманг, биринчи, ҳовлиқманг. Уни тасвирлаб беринг.

— Тагимда, янглишмасам, шаҳар ястаниб ётибди.

Ўзга сайёра шаҳри! Ниҳоятда юксак қилиб қурилган тўғри формадаги цилиндрларни кўряпман. Асосининг диаметри тахминан юз метрга тенг бу иншоотлар турар жой бинолари бўлса керак. Ҳар бир цилиндр тепасида горизонтал йўналишда ва турли баландликка эга спиралсимон «бутоқлар» бор. Уларнинг ҳавода муаллақ турган энг чекка қисми қалин мис ликопчани эслатади. Бинолар йигирма-ўттизтадан алоҳида-алоҳида жойлашган. Ҳар бир гуруҳ марказида бошқача шаклдаги — шарсимон, призмасимон, тўғри бурчакли қурилмаларни ҳам кўряпман. Чор-атроф ўт-ўлан, дов-дарахтлар билан ўралган. Албатта, агар қизил ва жигарранг баргли баҳайбат ўсимликларни дарахт деб аташ мумкин бўлса. Ўсимликлар биноларнинг девор ва пастки «бутоқлари» гача чирмашиб кетган.

— Биринчи! Нурланаётган нуқта ўрнида нима кўряпсиз?

Диаметри икки-уч километрга тенг қорамтир доирани кўряпман. Янглишмасам, бу менинг нигоҳим қамрай олиши мумкин бўлган бутун майдондаги ўсимликлардан ҳоли ягона жой. Эҳ, жин урсин!

— Нима гап, биринчи!

— Кечиринг, ўртоқ полковник. Оғзимдан чиқиб кетди. Баландлик икки минг метр. Менга энг яқин бинонинг кўп жойлари... шикастланганга ўхшайди!

— Шикастланиш қандай характерда?

— Бу саволга жавоб бериш учун бинога яқинроқ боришим керак. Ёнлама тортув двигателини ишга солъяпман.

— Биринчи! Эҳтиёт бўлинг! Гравитацион ва майдон ҳимояси қурилмалари ишини яна бир текшириб чиқинг.

Орага яна жимлик чўкди. Кўп ўтмай, тагин Даврон Шариповнинг ҳаяжонли, аини пайтда ҳавотир аралаш овози эшитилди:

— Улугбек! Мен — биринчи! Спирал шаклдаги бино қошидаман. Бино ниҳоятда қалин ва тартибсиз ўсган ёввойи ўсимликлар қуршовида. Уй бурчаклари нураб кетган, деворларида катта-катта ёриқлар ва чанг босган тешиклар бор. Яқин атрофдаги бошқа бинолар ҳам худди шу аҳволда. Агар бу шаҳар бўлса, у — ташландиқ, ўлик шаҳар!

— Биринчи! Шикастланиш ҳарбий ҳаракатлар натижасида юзага келган, деб тахмин қилиш мумкинми?

— Йўқ! — қатъий жавоб берди Шарипов. — Йўқ! Менимча, бинолар вақт ўтиши билан шу аҳволга тушган. Уларни кўп йиллик чанг қатламлари босган. Мен яқин келишим билан қандайдир майда жонзотлар тўдаси «гув» этиб тешик ва ёриқлардан чиқиб, бинонинг орқасига ўтиб кетишди...

— Биринчи! Дарҳол қорамтир доира нимадан иборатлигини аниқланг.

— Хўп бўлади!

Жимлик.

— Улуғбек! Мен — Биринчи! Доира устидаман. У чор-атрофини мазкур планетага хос қалин ўсимликлар ўраган оддий майдон экан. Аммо майдон ичи ўсимликлардан холи.

— Унда бирор махсус қурилма кўринмайдими?

— Йўқ.

— Майдоннинг рельефи қандай?

— Текислик. Худди яқинда текислаб чиқилганга ўхшайди.

— Ариқлар йўқми?

— Йўқ. Лекин ўртаси бир оз кўпчиброқ турибди. Уртоқ командир, менда бир таклиф бор.

— Айтинг?

— Доира ўртасига қўнишимга рухсат берсангиз. Ушанда ажойиб обзорга эга бўламан, лозим бўлса, дарров учиб кетишга ҳам улгираман. Анализаторлар ҳавони текшириб чиқишди. Ҳаммаси жойида. Радиация йўқ.

Унча узоқ бўлмаган жимлик. Кейин «Улуғбек» юлдузкезар кемаси командирининг қатъий овози янгради:

— Қўнишга рухсат!

* * *

Зиё юлдуздан биринчи сигнал Плутон яқинидаги космик зондлардан бири ёрдамида қабул қилинди. Айтиш керакки, бир неча аср давомида зондлар фазони узлуксиз тинтишар, бироқ бирор натижага эришганича йўқ эди.

Мана, ниҳоят, биринчи сигнал — ўзга дунё цивилизациясидан илк хабар олинди. Биринчи сигналдан кейин иккинчиси, сўнгра маълум вақт оралиғида бошқалари қабул қилинди. Ҳамма сигналлар бир хил, маълум тартибда юборилмоқда, уларнинг сунъий усулда юзага келтирилаётгани эса аниқ эди.

Фазо лингвистлари дарров қабул қилинган сигналларни матрица формасида ёзиб олиб, аниқлашга киришишди. Бироқ матрицаларда акс этдирилган белгиларнинг асл маъносини аниқлашга келганда фикрлар бўлинди.

Матрицадаги сигналлар икки гуруҳга бўлинган эди. Биринчи гуруҳда етти сайёрадан иборат қандайдир юлдуз системаси ифодаланиб, улардан иккинчи сайёра алоҳида ажратиб кўрсатилганди. Кейин сайёрада истиқомат қилувчи мавжудотлар, ўсимликлар, баъзи кимёвий элементлар ва қатор математик функцияларнинг шартли белгилари акс этдирилганди.

Иккинчи гуруҳ белгилар ҳам биринчисининг деярли аниқ нусхасидан иборат эди. Белгилар биринчи гуруҳдагидай кетма-кет ва маълум вақт оралиғида узатилганди. Уларда биргина фарқ бўлиб, биринчи гуруҳдаги тирик мавжудотларнинг тасвири тушириб қолдирилган эди.

Уша ондаёқ, нимададир янглишилган, деган тахмин пайдо бўлди. Афтидан, белгиларнинг жойларини алмаштириш, яъни матрицани тескарисига ўқиш лозим эди. У ҳолда биринчи ўринга тирик мавжудотлар акс этдирилмаган гуруҳ чиқарди ва гўё Зиё цивилизацияси ана шу усулда сайёрада ҳаёт пайдо бўлгани ҳақида ахборот бермоқчи эди.

— Йўқ,— дея қатъий эътироз билдиришди фазо лингвистлари.— Матрицани фақат бир хил усулда тузиш мумкин. Ҳозир қандай юзага келтирилган бўлса, худди шундай ҳолда. Уни тескарисига ўқишга интилиш тўла маъносизликка олиб келади, чунки бу ҳолда ҳамма белгилар ўз ячейкаларидан турли катталиқда силжийди ва бутун тасвир сочилиб кетади. Матрицанинг формаси ҳақида ортиқча гап юритишнинг сира ҳожати йўқ. Олинган натижани изоҳлаш лозим.

Баҳслар авж олди, янги тахмин ва гипотезалар ўртага ташланди.

Асосийси эса, ерликлар, ниҳоят, поёнсиз коинотда ёлғиз эмасликларини узил-кесил билиб олган эдилар.

Уч аср аввал инсоният Қуёш системасидан ташқарига чиқди. Энг яқин юлдузларнинг чор-атрофи синчиклаб ўрганилди.

Вақт ўтаверди. Юлдузлар сари учиш мислсиз тезликда ривож топди. Коинотда ўта юқори тезликда ҳаракатланишнинг янги усуллари кашф этилди. Инсон

олис ёритгичлар сари дадил қадам қўйди. Бироқ ҳамма жойда у сўниб бораётган ва сатҳи музлаган гелийдан иборат улкан космик сайёралар ёки эндигина туғилаётган оловли, шиддаткор дунёларга дуч келди.

Одам ўзи каби одамлар билан мулоқат қилмасдан ёлғиз яшай олмагани каби, яхлит цивилизациялар ҳам ўз тараққиётининг маълум бир босқичида ўзаро мулоқат қилиш учун ўткир эҳтиёж сезишади. Кейин олис фазоларни тадқиқ қилишга киришишди...

Зиёдан келган сирли сигналларнинг улкан қувонч ва ўта кўтаринки кайфиятда кутиб олинганлигининг боиси ҳам ана шунда эди. Дарров юлдузлараро учишга ҳозирлик кўрила бошланди.

Мана, ниҳоят, юлдузкезар «Улуғбек» кемаси Зиё юлдузи орбитасида айланувчи иккинчи сайёра яқинида.

Одатда юлдузкезар кемалар сайёраларга қўнишмас эди. Улар фазода маълум орбитада маневр қилиб юришар, унинг экипажи эса, махсус планетолетларда юлдузкезар кема ва ўрганилаётган сайёра ўртасида қатнаб иш олиб боришарди. Сайёрага биринчи бўлиб разведкачи-фазогир отланди.

«Улуғбек»да разведкачилик вазифаси тошкентлик ёш фазогир Даврон Шариповга топширилган эди.

Кема Зиёга яқинлашаётганидаёқ сайёра юзасида нурланаётган доғ аниқланган эди. Сайёрани ўраб олган қалин булутлар энг сезгир локаторларга ҳам панд берган ва нурланаётган нуқта ягона мўлжал бўлиб хизмат қилаётган эди.

Бироқ... кутилмаганда у қаёққа йўқолган бўлиши мумкин?

* * *

— Улуғбек! Мен — Биринчи! — доклад қилди Даврон Шарипов сайёрага қўнгандан кейин бир неча минут ўтгач. — Ўрмонда қандайдир ҳаракат бошланди.

— Аниқроқ гапиринг, нима ҳаракат?

— Дарахт таналари орасида ғалати соялар ғимир-лаяпти, шохлар силкиняпти, энг асосийси, гўё улкан филлар подаси қуруқ шох-шаббаларни босиб, янчиб келаётгандай қаттиқ шовқин эшитиляпти.

— Бунинг сабаби кучли шамол эмасми? Ёки бирор маҳаллий қуюн кўтарилгандир?

— Балки. Аммо... Йўқ, бу шамол эмас, албатта. Дарахтлар орасидан қандайдир қора масса судралиб чиқяпти. У секин-аста мен томонга келяпти.

— Биринчи! Тезлик билан учиб кетишга шай туринг. Ҳимоя майдони кучланишини оширинг.

— Тушунарли. Аммо бунга ҳозирча ҳожат йўқ. Маса негадир ҳаракатдан тўхтади. Ундан ингичка тармоқча ажралиб чиқиб, катта тезликда планетолет сари келаяпти. Мана, энди аниқ кўрялман... Ҳа! Бу ёққа, янглишмасам, ё қўнғиз, ёки чумолиларнинг зич тўдаси жадал юриб келяпти!

— Уларни дурустроқ тасвирлаб беринг.

— Олдиндаги қўнғизнинг орқа томони ярим айлана шаклида, устида учта оқ доира бор. Олтита оёқ ёки қўл ёрдамида ҳаракатланади. Бош ўрнида кичикроқ ярим сфера жойлашган, ундан узун мўйловлари чиқиб турибди.

— Унинг катталиги қандай?

— Узунлиги бир метрга яқин. Баландлиги қирқ сантиметрча. Юрганида бу ўлчам бир оз катталашади. Танази жигарранг тусда, оёқ-қўллари қоп-қора. Уларда иккитадан бўғин бор. Оёқ-қўллар пастроқда йўғонлашиб, япалоқ шаклда тугалланган.

— Афсуски, биз олти оёқли қўнғизларни сизга қўшилиб томоша қилиш имконига эга эмасмиз. Нурланиш берганимизга қарамай, булутлар қатлами ҳалигача тарқалмади, телелокаторлар ҳамон жим...

— «Улугбек!» Менимча... қаршимдагилар бирор маҳлуқ ёки ҳашарот эмас.

— Нима учун?

— Сайёра атмосферасининг состави бу ерда тез-тез кучли чақмоқлар чақнаб туришидан далолат беряпти. Демак, ҳайвонлар яшин ва у билан боғлиқ хавфни яхши билишади. Негаки, мен қўнаётганимда тормозлаш двигателидан фойдаланиб, хийла узоқ муддат кеманинг тагидан пастга олов пуркаб турдим. Лекин мен уларда оловдан қўрққанлик аломатларини пайқамадим. Бу — ҳайвонларга хос бўлмаган хислат. Бунинг устига, бу, албатта, субъектив мулоҳаза, менга қўнғизларнинг ҳаракати ҳаддан ташқари оқилона туюляпти. Ҳайвонлар юрганда ўз энергиясини бунчалик аниқ ҳисоб-китоб билан сарфлай олмайди.

— Мабодо, қаршимда ақлли мавжудотлар турибди, деб айтиш ниятингиз йўқми?

— Бундай деб тахмин қилинса ҳам, менимча, нотўғри бўлмайди. Мен ҳар хил цивилизация вакиллари бири-бирига икки сув томчисидай ўхшаши керак, деган на-

зария тарафдори эмасман. Мен жигарранг қўнғизларнинг олий ақлга эга эканига ишонишим мумкин. Бироқ у ҳолда ташландиқ шаҳарни қандай изоҳлашни билма-ямман.

— Биз ҳали, биринчи, кўп нарсаларни изоҳлашимиз керак!

— Яна: кичкина қўнғизлар учун спирал шаклдаги баҳайбат бинолар нима учун зарурлиги ҳам муаммо...

— Хўш, у ҳолда яна қандай тахмин қилишимиз қолди?

— Менимча, улар машиналар. Ёки роботлар. Ё бўл-маса, киберлар.

— Олти оёқли киберлардан қандай наф бор?

— Бу сайёра учун худди шундай киберларгина иш бера олади. Атрофимдаги чангалзорларни бир кўрганингизда эди! Ғилдираклар ёрдамида улар орасида юриш мутлақо мумкин эмас. Фақат қадам ташлаб юривчи киберларгина амал-тақал қила олиши мумкин. Қадам ташлаб юривчи механизм учун эса, оёқларнинг оптимал со-ни, ўзингизга маълум, олти бўлиши керак.

— Сизнингча, робот-қўнғизлар планетанинг чангал-зорлар билан қопланишини аввалдан билиб яратилган экан-да?

— Мен бундай деб қатъий тасдиқламоқчи эмасман. Бироқ бир вақтлар инсоният томонидан яратилган киберлар ўз-ўзларини сошлаб, яна такомиллашиб, бошқатдан бунёдга келишган ва бирданига одамзодни йўқ қилиб ташлаган, дея тахмин қилиш нега мумкин эмас экан? Ана унда ҳаммаси тушунарли бўлади: ташландиқ шаҳар, чангалзорлар, манави мавжудотлар тўдаси...

— Нима тушунарли бўлади? Сигналлар-чи? Яқинда-гина нур таратган нуқта-чи? Ахир у бир неча соат давомида бекорга нурланмагандир? Бу кимдир ўзи ҳақида билдирмоқчи бўлганидан далолат бермайдими? Ўзингиз қўнган қора доира ҳақида нима дея оласиз?

— Менда ҳозирча бошқа тахминлар йўқ... Диққат! Жигарранг масса яна ҳаракатга келди. У, боя айтганимдай, қўнғизларнинг тигиз гуруҳи экан. Улар олдинги қўнғизлар тузган икки йўлнинг нариги чеккасига «оқиб» келишяпти. Боядан бери эшитилаётган ноаниқ шовқин бирдан қулоқни қоматга келтиривчи қасир-қусурга айланди. Нима бўляпти ўзи? Жигарранг масса ол-га интилиб, гўё ўрмонни бир чеккадан ямлаётгандай орқасидан йўл очиб кетяпти!

Тагин жимлик чўкди.

— Ақл бовар қилмайди! Бизнинг магистрал шосселардан қолишмайдиган катта йўл бир неча минут ичида ўрмон ичига шу даражада кириб кетдики, жигарранг масса; ҳатто, кўринмай қолди. Қаршимда тизилган қўнғизларнинг икки сафининг охири йўл бошига бориб тақалди... Йўл бошида қандайдир қора нуқта кўринди. У мен тарафга қуюндай тезликда учиб, тобора катталашиб кўриняпти. Мана, у олдимдаги майдонга етиб келди. Кемадан қирқ метрча нарида тўхтади. Бу... бу ҳаво ёстиқчалари ёрдамида ҳаракатланувчи оддий арава экан. Унда момиқсимон оппоқ бир нима ётибди. Афтидан, мени меҳмонга таклиф қилишаётир... Улуғбек!..

Жавоб бўлмади.

— Улуғбек! Улуғбек!..— Даврон Шарипов бир неча минут бақириб, микрофонни силкитиб кўрди. Бироқ яна ҳеч қандай жавоб бўлмади. Негадир алоқа узилиб қолган эди.

* * *

Олдиндаги қўнғизлар ҳаракатга келишди. Улар арава олдида тўпланишиб, торгина йўлакча ҳосил қилишди.

«Нима бўляпти ўзи?» — ўйларди Даврон уларнинг ҳаракатини кузатаркан.— Улуғбекка ҳеч нима қилмаган, албатта, юлдузкезар кема сайёрадан анча нарида, бунинг устига кучли қувватли ҳимоя майдони билан таъминланган».

У ўрнидан турди, асбоб-ускуналарга тўла тор кабинада уёқдан-буёққа юра бошлади.

Балки алоқа узилиб қолгани қайтанга яхши бўлгандир? Энди у юзага келувчи ҳар қандай вазиятда ўзи мустақил қарор қабул қила олиш ҳуқуқига эга. Уч аср! Уч аср давомида одамзод фазода ўз ақлли қардошларини қидиради. Қим билади, балки шлюз-камерагина олис Ер вакилини орзу қилинган тарихий учрашувдан ажрашиб тургандир?

Шарипов ўзининг маҳаллий олий ақл эгаларига қиргин келтирган қўнғизлар ҳақидаги тахминига ўзи ҳам ишонмаган, у сайёрадаги сирли ҳодисаларга изоҳ қидираётганди, холос. Изоҳ ҳозирча йўқ, бироқ сигналлар ҳам, ёруғ тарқатган нуқта ҳам, ғалати булутлар ҳам — ҳаммаси кимдир томонидан умумий бир ип билан боғлангандай эди.

Даврон Шарипов яна бир марта эфирга чиқиб, алоқа

Ўрнатишга уриниб кўрди. Бироқ ҳеч қандай жавоб ололмади. Шунда у скафандрини кийди, лазер-автоматни қўлида бир айлантириб кўриб, яна жойига қўйди. Кейин ўзи билан бир неча кислород баллони олиб, шлюз-камера сари йўналди.

Оёқлари остидаги тупроқ ниҳоятда юмшоқ, у худди пружинадек босилиб, оёғини олиши билан яна кўтарилиб қоларди. Шарипов бу буюк дақиқаларга мос тантанали бир гап айтмоқчи эди, бунинг ўрнига бирдан қўнғизларга қараб:

— Ҳей! Сизлар тишламайсизларми? — деб сўради.

Қўнғизлар сукут сақлаб туришарди.

Йигит худди эс-ҳушини йўқотгандай, ҳеч қаёққа қарамай, тор йўлакдан қўнғизларнинг мўйловига тегартегмас бўлиб, арава томонга юрди.

Арава унчалик баланд эмас, бир метрча келарди. Бир неча зина унинг платформасига олиб чиқди. Даврон момик деб ўйлаган нарса момик эмас эди, албатта. Унинг тизалларигача ботиб кирган оёқлари бу оппоқ материал орасида бемалол ҳаракат қиларди. У оёғи остидаги галати матони ушлаб кўргиси келди, лекин скафандр қўлқоплари бунга имкон бермади.

Бирдан унинг ўтиргиси келди. У чўккаламоқчи эди, бироқ, кутмаганида қулай ва юмшоқ креслога ўтираётганини ҳис қилди. У орқаси билан креслога суялди, тирсаклар юмшоқ тиргагичларга тиралди. У момиксимон материал билан ўралган креслонинг шаклини аниқлашга интилиб, қўлини пастга юборган эди, бўшлиқдан бошқа ҳеч нимани топмади.

У ўзини ниҳоятда яхши ҳис қилиб, хотиржамлик оғушига чўмди. Оёқларини узатиб юборди, роҳатланиб керишиб, кўзларини юмди. Уйқу аралаш енгил шовқин эшитди: арава жойидан жилган эди.

* * *

Даврон кўзини очганда, атроф ярим қоронғилик оғушида эди. У ҳамон аравада оппоқ момиксимон материалга ботиб ётарди. Арава деворлари жигарранг кублардан ташкил топган тор ва узун коридорда турарди. Ҳар бир кубнинг ён томонида матрица шаклида жойлашган кўплаб тешикчалар мавжуд эди. Баъзи тешикчалар ўзидан қизғиш нур таратиб турарди. Давронга шип кўринмас, бироқ ёпиқ бино ичидалигини аниқ сезиб ётарди.

У кутилмаганда ўзига келиб, кескин ўрнидан турди-да, полга сакраб тушди. Уша заҳоти тепадан ёқимли, унча ёруғ бўлмаган нур таралди. Арава енгил сирпаниб, коридор бўйлаб нари кетди. Паст, хотиржам, айни пайтда ёқимли овоз эшитилди:

— Хавотирланманг. Сиз ҳар қандай хавфдан холисиз.

— Мен қаердаман?

— Сиз Кибернетик Марказнинг бош пультидасиз.

— Ўзингиз кимсиз?

— Кибернетик Марказнинг товушга тақлид қилувчи модулятори.

— Сиз бизнинг тилимизни қаердан биласиз?

— Марказ учун сизнинг тилингизни ўзлаштириш қийин бўлмади. Ажабланарлиси шундаки, сизлар ҳалигача телепатияни ўзлаштириб олмай, ҳар бири маълум маънога эга бўлган «сўзлар» деб аталувчи товушлар йиғиндиси ёрдамида ўзаро мулоқат қилар экансизлар. Тилингизни тўла ўрганиш учун Кибернетик Марказга сизнинг юлдузкезар кемадагилар билан гаплашган сўзларингиз ёзиб олинган плёнкани бир неча дақиқа анализ қилиб чиқиш кифоя қилди.

— Улуғбекка нима бўлди? Нима учун алоқа узилиб қолди?

— Юлдузкезар кемангиз мутлақо хавфсизликда. Тўғри, экипаж яна бир неча соат сиз ҳақингизда ҳеч қандай хабарга эга бўлмайди. Бунинг сабабларини сизга кейинроқ билдирамиз.

— Менинг кема билан алоқа қилишимга ким монелик кўрсатди?

— Кибернетик Марказ.

— Сиз нима учун ҳадеб Кибернетик Марказ ҳақида гапиряпсиз? Унинг бунёдкорлари — одамларингиз қани?

— Сайёрада одамлар йўқ. Ҳамма одамлар ўлиб кетишган.

— Нима-нима? Қанақасига?..

— Буюк Улим Асрида ҳаммаси ҳалок бўлишган.

— Буюк... Улим... Асрида?..

— Ҳа.

— Ҳаммаси ҳалок бўлишган, дейсизми? Ҳаммаси-я? Энг сўнгги одамгача-я?..

— Ҳозир ҳаммасини ўзингиз кўрасиз.

Тепадан тушаётган майин ҳаворанг нур сўнди, ле-

кин ўша заҳоти кўзни қамаштирувчи ёрқин қизғиш нур пайдо бўлди. Даврон жигарранг, текис полда кубларнинг жилваланаётган ва узлуксиз ўчиб-ёнаётган туйнукчаларига тикилганча, ҳамон қотиб турар экан, кутилмаганда ўзини қоронғи ва ёйсимон тоннел бўйлаб учиб кетаётгандай ҳис қилди.

Кўкқисдан... унинг нигоҳи остида яна шаҳар кўринди. Яна ўша спиралсимон баланд бинолар, призмалар, шарлар... Лекин бу энди ўлик ва ташландиқ эмас, балки ҳаёт гуркираб яшнаган, нур ва гулларга тўла шаҳар эди.

Баъзи бинолар ўзаро томчисимон автомобиллар қатнаётган катта йўллар билан туташган. Осмонда учаётган турли-туман шаклдаги аппаратлар маълум йўналишлар бўйича ҳаракат қилар, афтидан, улар шаҳарнинг асосий транспорти вазифасини ўтарди. Даврон учувчи аппаратлар биноларнинг горизонтал «бутоқлари»даги «ликоплар»га қўнишаётганини пайқади.

Бироқ шаҳар қанчалик гаройиб бўлмасин, Давроннинг эътибори ҳозир унда эмас эди.

Унинг кўзи пастдаги, энг яқин цилиндр асосидаги одамларга тушган, бироқ улар узоқда бўлганлари учун қоматлари ва юз тузилишларини кўролмай фиғон бўлаётганди. Қани энди уларни яқиндан кўришнинг иложи бўлса.

Бу нарса хаёлига келиши билан, бирдан зиёлик қаршисида пайдо бўлди.

Зиёликнинг боши тухумсимон шаклда эди. Кўзлари — ерликларникига нисбатан ўзаро анча узоқда жойлашган ва дўппайиб чиққан қорачиғлар унга айна бир пайтда бутун чор-атрофни кўриш имконини берарди. Эҳтимол, шунинг учун бўлса керак, зиёликнинг бўйни анча суст ҳаракатланар, бунинг устига, у нисбатан калта ва йўғон кўринар — бош тўғридан-тўғри танага тутшиб кетгандай туюларди. Очиқ қўллари, танасининг териси худди юзиники каби майин ва силлиқ эди.

Кенг ва япалоқ бурни пешанасидан бошланиб, юзининг ўртасида биргина ёйсимон тешик билан тугаганди. Афтидан, бурун зиёликлар организми учун яна қандайдир бошқа, алоҳида вазифани ҳам ўтарди. Лаблардан деярли холи бўлган оғзи эса хийла катта бўлиб, икки чеккасида эшитиш органлари — қопқоқсимон пластинкали икки тешик жойлашганди.

Зиёликнинг бўйи сайёранинг гравитацион кучига мос — тўрт метрча эди. Бармоқлардан ҳоли қўллари икки қизғиш сўргичлар билан тугалланганди. Давронга унинг қўл ва оёқлари суяксиздай туюлди. Эҳтиёжга қараб улар катта ва кичик радиуслар бўйича бемалол эгила оларди.

Қўнғизлар қатори илк пайдо бўлганида, уларнинг ақлли мавжудотлар тоифасига кириши ҳақида баҳс қилиш мумкин эди. Бироқ ҳозир ҳаммаси ҳеч қандай баҳссизоқ, равшан эди. Зотан зиёликка бир қарашнинг ўзидаёқ унда узоқ асрлар мобайнидаги мураккаб тараққиёт жараёнида юзага келувчи фикрловчи мавжудотга хос ҳамма сифатлар — ақл, фаросат, баҳодирлик, кўтаринки руҳ, олижаноблик, юмор ва ҳоказоларни пайқаб олиш сира қийин эмасди.

У қоматдор, хушбичим ва баҳодир эди. Ер ўлчалари мезони бўйича эмас, албатта. Бироқ унга тикиларкан, Даврон шакллар мукамаллигининг нақадар хилма-хил бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйлаб, кинотнинг кўриниши турли-туман, аммо келишган ва баҳодир одамлари билан фахрлана бошлаганди.

— Ахир улар ҳалок бўлишган-ку! — бирдан ҳушига келди Даврон. — Бу тўрт метрлик одамлар Галактикада буткул йўқ бўлиб кетишган! Улар қандай фалокатга йўлиқишган экан?

Шу заҳотиёқ фазогир ўзини катта призма шаклидаги бино ичида, тўғрироғи, бино хоналаридан бирида кўрди. У қандайдир илмий лабораторияга келиб қолгани аниқ эди. Хонани ҳар хил рангдаги суюқликлар солинган турли ялтироқ шиша идишлар, асбоб-ускуналар тўлдирганди.

Хўмрайган қиёфали қоматдор бир зиёлик қандайдир колбани чайқаб кўраётганди. Кейин у ялтироқ пластинка олди, унга колбадаги суюқликдан бир томчи томизди-да, микроскопсимон аппарат остига қўйди. Бир неча минут қимир этмай турди, ниҳоят, журъат қилиб окулярга қаради. У микроскопдан бошини кўтарганида, бояги кайфиятидан асар ҳам қолмаганди. У эси оғиб қолгандай кула бошлади, кейин қўшиқ бошлаб, ўйинга тушиб кетди. Хонага бошқа зиёлилар кириб келишди, улар мўйсафидга хайратланиб тикилишди, бироқ кўп ўтмай ўзлари ҳам ашула айтиб, рақсга туша бошлашди.

— Бу Медицина Академиясининг бир гуруҳ олим-

лари,— товушга тақлид қилувчи модуляторнинг майин овозини эшитди Даврон.— Улар ҳозир хурсанд бўлиш-япти, чунки инсоннинг умрини минг йилгача узайтириш мумкин бўлган препарат — аксилгенни соф ҳолда ажратиб олишга муваффақ бўлишди. Афсуски, бу кашфиёт одамларни бахтли қилмади...

Янги кўринув.

Умумзиё Ахборот Системаси аксилген кашф қилингани ҳақида хабар қилмоқда. Ажойиб истиқбол қарши-сида инсоният қалби бамисоли ларзага келди. Минг йил ҳаёт! Минг йил ичида қанча ишларни бажаришга улгуриш мумкин!

Яна бир кўринув.

Зиёнинг ҳамма медицина муассасалари одамларни аксилген билан эмлашга киришган. Мана, биринчи бахти кулганлар! Минг йил яшовчи биринчи зиёликлар!

Аксилген ишлаб чиқариш бўйича алоҳида саноат тармоғи бунёд этилди. Аксилгенлар ҳаммага етиши керак! Ҳозир яшаётганлар ва келгуси авлодлар учун!

Аксилген билан эмлаш гўё одамзоднинг кайфияти ва ташаббусига қамчи ургандай бўлди. Одамлар ўзларини худди бошқатдан дунёга келгандай ёш ва бақувват ҳис қилишди. Келажак учун энди энг дадил режаларни тузиш мумкин эди. Сайёра бўйлаб сармаст қилувчи қувонч ва завқ тўлқинлари таралди.

Бироқ...

Биринчи бўлиб социологлар бонг уришди. Улар зиёликларнинг ҳозирги ўсиш суръати шу хилда давом этаверса, минг йилдан сўнг сайёранинг аҳволи нима кечишини тезкорлик билан исботлаб беришди: аҳоли сони йилдан йилга орта боради, ўлиш деярли содир бўлмайди... Сўнгра электрон-ҳисоблаш машиналари чиқарган математик хулосалар майдонга қўйилди.

Агар бирор чора кўрилмаса, сайёра аҳолисининг сони геометрик прогрессия бўйича ўсиб бораверади ва бир неча асрдан сўнг ўзининг критик қийматига эришади. Ана унда озиқ-овқат, тураржой ва инсониятнинг кўп-лаб бошқа эҳтиёжларини қондириш учун планетадаги барча ресурслар тугайди.

Сайёра ортиқ бирорта одамни ҳам боқа олмайди, бутун бўш майдонларни тўлдирган осмонўпар бинолар бошқа бирорта оилани ҳам сиғдира олмайди. Зиё аҳолисининг сони эса, ҳамон ўсишда давом этаверади.

Шундай қилиб, келажакда озиқ-овқат ҳам, турар-

жой ҳам, бўш ер парчаси ҳам муаммога айланади. Одамзод мисли кўрилмаган ҳору-зорликка дучор бўлади.

Зиё халқи ўз тараққиёт йўлларининг ҳамма босқичларидан ўтар экан, уруш, очлик, касаллик, қашшоқликларни бошдан кечириб, ниҳоят, эндигина бахтли ва ижодий яшаш ҳуқуқига эришгандай эди. Бироқ...

Сайёрада ривож топаётган ижтимоий жамиятларнинг баъзи ўзига хос хусусиятлари туфайли унда биология, медицина, генетика каби фанлар тез суръатлар билан ривожланиб, даврдан анча илгарилаб кетганди.

Эҳтимол, аксилген бир-оз эртароқ, ўз вақтидан илгарироқ кашф этилгандир. Бошқачароқ шароитда, яъни зиёликлар ўз ёритгичлари системасидан ташқарига чиқиб, ўзга дунёларни ўзлаштира бошлаган маҳалда, эҳтимол, у ҳаётга муваффақиятли жорий қилинган бўлур эди. Балки ўшанда улар олдида тугилишни чеклаш проблемаси юзага келмаган бўларди.

Аммо, афсус! Олис юлдузларга учиш энди бошланган эди. Аксилен кашф этилган пайтда зиёликлар ўзларининг энг яқин қўшилари Тао буржига боришга улгуришган ва унинг сайёраларида ҳаёт йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиб қайтишганди. Бироқ илк экспериментал учишлар буткул бошқа нарса. Ахир гап ўзга сайёраларга оммавий равишда кўчиб ўтиш, ҳатто, кўчиб ўтишгина эмас, балки фазовий жисмларни ўзлаштириш ҳақида боряпти-да!

Зиё инсонияти бир неча аср давомида бунга эриша оладими, йўқми? Зотан социологлар сайёрада фақат бир неча асрлик хотиржам ҳаётгагина кафолат беришмоқда эди. Ундан кейин — чеклашлар, таъқиқлашлар, очлик, муҳтожлик...

Минг йиллик қувонч, ижод нашъаси, умид ва ғалабалар ўрнига минг йил яшаш учун кураш, минг йиллик кўнгилсиз ва оч-наҳор ҳаёт. Ҳозирги зиёликни ҳам мана шундай келажак кутмоқда эди.

Кўҳна сайёра ҳеч қачон бунчалик кескин тортишувлар, жанжал ва ўзаро ўта қарама-қарши фикрларнинг шиддатли курашига гувоҳ бўлмаганди. Аҳолининг бир қисми аксилген билан эмлаб бўлингани вазиятни янада мураккаблаштирганди. Кейинги инъекцияларни таъқиқлаш ҳақида, ҳатто, гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди.

Зиёнинг Буюк Кенгаши ҳафталаб кенгаш ўтказди. Ниҳоят, у юзага келган проблеманинг асосий принципларини ишлаб чиқди.

1. Ҳеч ким инсон ҳаёти муддатини чеклаш ҳуқуқига эга эмас.

2. Зиёликларнинг ҳозирги авлоди минг йил яшаши керак.

3. Ҳаёт муддатининг кескин узайтирилиши одамларнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга таъсир кўрсатмаслиги керак.

4. Ҳамма юқорида кўрсатилган принциплар туғилиши вақтинча чеклаш ҳисобига амалга оширилиши лозим.

Асосий принципларга таяниб, Буюк Кенгаш шундай қарор қилди:

— Сайёранинг ҳамма одамлари кечиктирилмасдан аксилген билан эмланиши лозим.

— Медицина Академиясига уч йил давомида вақтинча стерилизация қилишнинг хавфсиз усулларини ишлаб чиқиш топширилсин.

— Келгусида сайёранинг ҳамма одамларини аксилген билан эмлаш вақтинча стерилизация қилиш билан биргаликда амалга оширилсин.

Бундай қарордан ҳамма қониқиш олганга ўхшади. Тўғри, баъзан эътирозлар, хавфнинг олдини олишга интилган овозлар ҳам эшитилиб қоларди, бироқ уларга ҳеч ким қулоқ солмади. Узоқ муддат бахтли ҳаёт кечирish умиди худди ҳимоя майдонидай, ҳар қандай бошқа фикрни улоқтириб ташлайверди.

Дастлабки икки йил давомида сайёра аҳли Медицина Академиясида юзага келаётган янгиликлар билан яшади. Икки йил — олимлар олдиларига қўйилган вазифани ҳал этишлари учун шунча муддат кифоя қилди.

Академияда покиза қалбли, тажрибали олимлар ишларди. Бироқ улар жуда шошилишарди: ахир улар ҳам минг йил яшашдек имкониятнинг афсонавий шукҳидан сармаст эдилар-да.

Мана, ниҳоят, аксилген билан сайёранинг энг сўнгги граждани эмланган кун ҳам етиб келди. Бу кун планета тарихида энг буюк кунлардан бири бўлиб қолиши керак, деб ҳисоблашди. Шу кундан бошлаб, ҳатто, янги сана ҳисобини бошлаш кераклиги ҳақида таклиф киритганлар ҳам топилди.

Орадан бир неча йил ўтгач, кўтаринки кайфият ва қувончлар бошқа ҳиссиётлар билан алмашинди. Инсон психикасига бир нима бўлгандай эди. Одамлар эҳтиёткор, сусткаш ва хушёр бўлиб қолишди. Ҳар ким ўз соғлигини диққат билан назорат қиладиган, озгина тоби қочса ваҳима кўтарадиган одат чиқарди. Ўзаро эътиборсиз муносабатда бўлиш ҳоллари кўпайди. Қутилмаганда арзимаган нарса учун қизишиб кетишлар, аҳмоқона хафа бўлишлар одат тусига кирди. Илмий экспериментларда қатнашишни истовчилар сони кескин камайиб, олий ўқув юр்தларининг аудиториялари бўшаб қолди. Ҳеч ким ўз ҳаётини хавф остида қолдиришни истамасди. Фазогирлар, денгизчилар, учувчилар, сув ости гаввослари оммавий тарзда ўз ишларидан воз кечиб, тураржойлари яқинида осойишта ишлар билан шуғуллана бошлашди. Илгари яхлит бўлган инсоният тор ва чекланган дунёчасига биқиниб олган айрим-айрим индивидуумларга бўлиниб кетди. Минг йил яшашдек ажойиб имконият турганда, ҳеч ким хасталик ёки бирор тасодиф туфайли ҳалок бўлишни истамас эди-да.

Бироқ энг даҳшатлиси ҳали олдинда эди.

Вақтинча стерилизациянинг таъсир муддати аллақачон тугаган, бироқ туғилиш негадир ҳамон қайталамаётгани. Аввал, стерилизация, афтидан, ҳисоб-китоб бўйича белгиланган муддатдан кўпроқ вақтга таъсир қилса керак, деган фикр айтилди. Бироқ йиллар кетидан йиллар ўтаверди, ўн йилликларни янги ўн йилликлар алмаштиради, асрлар ҳам ўтди — одамлар, ҳатто, чақалоқ йиғиси қандай янграшини ҳам унута бошлашди.

Ана шундагина, стерилизация бўйича тажрибалар шошма-шошарлик билан ўтказилгани, стерилизаторнинг аксилген билан ўзаро таъсири эса, умуман текшириб кўрилмагани ёдга келди. Афтидан, худди шу — аксилген билан стерилизаторнинг ўзаро чатишмаси организмнинг янги хусусияти — наслсизликни юзага келтирганди. Шундай қилиб, инсон зоти тўла қирилиб кетиш хавфи остида қолган эди. Айбдорларни қидиришнинг эса ҳожати йўқ эди. Ўз вақтида ҳамма минг йил яшашни хоҳлаганди. Лекин ҳеч ким авлодларнинг аҳволи нима кечишини ўйламаганди.

Бироқ... Ажабо! Бу даҳшатли янгилик зиёликлар онгига тез таъсир қилиб, уларни жипслаштиради ва уларга янги куч-қувват бахш этди. Авлодлар ҳаётини барбод

қилган кечаги худбинлар бир дақиқа ичидаёқ фидойиларга айланишди. Уларда мақсад пайдо бўлди.

Келгуси авлодлар ҳаёти, инсон авлодини сақлаб қолиш проблемаси ҳаммининг ўй-фикрини банд этган, одамлар бу ягона мақсад йўлида қайта яшаш ва ишлашга бел бойлашганди. Яна ҳаётбахш меҳнат ва ташаббускорлик авжга минди. Яқиндагина деярли бўшаб қолган аудиториялар қайтадан лиммо-лим тўлди. Миллионлаб одамлар ўз билимларини ошириш курсларига кириб ўқий бошладилар. Медицина Академиясида ишлаш учун истак билдирганларнинг гўё чеки йўқдай эди. Бутун сайёра наслсизлик сирини излашга киришганди. Одамлар йўл қўйилган хатони тузатишга интилишарди. Улар кечаю кундуз тиним билмай ўқишар, ишлашар, тажрибалар ўтказишарди. Уйин-кулги, маишат ва саёҳатлар тамом унутилганди. Уйқуагина бир неча соат ажратиларди, холос.

Бироқ одамлар кечиккан эдилар. Улар ниҳоят наслсизлик сабабларини аниқлашга муваффақ бўлишди. Аммо хатони тўғрилашнинг уддасидан чиқа олмадилар.

Биринчи аксилген қабул қилган одамлар вафот эта бошлаган, сайёрада ҳаёт сўниб бормоқда эди.

Шунда Буюк Кенгаш ҳамма етакчи олимларни тўплади. Сайёранинг энг сўнгги зиёлик ўлгандан кейин бўладиган кеджаги ҳақида жиддий фикрлашиб олиш керак эди.

Энг сўнгги одам ўлгандан кейин? Бироқ одамсиз қандай келажак бўлиши мумкин?

— Бўлади! — дейишди бир огиздан олимлар.

Зиё одами кинотда ёлғиз эмас. У оламдан кўз юмади, бироқ миллионлаб ўзга сайёраларда ҳаёт давом этаверади. Модомики шундай экан, сайёрага бошқа, муносиб цивилизация вакиллари келиб, уни сўнган ва ҳувиллаган самовий жисмга айланишдан сақлаб қолмоқлари лозим!

Шундай қилиб, одамлар батамом ўлганларидан сўнг ўзга цивилизация вакилларини таклиф қилиб, улар ҳақида маълум ижобий хулосага келгач, Зиёдаги улкан ҳалокат сиридан уларни воқиф этиш бўйича ишларни амалга ошириши лозим бўлган Кибернетик Марказни модернизация қилиш ва автомат-роботларни яратиш

тартибларини ишлаб чиқиш даркор эди. Бунда ҳамма нарсани эътиборда тутиш, ҳар қандай вазиятни ҳисобга олиш, шу жумладан, агрессив кайфиятдаги цивилизация вакилларининг учиб келишини ҳам назардан соқит қилмаслик керак эди.

Шундай қилиб, Зиё олимлари ўз ҳаётларидаги энг сўнгги ишни бажаришга киришдилар.

* * *

Даврон ўша тор ва салқин коридорда. Тепадан унча ёруғ бўлмаган нур таралиб турибди, жигарранг кублар бамисоли ой нурига чўмган сокин кўл юзасидай жилваланяпти.

— Бундан чиқди, сизлар фазога биринчи сигнал узатганингизда сайёрада одам қолмаган экан-да? — сўради у.

— Йўқ, у пайтга келиб атиги бир неча минг одам қолганди. Учинчи сигнал узатилаётган маҳалда сайёранинг энг сўнгги одами ҳам вафот этганди.

— Улар биз ҳақимизда ҳеч қачон ҳеч нима билишмайди,— ўйлади Даврон юраги увишиб. Кейин яна киберга мурожаат қилди:

— Бизнинг юлдузкезар кемамизни сиз қандай пайқадингиз?

— Зиёдан уч парсек¹нарида бизнинг соқчи зондларимиз ўрнатилган. Биз юлдузкезар кемангизнинг орбитада қолгани ва сайёрага планетолеет яқинлашиб келаётганини билганимиздан кейин тўртинчи вариант бўйича иш тутишга қарор қилдик. Бу вариант планетолеетнинг Кибернетик Марказ яқинида қўниши ва унинг экипажи миясининг биоэлектр майдонларини ўрганиш учун гипнотик ҳолатда бош пультага олиб келиш ва шу тарихқа мулоқат қилишни назарда тутарди.

Қисқаси, ҳамма иш қуйидагича амалга оширилганди. Сиз кўнгизлар деб атаган роботлар ўрмоннинг бир қисмини йўқ қилиб, доирасимен майдон ҳосил қилишди ва ўша ердан ўзаро маълум вазиятларда жойлашиб, планетолеетингиз томонга ёруғлик нури юбориб туришди. Сиз бу нурни пайқадингиз ва кемангизни майдон томонга ҳайдадингиз. 15000 метр баландликда ҳар би-

¹ Парсек— астрономик ўлчов бирлиги, 1 парсек— $31 \cdot 10^{12}$ километрга тенг.

ри у ёки бу частотадаги тўлқинларни тўсиш қобилиятига эга бўлган қатор ҳимоя қатламлари жойлашган. Марказ юлдузкезар кема билан алоқангизни узиб қўйишни лозим топди.

Сиз қўнганингиздан кейин эса, кибернетик Марказ анализ учун керакли ахборотларни йиғиб бўлгач, радиотўлқинлар йўлини ҳам тўсиб қўйишга қарор қилди. Унга Зиё одамлари гоётда эҳтиёткорлик билан иш тутишни васият қилиб кетишганди.

Марказ, разведкачи-фазогир оқил ва жасоратли одам бўлади ва у юзага келган вазиятда мулоқатга киришишга жазм этади, дея фикрлаб янглишмаганди.

Ер деб аталувчи сайёранинг вакили! Миянгизнинг биоэлектр майдонини ҳамда кемадаги материалларни обдон ўрганиб чиқиб, юлдузкезар кема билан алоқа пайтидаги гапларингизни, шунингдек бизнинг сдамларимиз ҳалокати билан ташишаётган маҳалингиздаги ҳатти-ҳаракат ва ҳиссёлларингизни таҳлил қилиб, Марказ Ер цивилизацияси олижаноб ва бизга нисбатан дўстона кайфиятда, деган хулосага келди!

Зиё сайёраси энди шу дақиқалардан бошлаб сизларга тортиқ этилади!..

Ҳайрат ва ҳаяжон оғушида сукут сақлаётган Давронда Зиёнинг энг сўнги одами ҳаётининг охириги дақиқаларини кўриш истаги тугилди. Уша заҳоти унинг қаршисида ярим қоронғи тор хона кўринди. Юмшоқ креслода оёқларини узатиб бир мўйсафид ўтирибди. Унинг юз қиёфаси косметик медицина ёрдамида хийла ён кўринса ҳам, лекин қомати қари чолларникига ўхшаб букчайиб, мункиллаб қолган эди. Минг ёшлар атрофида бўлган бу одамнинг кўз қарашлари кишини ҳайратга соларди. Бу кўзларда мислсиз чарчоқ, таъриф қилиб бўлмас даражадаги зеркиш ифодалари мужассам эди. У рўпарадаги бир нуқтага тикилганча, қимир этмай ўтирибди. Унинг борлиқ вужуди карахт бир ҳолга келгани, асаблари ниҳоятда тарацглашгани шундоқ кўриниб турибди.

У бирдан титраб кетди. Бутун бир сайёрада якка ўзи қолганини чинакамайга ҳис қилганди.

Сўнги зиёлик гугурт қутисига ўхшаш ниманидир ушлаб олганди. Дастлаб Даврон унга ҳеч қандай эътибор бермади. Зиёликнинг негадир ранги оқариб кетди, лаблари нималардир деб шивирлади, сўнгра у қутидаги қандайдир тугмачани босган эди, «шиқ» этган

овоз чиқиб, ўша заҳоти хонани кўм-кўк туман қоплади. Туман тарқалганда, кресло ўрнида куйиб кетган кичкинагина қора нарса қолган, хонани эса азоннинг ўткир ҳиди тутиб кетганди...

Даҳшатга тушган Даврон яна коридорда турарди. Кубларнинг бирида қизил стрелка милтиллай бошлади.

— Ерлик биродар! Ана у ерга боринг! — Модуляторнинг овозини эшитди у.

Даврон кубга яқин келди. Шунда у мазкур куб бошқаларидан бир оз ўзгачароқ эканини пайқади. Унда тешикчалар эмас, балки чизиқчалар шаклидаги узун-узун тирқишлар бор эди. Куб «шц» этган овоз чиқарган эди, тирқишлардан бирида қандайдир оқ пластинанинг чети пайдо бўлди. Даврон уни қўлга олиш кераклигини пайқади.

Пластина жинваланувчи материалдан тайёрланганди. Унинг бир томони символлар билан тўлдирилганди.

Даврон зўр бериб тикилар экан, гарчанд символлар нотаниш бўлса ҳам, бирдан ўзини уларнинг маъносига тушунаётгандай ҳис қилди. Пластинани кўзларига яқинроқ олиб келиб, ўқий бошлади:

ВАСИЯТНОМА

Муҳтарам қардошларимиз!

Биз, қачонлардир мағрур ва бахтиёр, ҳозир эса бахти қаро халқ Сизларга ҳаётимизнинг энг сўнги соатларида мурожаат қиляпмиз.

Бизнинг цивилизация ҳали ёш эди. Биз кўп ишлар қилдик. Яна кўп ишларни амалга оширишимиз лозим эди. Бизда куч, қувват ва ирода бор эди.

Бироқ бизнинг камчиликларимиз ҳам йўқ эмас эди. Бизни худбинлик барбод қилди.

Инсон абадий эмас, лекин инсоният абадий!

Биз ана шу оддий ҳақиқатни унутиб қўйдик. Оқибатда шум тақдир устимиздан аччиқ ҳазил қилди.

Бизни энди ҳеч нарса қутқара олмайди. Биз абадий йўқлик қатърига кетяпмиз.

Бироқ бизнинг ҳаёт қайнаган гўзал сайёрамиз қоляпти. Буюк инқирозимиз бўсағасида Сизлардан ўтишиб сўраймиз: муқаддас сайёрамизни қаровсиз қолдирманг! Унда яшаш учун авлодларингизни олиб келинг! Юртимизда инсон зоти, албатта, яшамоғи керак! Зотан, фақат инсонгина уни кимсасиз, бўм-бўш ва ўлик сайёрага айланишдан сақлаб қола олишга қодир!

Кибернетик Марказ Сизларга бизнинг билимларимиз ва барча энергия запасларимиз ҳақида маълумот беради. Бу запаслар сайёрани қайта оёққа турғазини ва узоқ асрлар давомида Сизларни таъминлаш учун етиб ортади. Кибернетик Марказнинг ўзи бўлса, шу дақиқалардан бошлаб тўла Сизнинг ҳукмингиз остига ўтади.

Планетамизда бахтиёр ҳаёт кечиринг!

Гоҳи-гоҳида Сизгача яшаганларни ҳам эслаб қўйинг ва ҳеч қачон уларнинг худбинларча қилган хатосини такрорланг!

Муҳтарам дўстлар, Она сайёрамизни севинг!

Сўнги соатларимиз етди! Алвидо!

САЙЁРА МУЙСАФИДЛАРИ

— Ерлик биродар! — ўша заҳоти Давроннинг қулоқлари остида модуляторнинг майин овози янгради: — Булутлар қатлами тарқатилди! Тўлқинлар тўсиқдан ҳоли этилди. Роботлар қўниш майдони бунёд этишга киришдилар. Кемага бу ҳақда дарров хабар етказинг. Шошилинг! Ҳали олдинда ишларингиз жуда кўп!..

БИРИНЧИ СИНОВ

Биз ҳикоя қилмоқчи бўлган бу воқеа узоқ келажакда содир бўлган. Ие, келажакда бўлса, ҳали содир бўлмабди-да, деб сўрарсиз. Йўқ, биз чиндан ҳам келажакда бўлиб ўтган воқеалар ҳақида ҳикоя қилмоқчимиз. Негаки кўпчилик илмий-фантастик асарларда келажакдаги воқеалар худди ўтмишда содир бўлиб ўтгандек тасвирланаверади.

Шундай қилиб, 2279 йилнинг эрта баҳор кунларидан бирида Ердав Қора Кит буржига «Қамалак» космик кемаси йўл олди. Кема экипажи бор-йўғи икки киши — у пайтда ҳали дунёга келмаган ҳикоямиз қаҳрамони жажжи Шаҳнозанинг отаси ва онасидан иборат ва уларнинг ҳар иккови энди ўттиз ёшга қадам қўйишганди. Улар кўзлаган манзил олис, бинобарин сафар ҳам узоққа чўзилиши мўлжалланган. Бу даврда фазогирлар йўлда фарзандлар кўришлари, уларни ўқитиб тарбия қилишлари ва кейинчалик кемани бошқаришни уларга тонширишлари лозим эди.

Ҳали қуёш системасидан чиқмай турибоқ, фазогирлар фарзанд кўришди. Қизчага Шаҳноза деб ном қўйишди. Бутун болалик ва ёшлиги фазода ўтиши аниқ бўлган бу қизалоқ жуда тез ўса бошлади. У ярим ёшдаёқ юришни, бир ёшида бемалол гаплашишни ўрганди. Икки ёшида эса, ҳатто майда-чуйда ишларда ота-онасига ёрдам берадиган ҳам бўлди.

Бирга ўйнайдиган ўртоқлари бўлмаса ҳам, у зерикмасди. Эрталаб туриб дадаси ва онаси билан бирга бадантарбия қилар, нонуштадан сўнг залга қўйилган зангори аквариумдаги тилла рангли балиқларни қотган нон ушоқлари билан боқар, туваклардаги раъногул, наъматак, тизимгул, себарга, лолақизғалдоқ каби ранг-баранг гулларга ўзининг идишидан сув қуярди. Бу ишлари битгач, онаси билан бирга алифбени

Ўрганишга киришарди. Отаси ёрдамида ҳисоб илмини Ўрганишга киришганида эса бутунлай жонланиб кетар, жажжи бармоқларини галма-гал букиб, отасининг галати саволлари устида роса бош қотирарди.

Дам олиш пайтларида онаси унга олисда қолган зангори сайёра — Она-Ер ҳақида ҳикоя бошлар, у ерда жуда кўп одамлар худди улардек оила-оила бўлиб яшашлари, Шаҳнозага ўхшаган жуда кўп қизчалар ва ўғил болалар борлиги ҳақида гапириб берарди. Шаҳнозани дунёдаги ҳамма нарса қизиқтирар, у ҳадеб савол ёғдираверарди. Кейин отаси унга Ердаги ҳаётни кўрсатувчи кинофильмларни кўйиб берарди.

Шу зайлда кунлар ўтаверди. Бир куни қиз отасидан:

— Ерда одамлар жуда кўп экан, нима учун биз жуда озчиликмиз? — деб сўраб қолди.

— Биласанми, қизим, — пича ўйланиб туриб жавоб берди отаси, — бизнинг мақсадимиз Қора Қит буржига етиб бориб, инсон яшай олиши мумкин бўлган бирор сайёрани излаб топиш. Бу эса анча хатарли вазифа. Уни бажаришга шу мақсад учун ўз ҳаётларини ҳам қурбон қилишга тайёр фидойи инсонларгина қодир. Бундайларни қадимги замонда биринчилар деб аташган. Биринчилар тарихда ҳеч қачон кўпчиликни ташкил қилмаган. Масалан, фазога илк марта Гагарин, Титов сингари дастлабки фазогирлар битта-битта бўлиб учишган. Қуёш буржи сайёралари ўзлаштирилаётганда ҳам бу ишга икки-учдан ортиқ фазогир жалб этилмаган. Сабаби — илгари сира кўрилмаган, инсонга ҳали тилсимот бўлиб туюлган нарсалар аксари ана шу билмаслик туфайли одамни ҳалокатга дучор қилиши мумкин. Ана шу ҳалокатга учраш эҳтимоли бўлган одамлар сони иложи борича кам бўлиши учун биринчилар доимо озчиликни ташкил қилишади.

— Тушундим, дада. Демак, биз илгари ҳеч ким бормаган сайёрага кетяпмиз, шундайми?

— Тўппа-тўғри, қизим. Ақлингга балли.

— Ўша сайёрага етиб борганда, мен катта қиз бўламанми?

— Бўлмасам-чи!

Қизчанинг чеҳрасига табассум ёйилиб, кўзлари чарақлаб кетди.

— Эҳ, тезроқ етиб борсак қанийди!

Шаҳноза олти ёшга тўлганида, отаси уни биринчи

марта Бош Пулт жойлашган хонага олиб кирди. Бу — тепаси гумбаз шаклида махсус қалин шиша билан ёпилган ва айлана кўринишидаги хона бўлиб, ўртасида усти турли электрон ва кибернетик асбобларга тўла стол турар, гир айланаси эса гравитомер, дозиметр, барометр, радиация счетчиги каби турли кўринишдаги сон-саноксиз асбоб ва анжомлар маҳкамланган одам бўйи барабар шчитлар билан банд эди.

Шаҳноза ичкари кирди-ю, беихтиёр:

— Вой, чиройлигини!.. — деб юборди. У шиша гумбаз орқали ҳаётида илк марта очиқ фазони кўрган, сокин ва улуғвор коинот, унда чарақлаётган беҳисоб катта-кичик юлдузларга болалик нигоҳи илк марта қадалган эди.

Дадаси аллақандай китсимон юлдузлар туркумининг пастки қисмига жойлашган каттароқ юлдузга қўли билан ишора қилиб:

— Биз бораётган Қора Кит юлдузи шу, — деб тунтирди. — Унинг атрофида Ерга ўхшаш еттита сайёра айланади. Шуларнинг иккитасида ҳаёт бўлиши мумкин, деган таҳмин бор.

Шаҳноза юлдузга завқ ва ҳаяжон билан тикилиб қолди:

— Бўлмасам уларда ҳам одамлар бор экан-да?

— Ҳа, қизим, одамлар ҳам бўлиши мумкин. Бироқ улар бизга ўхшаган бўлишлари шарт эмас. Юлдузларга илк учишлар бошланган қадимги замонда ҳам одамлар коинотдан худди бизга ўхшаган, — эркак ва аёллардан иборат, икки оёқда юрвчи, иккитадан кўз, қош, қулоқ, биттадан оғиз ва бурунга эга олий ақл эгаларини топишга жуда кўп куч сарфлашган. Бироқ дастлабки изланишларнинг ўзинёқ коинотда олий босқичда тараққий этган ҳаёт ҳайратда қолдирарли даражада турли-туман шаклда бўлиши мумкинлигини кўрсатди.

— Масалан, қандай?

— Масалан, ерликлар бир сайёрада худди минг-оёққа ўхшаган олий ақл эгаларига дуч келишган. Маълум бўлишича, улар ўзаро оғиз ва овоз воситасида эмас, балки кўзларининг пастроғини турли-туман рангга киритиш йўли билан гаплашишар экан. Ҳар бир ранг бирор фикрни англатар экан. Ё бўлмаса, океан сувига ўхшаш кўринишдаги олий қардошларимиз билан ҳам мулоқат қилишга тўғри келган.

— Жуда қизиқ!

— Ҳа, коинотда ҳаёт жуда ажойиб экан. Айни пайтда, унинг сир ва тилсимотлари ҳануз беҳисоб. Лекин оламдаги кўп жумбоқлар одамзоднинг беқиёс жасорати, бу йўлда берилган кўплаб қурбонлар эвазига ечилган...

Қизча ўн ёшга тўлганида кема экипажининг айтарли мустақил бир аъзосига айланганди. Энди у Она-Ер, ўзлари учиб бораётган олис юлдуз, одамлар ва умуман ҳаёт ҳақида катталардек жиддий мулоҳаза юрита оларди. Лекин ота-онасига савол беришни ҳали ҳам канда қилмасди.

Кунларнинг бирида у ерлик болаларнинг ҳаётига бағишланган кинофильмни томоша қилиб бўлгач, отасига навбатдаги саволини берди:

— Дада, биз Ерга қайтганимизда, мен неча ёшда бўламан?

— Кема вақти билан ҳисоблаганда, йигирма бешда, қизим.

— Демак, мен кап-катта қиз бўлиб қоларканман-да?!

— Ҳа, қизим,— Шаҳноза отасининг кўзларига маъюс бир ифода балқиганини пайқади, аммо савол бермасликдан ўзини туголмади:

— Лекин... мен буни хоҳламасам-чи?

Отаси бир кун эмас, бир кунни Шаҳнозанинг шундай дейишини биларди. Бироқ буни ҳозир эмас, сал каттароқ бўлганда айтади, деб тахмин қилганди. Унинг вазмин чехраси баттар маъюслашди.

— Она қизим,— деди у Шаҳнозанинг жажжи елкасидан оҳиста қучиб,— сен онанг иккаламизнинг юрак парчамизсан. Шунинг учун машаққатли, олис сафаримизга сени ҳам шерик қиларканмиз, озгина бўлса-да, бунга ҳаққимиз бор, деб ҳисобладик.

Бу жавоб Шаҳнозани қониқтирмади шекилли, у энди қизишиб гапирди:

— Ахир нима учун мен йигирма беш йил умримни мана шу кичик ва диққинафас кемада ўтказишим керак экан? Нима учун ерлик болалар, ўртоқларим билан бирга ўйнашга, денгизларда чўмилишга, тенгдошларим қатори ўқишга ҳаққим йўқ?

Отасининг боши қуйи солинди. Ҳа, Шаҳноза катта қиз бўлиб қолибди! Шундай саволлар беряптики, нима деб жавоб қайтаришни ҳам билмайсан, киши. Лекин гапларидан қандайдир худбинлик ҳиди келаётгандай-

ми? Наҳотки улар қизни тарбиялаш жараёнида нима-нидир назардан четда қолдиришган бўлса? Тўғри, у кемада истаган ишини қилиши мумкин. Хоҳласа, соатлаб китоб ўқийди, фильмотекада кинофильмлар кўради, хоҳласа, аквариумдаги олтин балиқларни боқади... Лекин буларнинг бари қизда худбинлик ҳиссини туғдирувчи омил бўлишдан узоқ-ку?

Бироқ ота қизни худбинликда айблаб янглишаётганди. Шаҳноза эркинликка бўлган табиий талабини изҳор қилиш билан бирга бу масъулиятли сафардаги ўз ўрнини, ўзига ажратилган ролни аниқроқ билиб олмоқчи бўлаётганди, холос.

— Агар билсанг, қизим,— деди ниҳоят отаси ҳорғин овозда,— Ердаги тенгдошларингнинг ҳар бири сенинг ўрнингда бўлишни жуда-жуда орзу қилади!

— Дилингизни оғритиб қўйган бўлсам кечирасиз, дадажон. Фикримни аниқ тушунтиролмаётганга ўхшайман. Аввало шунга айтмоқчиманки, бу олис сафарга мен ўз ихтиёримсиз қўшилиб қолган эканман, бундан буён ўзимни қандай тутишим керак? Мустақил фазогир сингари бирор аниқ вазифани бажаришим керакми ёки роботлардай ҳамиша сизларнинг иродангизга бўйсиниб иш тутайми? Агар мен ҳам сизлар қатори бир фазогир бўлсам, нимадир иш қилишим керак-ку, ахир! Назаримда ҳозир жуда кўп вақтим беҳуда ўтаётгандай. Қилаётган ҳамма ишим асосан ўқиш ва ўрганишдан нарига ўтмаётибди. Ахир, қачон экспедицияга бирор фойда келтира бошлайман?

Отаси энди қизига уни илк марта кўраётгандай завқланиб қаради. Жуда тез улғайиб қолибди Шаҳноза! Қонуний меҳнатга бўлган ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қил-япти-я! Балли, она-қизим!..

Шундан кейин у қизга Ерда ёшлар ўқиш ва ўрганишга ўн-ўн беш йиллаб вақт сарфлашлари, ана шундан кейингина мустақил меҳнат йўлига киришлари, Шаҳноза эса, яқин келажакда эҳтимол, оламшумул аҳамиятга эга бўлувчи кўплаб ишлар қилишини, ҳали ниҳоятда жиддий синовлардан ўтажанини тушунтириб берди.

Дарҳақиқат, олдинда нақадар жиддий синовлар турганини Шаҳноза ҳали тасаввур ҳам қилолмасди...

Шу суҳбатдан сўнг орадан ярим йил ўтар-ўтмас «Қамалак» экипажи Сомон йўлида фазонинг илк аёвсиз синовига дуч келди.

Кема одатда тинч учаётган маҳалда, ортиқча энергия исроф қилмаслик учун унинг атрофидаги ҳимоявий куч майдони ўчириб қўйилар, бирор хавф яқинлашаётгани сезилгандан кейингина у ишга солинарди.

Аммо бу хавф тўсатдан келди. Бу шундай кутилмаган хатар эдики, ҳатто, кемада кузатувчи ва навигаторлик вазифасини ўтовчи позитрон мияли робот ҳам гафлатда қолди.

Шаҳноза бу пайтда кема залида гулларга сув қуйиш билан банд эди. Тўсатдан кеманинг шипи ўта шиддат билан титрай бошлади. Кеманинг орқа бўлиналарида бирида хўжалик ишлари билан ғимирлаб юрган онасининг бирдан қўрқув ва саросимада қичқириб юборганини эшитди. Қиз вужудини аллақандай бир даҳшатли гулгула қоплаб олди. Шу пайт ўз бўлмасида дам олаётган отаси отилиб чиқди-ю, микрофон орқали роботга:

— Дарҳол ҳимоя майдонини ишга сол!— деб буюрди-да, ўзи югурганича Шаҳнозанинг ёнига етиб келди. Қизга ҳеч нарса қилмаганини кўргач, гандираклаганича, талмовсираб, ҳануз алланималар деб қичқираётган онасига ёрдамга югурди. Онаси бу пайтда ҳомиладор, отасининг гапига қараганда, қизга чиройли укача туғиб беришга тайёрланаётган эди.

Шаҳноза боши айланиб, ўтириб қолди. Шу чоқ коридорда робот-навигатор пайдо бўлди. Ажабо, у худди маст одамдай чайқалар, гандираклар эди. Шунга қарамасдан у командирнинг буйруғини бажариш мақсадида зўр бериб Бош Пульт сари интиларди. Бирдан робот деворга зарб билан урилди-да, гурсиллаб йиқилди. Кейин ётган жойида бош қисмидан кўкимтир тутун кўтарилиб, гавдаси кемага қўшилиб билинар-билинемас, худди безгак тутган одамдек титрай бошладди.

Қиз дилидаги қўрқув янада кучайганини ҳис қиларкан, бирдан ўзининг кечикмай Бош Пультга бориши лозимлигини сизди. Ахир, дадаси, ҳимоя майдонини ишга сол, деб бежиз буйруқ бермади-ку. Ҳа, кечикмасдан ҳимоя майдонини ишга солиш керак! Онасининг аҳволи оғирга ўхшайди, отаси у билан овора... Ҳозир фақат Шаҳнозагина фалокатнинг олдини олиши мумкин!

Қиз ўрнидан туришга уринди-ю, лекин гандираклар, яна ўтириб қолди. Дилида безовталиқ ҳисси тобора

кучайиб борар, бутун танаси бетўхтов титрарди. Уэнди йўлак бўйлаб эмаклай бошлади. Роботнинг олдида ўтаётганда, яна кўз олди қоронғилашиб, боши айланди. Назарида қаршисида ётган робот бирдан бутун танасини узун ва қоп-қора жун босган, тўртта шохли, бойқуш кўзли ралати бир маҳлуққа айланди-да, қизга алланималар деб имлай бошлади. Шаҳноза титраб-қақшаб яна олдинга — Бош Пулт томонга эмаклаб кетди. Қизча гоҳ полга муккасидан тушар, гоҳ гандираклаб елкаси билан деворга уриларди. Шунга қарамай, ҳимоя майдонини тезроқ ишга солиш мақсадими ёки орқадан жундор маҳлуқ таъқиб қилиб келаётгани ҳақидаги ваҳимали ҳисми, қизчани тобора шоширарди.

Шаҳноза Бош Пулт жойлашган хонанинг остонасига етганда, орқасига кўз қирини ташлаб, ҳалиги шохдор ва жундор маҳлуқ ҳам кетма-кет унга эргашиб келаётганини пайқайди. Ана, у ҳатто бесўнақай тишли оғзини ҳам негадир шарақлатиб очиб ёпаяпти. У қиздан нима истайди ўзи?!

Қизнинг танасидаги титроқ тобора авжга миниб, дилидаги қўрқув ҳисси даҳшатга айланиб кетди-ю, уни ичкарига бошлади. Шаҳноза хонага кириб, қандай эшикни беркитганини ўзи ҳам сезмай қолди. Лекин қаергадир бошини зарб билан уриб олди. Пешанаси бирдан темирдек қизиб, нам бўлганини сизди, унинг ёрилган жойидан қон сизиб чиқа бошлаган эди.

Шаҳноза бошқарув пультага тиралганича аранг ўрнидан турди. У энди пултдан ҳимоя майдонини ишга солувчи мослама — куч майдони тумблерини топиши керак эди.

Вой-бу!.. Бу ерда турли-туман ўчириб-ёқувчи ускуна ва мосламалар шунча кўп эдики, қизнинг кўзлари қамашиб кетди. Улар турли шаклда: баъзилари пианино клавишларини эслатар, бошқалари оддий электр чирокнини ёқадиган переключателларга ўхшар, айримлари эса, дастак ёки тугмачаларга ўхшатиб ишланган эди. Уларнинг баъзилари кўк, баъзилари қора, қизил, хулласи, турли-туман рангда эди.

Дарров ҳимоя майдони мосламасини топинг керак! Албатта топиш керак! Йўқса улар ҳалок бўлишади! Бутун экипаж аъзолари ҳалок бўлишади!

Шаҳноза ҳар бир мослама ва ускуналарнинг тагидаги кичик оқ рамкадаги ёзувларни зўр бериб кўздан кечира бошлади. Пултнинг четларига қўллари билан

осилганича оёғида аранг тураркан, бутун вужуди қалтирар, бунинг устига ёрилган пешанаси қаттиқ ачишарди. Ёзувларга азбаройи зўр бериб тикилганидан кўзлари ёшланиб кетди. Лекин кўз ёшларини енги билан артиб, ўжарлик билан кузатишда давом этди. Ҳимоя майдони тумблери қизил рангда бўлиши керак, деб ўйларди у. Негаки отаси бир гал, бирор хавф туғилганда ишга туширилиши лозим бўлган ҳамма тугма ва мосламалар қизил рангга бўялган, деб айтганди. Қиз қизил рангдаги мосламаларни кўздан кечираркан, ҳалиги жундор маҳлуқ хаёлини тобора кўпроқ банд қилаётганини ҳис қилар, шу туфайлими, дилидаги қўрқув ва саросима тобора ортиб борарди. Бирдан қиз ўнг кўзи намланиб қаттиқ ачиша бошлаганини сизди. Ўнг қўлини бўшатиб, кўзини артмоқчи бўлган эди, қўққисдан иккинчи қўли сирғалиб кетди-да, у полга думалаб тушди. Пешанасидан сизиб чиққан қон кўзига тушган эди. Қиз ётган жойида енги билан кўзини артди-да, титраб-қақшаб ўрнидан турди. Пультанинг четларига қўллари билан осилиб, яна асбоб-ускуналарга кўз тикканида, орқасида эшикка бир нима тарақлаб урилгани, кейин эшик зарб билан очилиб кетганини пайқайди. Бу — албатта, жундор маҳлуқ, деб ўйлади қизча.

У ўзини худди танасига чумоли югургандай, бада-нидаги ҳамма туклари тикка бўлиб кетгандай ҳис қиларкан, гужанак бўлиб олган, ҳатто орқасига қарашга ҳам юраги дов бермасди. Худди шу пайт катта қизил тугмача остидаги «Ҳимоя майдони» деган ёзувга кўзи тушган Шаҳноза ҳуши бошидан учаёзган бўлишига қарамай, бор иродасини тўплади, бироқ... Ҳозир жундор маҳлуқнинг ўткир тишлари орқасидан бўйнига чанг солиши ёки онаси айтиб берган эртақдаги Ялмоғиз Кампирдай ўзини ямлай бошлашини кутиб, тахта бўлиб қотиб қолди.

У дадасидан, қачон экипажга наф келтираман, деб сўраганди. Ўша фурсат мана, ниҳоят, етганга ўхшайди. Бутун экипажнинг тақдири ҳозир Шаҳнозанинг қўлида. Ҳозир у шундай иш қиладики, у оддий шаронгта йиллар давомида қилинадиган ишларга татийди! Ҳа, тарихий кинофильмларда кўрсатилганидек, ҳозир Шаҳноза учун қаҳрамонлик, жасорат кўрсатиш фурсати етганди! Қаҳрамонлик йўлида қурбон бўлиш эса...

Кутилмаганда орқадан дадасининг:

— Дадил бўл, қизим! — деган хириллаган овозини

эшитди-ю, бу меҳрибон товуш қизнинг елкасидаги тоғни ағдаргандай бўлди. Уша заҳоти кучга кириб, ҳалиги катта қизил тугмага кўрсаткич бармоғини босди, кейин холсизланиб орқасига, полга ағдарилиб тушди. Бир лаҳзадаёқ ҳаммаёқ худди сув сепгандек жим-жит бўлиб қолди. Қиз ҳушидан кетган эди.

* * *

...Шаҳноза ўзига келганида, ётоқхонасида тўшакда ётганини, тепасида эса, онаси унинг бошини силаб ўтирганини кўрди. У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, онаси қўймади.

— Вуй, ойи, мени шунақанги даҳшатли махлуқ қувлади!...— деди қиз шошиб.

— Тинчлан, қизим, у энди йўқ.

— Ўзи нима бўлди, ойи?— сўради Шаҳноза.

— Биз фазода инфратовуш тўлқинлари, яъни узунлиги жуда қисқа бўлгани учун биз эшита олмайдиган товуш тўлқинларига дуч келдик,— деб изоҳлай бошлади онаси,— улар одамнинг миясига, психикасига қаттиқ таъсир қилиши, уни ҳушдан кетказиши, кучлироқ частотага эга бўлганлари эса, ҳатто ҳалок этиши ҳам мумкин.

— Қизик, у қаердан пайдо бўлиб қолди?

— Менимча, шу атрофдаги бирор номаълум сайёрадан келяпти! Аниқроғи, ундан келаётган ўта юқори частотали радиотўлқинлар кемамиз қобигига келиб уриляпти. Оқибатда кема ичида ультратовушлар ҳосил бўляпти.

— У ҳозир ҳам кемага келиб уриляптими?

— Ҳа, ҳозир ҳам. Лекин сен бизни унинг даҳшатли таъсиридан халос қилдинг. Сен катта жасорат кўрсатдинг, қизим!

— Нима, ҳозир ҳимоя майдони ишляптими?

— Сен тугмани босгандан кейин у ишлаб кетди-да, бир ондаёқ ўша даҳшатли товуш тўлқинларининг кемага йўлини қирқиб қўйди. Уша заҳоти биз ҳам енгил нафас олдик.

— Бундай тўлқинлар Ерда ҳам мавжудми?

— Ҳа, қизим. Ерда инфратовуш тўлқинлари, асосан океанларда бўрон бўлган пайтларда юзага келади. Қулоқ билан эшитиб бўлмайдиган бу сирли товушлар

озмунча пароход ва денгиз кемаларининг экипажлари-
ни саросима ва тахликага солмаган.

— Дадам қаердалар?

— Бош Пультадалар. Дадангинг сендан қанчалик
хурсанд эканликларини билсанг эди!..

Қиз бу гапдан негадир ўнғайсизланиб, бошини бурар
экан, хушбичим чеҳраси ширин табассумдан ёришиб
кетди. У ҳаётда илк марта ўзидан мамнун эди.

ПУШТИРАНГ ФАЛОҚАТ

Кўзимни аранг очиб, бир оз ўзимга келганимда, бутун танам лўқиллаб оғрир, миям жойидан худди ўпирилиб чиқмоқчига ўхшарди. Бунинг устига оғзим ниҳоятда бемаза, аллақандай дори-дармон, одамлар, қон, тер ва юзлаб бошқа нарсаларнинг ҳидлари димоғимни ёриб юборгудай вужудимни зирқиратар, назаримда бунчалик гайритабiiий ўткир ҳидларни умрим бино бўлиб беришичи ҳис қилишим эди.

Шу пайт тепамда оқ шарпаларни илғадим. Ғўнғир-ғўнғир овозлар эшитилди. Овозлар гарчанд оқ шарпалардан чиқаётганини сезсам ҳам улар менга ниҳоятда узоқдан келаётгандай туюларди.

— Янгилик эшитдингизми?— деди шарпалардан бири дўриллаб,— ажабо, бу товуш менга жуда таниш эди,— «Олмос» космик кемаси бир соат олдин Урандан қайтибди. Ҳозиргина телегазетада эълон қилишди.

— О, шундай денг,— бу энди аёл кишининг овози эди,— ўзлари ҳам ўн йил учишди шекилли, азаматлар.

— Ҳа, роппа-роса ўн йил! Ҳозир космопортда карантин муддатини ўтаётган экан.

Шу пайт шарпалардан бири тепамда энгашди-да, ҳаяжонли овозда:

— Шухрат Салимович, у кўзини очаяпти!— дея хитоб қилди.

Шухрат Салимович... Жуда таниш исм... Қизиқ, мен қаердаман? Булар кимлар ўзи?

Кўзимни каттароқ очиб гапирмоқчи бўлдим-у, лекин бўғзимдан итнинг хириллаганига ўхшаш овоз чиқара олдим, холос.

— Жуда саз!— овозидан эркақнинг ҳам ҳаяжонга тушгани аниқ эди.— Ҳаммаси кутилгандай бўляпти. Бугун у ўзига келади. Бир ҳафта ўтгач эса, хотираси тикланиб, ўрнидан туриши керак.

— Қарашларида ҳозирча ҳеч қандай маъни йўқ. Лекин томир уриш ва нафас олиши маромида,— деди аёл, кейин пича сукут қилгач, яна давом этди:

— Қизиқ, у вужудини итнинг танасида кўриб, ўзини қандай ҳис қиларкан?

— Ҳеч қандай. Сўнгги ўн йил ичида биринчи шогирди сифатида хулқ-атворини ипидан-игнасигача ўрганиб чиқишга муваффақ бўлдим. Унинг иродаси пўлатдай мустаҳкам.

Яна бир неча дақиқалик сукутдан сўнг Шухрат Салимович қандайдир кўтаринки кайфиятда давом этди:

— Кўз-қулоқ бўлиб туринг, Светлана Назаровна. Бугун-эрта ниҳоятда эҳтиёт бўлишимиз керак. Шу бир ҳафта ичида оёққа туриб кетса, ишимиз беш! Ана ўшандан сўнг тасаввур қилиб кўринг! Бизнинг бу экспериментимиз бутун жаҳонга доврўғ солади! Сиз билан бизни телегазеталарга ёзишади, Умумсайёра Ахборот Тармоғи тўлқинларида намоиш қилишади...

Шарпалар ва овозлар мендан узоқлаша бошлаганини ҳис қиляпман. Мана, уларнинг ҳидини ҳам буткул сезмай қўйдим.

Мен бари бир ҳеч нарсага тушуна олмагандим. Булар кимлар ўзи? Нега уларнинг исмлари менга бунчалик таниш? Нега энди улар Ерга қайтган қандайдир космик кема, аллақандай эксперимент, кейин жаҳонга доврўғ солиш ҳақида гаплашишди? Мен нега бу ерда ётибман? Умуман, мен кимман ўзи?..

Қизиқ, учиб кетяпман шекилли? Ҳа, осмону фалакка кўтариляпман. Осмон шундай иссиқки, назаримда кимдир олов пуркаётгандай. Қиттак ҳам шамол йўқ. Бўғилиб ўлиш ҳеч гап эмас. Дарвоқе, янглишмасам, кимдир мени бўғяпти. Ҳа! Уша оқ шарпалардан бири. Қайтиб келибди. Йўқ, у танамга нимадир санчяпти. Мен унга санчитиб бўпман! Ме-ен ун-га сан... чи... тиб... бўп... Вофф...

...Вофф!.. Сал шамол турди шекилли. Хайрият. Бари бир бошим зирқираяпти. Худди биров унинг ичига қўлини тиқиб, миямни таталаётгандай. Ҳидлар... Ҳидлар... Бу ерда ҳидлар шу даражада турли-туман ва шу даражада ўткирки, гўё ҳозир димоғимни тилкапора қилиб юборадигандай...

* * *

Орадан анча кунлар ўтди.

Бу пайтга келиб мен юқоридаги деярли ҳамма саво-

лимга жавоб топишга улгургандим. Бошимнинг оғриғи ҳам анча камайган, Шухрат Салимовичнинг айтишича, «алаҳсирашларим» ҳам бутунлай қолганди. Шухрат Салимович — менинг собиқ ёрдамчим, медицина фанлари кандидати, доцент. Собиқ деяётганимнинг боиси, ҳозир у менинг лавозимимни эгаллаган, яъни жарроҳлик клиникасига раҳбарлик қилади. Мен эсам, ошини ошаб, ёшини яшаган кекса профессор, буйрагим бедаво касалга йўлиққач, ўзимни фан тараққиёти йўлида қурбон қилишга қарор қилдим. Мен ўз миямни, ундаги барча хотира молекулаларини фанга тортиқ этдим. Дастлаб бу қалтис ишни миямни бирор ёшга тавсия қилиш йўли билан амалга ошироқчи бўлдим. Лекин, афсус, бундай ёшлар топилмагач, уни севикли този итим — Қоракўзга кўчириб ўтказишни режалаштирдим. Бу фикримни Шухрат Салимовичга айтганимда, дастлаб у ҳайратга тушди. Бу иш мутлақо ақлга тўғри келмаслигини айтиб, ўша заҳоти эътироз билдирди. Лекин мен бир ойлик умрим қолганми, йўқми эканини, бари бир вужудим яқинда мангу йўқлик қаърига равона бўлишини, ўзида ғоятда кўп билимларни жамлаган миям эса, ҳали кўп фойда келтиришини айтганимдан сўнггина бу ҳақда ўйлаб кўриш кераклигини билдирди.

У шундан сўнг менга бир неча кунгача кўриниш бермади. Орадан бир ҳафта ўтгачина ҳузуримга кириб келди. Мени бу пайтда сунъий буйрак лабораториясида даволашмоқда эди. Буйрагим ишдан чиққанлиги туфайли мени баланд кушеткага ётқизиб, қон томирларимни организм фаолиятини вақтинча мўътадил ишлатувчи сунъий буйрак аппаратига махсус трубкалар ёрдамида улаб қўйишганди. Шухрат Салимовичнинг қовоғи солиқ эди.

— Сиз менга жуда кўп нарсаларни ўргатдингиз, устоз,— деди у қандайдир босиқ овозда,— ҳам жарроҳлик асосларини, ҳам одамийлик сирларини. Сизни отамдан ҳам афзалроқ кўраман. Менга қолса, буйрагингизни алмаштириб, умрингизни яна...

Унинг бу пессимистик руҳдаги гапини дарров бўлдим: — Ҳожати йўқ! Ахир айтдим-ку, мен ошини ошаб, ёшини яшаган одамман. Мана, суяк ва таналарим ҳилвиллаб ётибди. Боринг ана, буйрагимни алмаштирадик ҳам дейлик. Лекин бугун буйракни янгиласам, эртага ўпка ёки жигаримни, индинга яна бошқасини алмаштириш лозим бўлади. Ахир, қариллик қарилгини қилади-

да! Умуман инсон қариганда умрини узайтиришдан қандай наф кўриши мумкин? Бу менимча, фирт аҳмоқлик. Бу қўшимча изтироб деган гап-ку, ахир!..

Мен бу гапларни хасталигим учун хийла заиф овозда айтган бўлсам ҳам, улар йигитга таъсир қилмай қолмади, албатта. Фурсатни ўтказмаслик керак эди. Шунинг учун яна «хужум»ни кучайтирдим:

— Инсоннинг танаси, организмлари қарийди. Лекин унинг мияси, унда бутун ҳаёти давомида жамланган билимлари ва хотиралари, қалби — агар у жисмоний хасталикка мубтало бўлмаса, — ҳеч қачон қаримайди. Модомики шундай экан, нега улардан инсон эҳтиёжларини қондириш йўлида фойдаланиш мумкин эмас, масалан, менинг миямни итнинг миясига кўчириб ўтказсанг, менинг танам йўқолгани билан, сен ўз маслаҳатгўйинг, устозингдан айрилмаган бўласан. Агар ўша менинг миям ўтказилган «ақлли» ит билан фикр алмашиш методикасини ўзлаштириб олсанг, (бу эса, менимча, қийин эмас) биз сен билан то кексайгунингча илмий ва ижодий ҳамкорликни бемалол давом эттираверамиз.

— Бундай мураккаб операцияларни одамларда сира синаб кўрмаганмиз, профессор, бу ёғи қандоқ бўлади, ахир?!

— Ҳечқиси йўқ. Ахир уларни қачондир кимдир бошлаши керак-ку! Уша кимдир биз бўлсак нима бўпти.

— Тўғри-ку-я...

— Операциянинг муваффақиятли ўтишига эса, менинг имоним комил. Бундай операцияларни ҳайвонлар, шу жумладан маймунларда озмунча амалга оширганмизми!.. Бу ишдаги муваффақиятларимиз учун мана сен мукофотга ҳам сазовор бўлдинг...

— Шундай-ку-я...

— Бундай операцияларнинг деярли ҳаммасида муваффақиятга эришганмиз. Ҳайлайманки, энди экспериментларимизни одамларда давом эттириш учун фурсат етди!

— Нима десам экан...

— Тўғри, бизга бу қалтис операцияни ўтказишга рухсат бермаслиқлари мумкин. Нима бўпти? Ишни яширин ҳолда олиб борамиз. Масалан, операцияни сен, ассистент Светлана Назаровна ва яна икки ҳамшира амалга оширасизлар. Бу ҳақда бошқа ҳеч ким ҳеч нарса билмаслиги керак, вассалом. Ишимиз муваффақиятли чиқиб, ижобий натижаларга эришсак, ана в ҳолда бу

ҳақда эълон қилиш мумкин. Ана унда биз мислсиз кашфиётни қўлга киритган бўламиз!..

— ...Нима ҳам дердим. Умуман, мен рози!..

— Мана бу бошқа гап! Бўлмаса, операцияга шу бугундан оқ тайёргарликни бошлаш керак...

* * *

Операция муваффақиятли ўтди. Орадан роппа-роса етти кун ўтгач, ўзим ётган реанимация палатасидаги нарсаларни илк марта аниқ ажрата бошладим. Ана, тепамда кислород яшикчаси. Қаравотимнинг ўнг томонидаги столда аллақандай медицина аппаратлари. Тумбочка. Стул.

Қўлимни кўтармоқчи бўлгандим, эплай олмадим. Ҳамма ёғим қаравотга боғлаб ташланган эди. Ана шунда бутун танамни қўнғир тусли жун босиб кетганини кўриб, ҳушим бошимдан уча ёзди. Ушандаги аҳволимни бир кўрсангиз эди. Гавдамнинг бўйдор този ит қиёфасидалигини сезгач, вужудим қалтирай бошлади. Шу пайт эшикдан аввалги оқ шарпалар эмас, балки росмана собиқ ёрдамчим билан Светлана Назаровна кириб келишди-ю, менга ҳамма нарса равшан бўлди-қолди. Хотирамнинг бундай кескин тикланиши ҳали анча хафта ва заиф миям ҳамда бошқа организмларим учун оғирлик қилди шекилли, кўзларим нурсизланиб, баттар мажолсизландим, бошим айланиб кетди.

Шуҳрат Салимовичнинг овози жуда узоқдан эшитилди:

— Аҳволингиз қалай, профессор?— ваҳоланки, у шундоқ тепамда энгашиб турарди. У менга, ит қиёфасидаги бир махлуққа «профессор» деб мурожаат қилаётгани менга жуда эриш туюлди. Шундай бўлса ҳам унга «яхши» деган маънода кўзимни юмиб жавоб қайтардим.

— Ё ажаб, қарашлари нақадар маъноли!— Бу ҳаяжонли хитоб Светлана Назаровнанинг оғзидан чиққанди. Менинг сўзлай олмаслигимни билса ҳам, Шуҳрат Салимович менга қараб гапиришда давом этди:

— Биз ҳам шундай деб ўйлаймиз, профессор. Аҳволингиз ёмон эмас. Яна уч кундан кейин туриб юра бошласангиз ҳам бўлади. Лекин ҳозир бизни қийнаётган бирдан-бир масала — сиз билан бевосита фикр алмашиш методикасини аниқлаш. Ёдингиздами, сиз, бу қийин муаммо эмас, деб айтган эдингиз. Сиз бирмунча

ҳақ эдингиз, албатта. Биз сиз билан аввало телепатик усулда, яъни фикран гаплашишимиз мумкин. Лекин бу усулни ўзлаштириб олиш учун камида икки-уч йил машқ қилишимиз керак. Бундан ташқари фикрларингизни махсус аппарат воситасида магнит плёнкасига ёзиб олиб эшитишимиз, худди шу услубда сизга ҳам ўз гапларимизни узатишимиз мумкин. Бироқ бу ҳам унчалик эффектив усул эмас. Чунки доимо ўзимиз билан катта аппаратни олиб юришимиз лозим бўлади. Фикр алмашишга ҳам анча вақт йўқотамиз... Хуллас, биз ҳозир изланаямиз, профессор. Бу ҳақда ўшанда сизнинг узил-кесил фикрингизни билиб олмаганимга ҳозир жуда афсусланаяпман..

Улар мени яна ҳоли қолдиришди. Хаёлга чўмдим. Чуқурроқ ўйлаб кўрсам, одамлар билан оғзаки мулоқат қилиш илгари мен ўйлаганчалик осон иш эмас экан. Мен ўшанда даставвал оғзаки гаплашишни назарда тутгандим. Ахир дунёда уч-тўрт оғиз сўз айта оладиган итлар ҳам йўқ эмас-ку! Демак, итлар одамга ўхшаб гапира олишлари мумкин. Айниқса, одамга ўхшаб мушоҳада қила олувчи итлар!.. Лекин операциядан сўнг ўзимга келгач, гапиришга биринчи интилишимнинг ўзиёқ юқоридаги фикрларимни чиппакка чиқарди. Мен ҳар қанча кучаниб-тиришмай, «вофф» деган ёки хириллаган овозларни чиқаришгагина қодир эдим, холос. Яна ким билади, келажакда балки одамлардек гапиришга ҳам мушарраф бўларман. Бироқ ишончим комилки, бунинг учун кам деганда уч-тўрт йил машқ қилишим зарур.

Ҳозирча мен учун ўзгалар билан гаплашишнинг бирдан-бир йўли кўзларим эди. Кўзларимнинг ғоятда серифодалиги Светлана Назаровнани бежиз ҳайратга солмаган бўлса керак...

Бу қутилмаган хулосамдан кайфиятим анча енгиллашгандай бўлди. Лекин ҳидлар... Ҳа, ҳидлар ҳамон менинг гўё бутун вужудимга ҳукмдорлик қиларди. Бир ҳисобдан Қоракўзнинг нерв тўқималари бу ҳидларнинг ҳаммаси одатдаги, таниш ҳидлар эканини айтиб турса, профессор учун бу сира кўникиб бўлмайдиган ҳол эди. Қоракўз гавдали, қулоқлари бўриникидай диккайган, искаптопар този ит эди. Унинг ҳид тўқималари ғоят даражада тараққий этган бўлиб, овни бир неча ўн километрдан оқ сазар, кейин безовталаниб, вовуллаганича мени ўша томонга бошларди..

* * *

Мени илк марта ташқарига олиб чиққанларида, кундалик ва оддий ҳидларга деярли ўрганиб улгурган эдим...

Уша кунни клиника хиёбонида Шухрат Салимович билан ёнма-ён борардим, одамларда бирор шубҳа уйғотмаслик учун у бўйнимга ип боғлаб, бир учини ўзи ушлаб олганди. Хиёбонда айланиб юрганлар менга қизиқсиниб тикилишар, болаларига кўрсатишар, «вуй катталигини!»— деб қўйишарди. Шухрат Салимовичнинг бирикки таниши ҳатто:

— Ўзингизнинг итингизми, доктор, жуда чиройли экан!— деб гап ҳам отиб қўйишди.

Бир пайт... Бир пайт шимол томондан мутлақо нотаниш бир ҳид келиб димоғимга урилди-ю, беихтиёр тўхтаб қолдим. Қорақўз номидан қасамёд қилишим мумкин: бундай ҳид илгари ер юзида ҳеч қачон бўлмаган! Бу, гарчанд билинар-билинимас бўлса ҳам, на қиёсини ва на таърифини қилиб бўладиган шундай ёқимсиз ҳид эдики, ундан, ҳатто, баданларим жунжикиб кетди.

Шухрат Салимович ҳам тўхтаб, менга савол назари билан тикиларкан, овозини пасайтириб:

— Нима гап, профессор?— деб сўради.

Унинг ҳеч нарсадан беҳабар осойишта юзига боқарканман, одамлар бундай нозик ҳидларни сезишга қодир эмасликларини эсладим. Умуман, ҳид билиш қобилияти итларда одамларга нисбатан бир неча ўн марта яхшироқ тараққий қилган-ку!

Мен кўзларимни дарров Шухрат Салимовичнинг назаридан олиб қочдим. Чунки саволига жавоб беришга ожиз эдим.

Шу-шу мен ўз ўтимда ўзим қовурла бошладим. Ҳид туфайли безовталигим кундан-кунга орта берди. Устига-устак қалбимда кечаётган ҳиссиётларимни ҳеч ким билан ўртоқлаша олмасдим. Бора-бора хиёбонга чиқишга ҳам юрагим безиллайдиган бўлиб қолдим. Чунки нотаниш ҳид гарчанд билинар-билинимас даражада бўлса ҳам, кундан-кунга кучайиб борарди. Сал айлангач, Шухрат Салимович менинг палата томонга интилаётганимни кўриб, буни чарчаганга йўярди-да, дарров истагимни бажо келтирарди.

Кунларнинг бирида ташқарида шамол турди. Шухрат Салимович одатдагича хиёбонни айлантирмоқчи

бўлиб келганида, мен бошим билан шамолга ишора қилиб, ташқарига чиқишдан бош тортдим. Собиқ шогирдим ҳайрон бўлди. Пича иккиланиб тургач, елкасини қисди-да:

— Ихтиёрингиз,— дея мени ҳоли қолдирди.

Шу пайт... Шу пайт, ҳайҳот, ётган жойимда юзлаб бошқа ҳидлар орасида ўша... нотаниш ҳидни ҳам сездим! У очиқ деразадан шамол билан кирган эди.

Узи нима гап? Нега мен бунчалик безовталаняпман? Нотаниш ҳид бўлса нима бўпти? Атрофда нима кўп — кимё заводлари кўп. Қишлоқ хўжалиги учун яна бирор янги зарурий бирикма ўйлаб топишгандир-да. Бунинг менга нима алоқаси бор?

Ушанда шундай деб ўйладим. Бироқ... Нотаниш ҳид мени негадир ўзига буткул ром қилиб олган ва ҳатто, даҳшатга солмоқда эди.

Кечга яқин палатага Шуҳрат Салимович билан Светлана Назаровналар кириб келишди. Мен жўрттага ўзимни ухлаётганга солиб, кўзларимни юмиб олдим.

— Тес... У ухляпти!— деди ассистент аёл.

— Қизиқ, бу пайтда ухлайдиган одати йўқ эди. Бунинг устига бугун негадир хиёбонни айланишдан ҳам бош тортди.

— Балки чарчаётгандир?

— Балки. Лекин бу хилда турмай ётаверса, буткул соғайиб кетиши анчага чўзилиши мумкин. Ўзингиз яхши биласиз, жисмоний ҳаракат — организмга ёт орган киритилганда унинг она танага нисбатан номутаносиблигини йўқотишнинг муҳим омилларидан бири!

— Шундай бўлса ҳам, менимча, яна икки-уч кун сабр қилишимиз керак, Шуҳрат Салимович. Икки-уч кунда ҳаммаси равшан бўлади. Балки уни нимадир безовта қилаётгандир?

— Безовта қилса, у бундай тинч ухлай олмасди.

Шуҳрат Салимович сукут қилиб тургач, қатъий бир қарорга келган киши гапи оҳангида давом этди:

— Гап бундай, Светлана Назаровна: жисмонан у асосан соғайиб бўлди. Ҳамма анализлар шуни кўрсатяпти. Менимча, иккинчи этап экспериментларимизни бошлаш учун фурсат етди. Бу ишга эртаданоқ киришишимиз керак. Чунки у билан бевосита фикр алмашиш методикасини яратмас эканмиз, бу операциямиз ҳам ҳеч қандай аҳамиятга молик бўла олмайди.

— Нима ҳам дердим. Сиз ҳақсиз, Шухрат Салимович.

Улар ташқарига йўл олишди шекилли, овозлари аста-секин узоқлаша бошлади.

— ...Янгиликни эшитдингизми, тунов куни учиб келган «Олмос» космик кемаси бор-ку...

— Ҳа, консервацияга қўйилди, дейишаётувди.

— Ўша кема турган ангарга кирган икки механик негадир бўғилиб ўлибди. Мурдаларини эса роботлар олиб чиқишибди. Умуман, ўша ангарга яқинлашган одамлар қандайдир таҳликага тушиб, ўша заҳоти орқага қочаётган эмишлар...

Бу гапдан беихтиёр кўзларим очилиб кетди. Шухрат Салимовичнинг овози энди коридордан эшитилди:

— Қизиқ, дунёда нима ишлар бўлмайди!..

Мен ирғиб ўрнимдан туриб кетганимни сезмай қолдим. Дераза олдига келдим. Ўша нотаниш, ёқимсиз ҳид ҳамон димоғимни қитиқлар, йўқ, таъбир жоиз бўлса, тимдаларди. Мен шу топда илк марта ўша Урандан қайтган «Олмос» космик кемаси билан нотаниш ҳид ўртасида қандайдир боғлиқлик мавжудлигини пайқадим. Айни пайтда мен сергак овчи итга хос бўлган зийраклик ва таниқли олимга хос чуқур мушоҳада билан одамлар улкан ҳалокат ёқасида турганини ҳам биринчи бўлиб сезган эдим. Ҳа, буни ер юзида мен, фақат мен — Қоракўз ва олимнинг ноёб чатишмасигина аввалдан пайқашга қодир эдим!

* * *

Мен кўп иккиланиб ўтирмадим. Шу топда зиммамга юкланаётган инсоният олдидаги буюк миссиямни тўла англаб етмоғим учун чорак соатча вақт кифоя эди. Қоронғи тушишини пойламасданоқ, деразадан сакраб ҳовлига тушдим-да, клиниканинг орқа томониغا йўл олдим. Шухрат Салимович билан хиёбон айланиб юрганамда девор панжараларидан бири мен сиғарли даражада очиқ эканини кўрган эдим. Мен ҳар нима бўлганда ҳам космопортга қараб жўнашга қарор қилгандим. Чунки зиммамга гоҳида оғир вазифа тушганди: Ер юзидаги одамларнинг тақдири ё уёқлик, ё буёқлик бўлишида мен бош ролни ўйнашим мумкин эди.

Дарахтлар орасидан югуриб борарканман, клиникада шов-шув кўтарилганини пайқадим. Афтидан, менинг қочаётганимни сезиб қолишганди. Тезроқ югура бошладим.

Аэропортга олиб борадиган бекатга етиб келганимда, бу ерда ўттиз ёшлар атрофидаги дарозгина бир аёл беш ёшлардаги чиройли болани етаклаганича электробус кутиб турар, сал нарироқда яна икки-уч йигит-қизлар гурунглашарди.

Индамай боланинг ёнига келиб турдим. Бола ўша заҳоти онасига қараб:

— Вуй, манави кучукни!— дея хитоб қилди-да, мени эркалаб, бошимни силашга тушди. Онаси менга бир оз хавотирланиб тикиларкан:

— Эҳтиёт бўл, Эркин, қутурган бўлмасин тагин,— деб қўйди.

Сочи узун йигитлардан бири менга яқинлашди:

— Қутурган эмас, хола, хавотирланманг. Қутурган итларнинг кўзлари бунақа бўлмайди. Қани менга келчи, Бобик, жуда ақлига ўхшайсан. Зотинг ҳам асл экан... Қани-қани, қўлингни бер-чи...

Бахтимга шу пайт электробус келиб тўхтади. Болага эргашиб чиқиб олдим. Бу ерда боланинг ити деб ўйлашди шекилли, менга айтарли ҳеч ким эътибор бермади.

Аэропортга етиб келганимда то диктор космопортга учувчи самолёт рейсини эълон қилгунича бир чеккада беркиниб туришимга тўғри келди. Кейин иккинчи кириш йўлидан самолёт томон кетаётган одамларга эргашдим. Бу пайтда ҳамма ўзи билан ўзи овора, бировнинг менга эътибор беришга вақти ҳам йўқ эди. Оталари ё оналари етаклаб кетаётган болаларгина зўр бериб мен томонга ўгирилишга интилишар, баъзилари менга завқланиб, баъзилари хавотирга тушиб тикилишарди.

Қадамимни тезлатдим. Самолётга шошиб бораётган одамларни бир зумда ёнлаб ўтиб, улардан сал олдинда бораётган — чамандонлар ортилган пастаккина электробилнинг панасида юра бошладим. Авиатор формасидаги киши эса менга ҳай-ҳайлаб бақирганича қолаверди.

Мана, электромобиль товушдан тез учадиган баҳайбат реактив самолётнинг чап биқинидаги очиқ люк олдига келиб тўхтади. Ҳайдовчи-робот бамайлихотир жойидан люкка тушди-да, чамандонларни бирма-бир олиб, жойлай бошлади. У орқасига ўгирилган пайтини пойлаб турдим-да, шартга электромобилга чиқиб, чамандонлар сафининг чеккасига туриб олдим.

Робот мени кўриб, ҳатто, ажабланмади ҳам. Совуқ-

қонлик билан бир қўлини бўйнимдан, бир қўлини қорнимдан ўтказиб кўтарди-да, люкка, чамадонлар орасига тикди. Мен шундай жойга жойлашдим-ки, бу ердан бутун аэропорт деярли кўришиб турарди. Ишнинг бунчалик осон кўчганидан хурсанд бўлиб улгурмаган ҳам эдимки, аэропортга кириш йўлларида бирида оқ халатли бир неча врачни кўриб, гужанак бўлиб олдим. Мен олисданоқ улар орасидаги Шухрат Салимович билан Светлана Назаровнани таниган эдим. Улар чор-атрофга олазарак бўлиб, шошилиш ҳолда аэропорт ичкарасига кириб келишарди. Мана, улар менга бақриб қолган авиатор олдида тўхтаб, алланималарни сўраб-суриштира бошлашди. Улардан сал орқароқда... электробус бекатида мен билан гаплашмоқчи бўлган узун сочли йигит турарди. Врачларни бу ерга, афтидан, ўша бошлаб келганди.

Бу пайтда робот электромобилдаги энг сўнгги чамадонларни жойламоқда эди. Навбат энг сўнгги чамадонга келганда, у негадир тўхтаб қолди. Мен унинг ҳисобкитобини бузган эдим-да.

Робот сўнгги чамадонга тегмасликка қарор қилиб, люкни беркита бошлаганида, ҳалиги авиатор врачларга қўлини бигиз қилиб, мен ўтирган самолётни кўрсатаётганини илғаб қолдим. Лекин...

Бахтимга баҳайбат двигателлар ишга тушиб, самолёт турган жойида оҳиста тебрана бошлади. Яна бир неча дақиқадан сўнг эса, биз шитоб билан осмони-фалакка кўтарилмоқда эдик.

* * *

Самолёт космопортга етиб келганда, қоронғилик чор-атрофга ўз чодирини тикиб улгурган эди. Бу мен учун қўл келди, албатта. Люк очилиб, робот чамадонларни олиб, тескари ўгирилиши билан сакраб пастга тушдим. Лекин бу гал режаларим тездан чиппакка чиқди. Самолёт атрофини авиаторлар формасидаги одамлар ўраб олишган бўлиб, ҳаммаларининг назарлари менда эди. Афтидан, уларга мени тутиш ҳақида алоҳида буйруқ берилганди. Буларнинг ҳаммаси Шухрат Салимовичнинг иши эканига заррача ҳам шубҳаланмадим: У, космопортга жўнаб кетганимдан воқиф бўлгач, бу ерга ҳам телефон қилишга улгурган. Ҳойнаҳой ҳали келгуси рейсда ўзи ҳам етиб келса керак.

Мен қочиш ё бошқа бирор қаршилиқ кўрсатиш бе-

фойда эканини сезиб, бошимни эгганимча авиаторлардан бирининг қаршисига қараб бордим. Қайфиятим тобора ёмонлашиб борар, чунки номаълум ҳид бу ерда хийла кучайганди. Ёши анчага бориб қолган гавдали авиатор:

— Шаҳар ижроқўми раисининг шахсан ўзини қизиқтирган ит мана шу экан-да!— деди оҳиста бўйин ҳалқамдан ушлар экан. («Демак,— кўнглимдан ўтказдим мен,— Шухрат Салимович шаҳар ижроия комитети раисини ҳам ишга солибди».)

Унга жавобан авиаторлардан бири:

— Дарҳақиқат, олийнасаб итлардан экан,— деб қўйди.

— Ақли ҳам жойидага ўхшайди,— деди яна бири,— қочиш бефойдалигини сезиб, дарров таслим бўла қолди.

Мени вақтинча космопорт вокзалидаги алоҳида хоналардан бирига жойлаштиришди. Бу ерда пастаккина етол ва стулдан бўлак ҳеч вақо йўқ эди. Ҳалиги гавдали авиатор олдимга бир бўлак қотган нон билан мис тарелкада макарон қўяр экан:

— Мана, қорнинг очган бўлса, еб ол, тортинма. Эганг келгунча шу ерда ёта турасан,— деб чиқиб кетди. Ҳақиқатан хийла очиққанимни шу топдагина аниқ ҳис қилдим. Нонни ҳам, овқатни ҳам паққос еб олдим. Шундан кейингина келгуси режаларимни тузишга киришдим. Чунки илгари ўйлаган планларимнинг бари барбод бўлган эди. Бунинг устига дилга гулгула солувчи ҳид бу ерда асабимга ҳаддан ташқари тегаётганди.

Мени шу топда қийнаётган бирдан-бир нарса — қалбимда кечаётган хавотирли ҳисларим, фикрларимни одамларга қандай етказиш масаласи эди. Агар ҳаёлимдаги тахминларим тўғри чиқса, инсоният шу дақиқаларда мисли кўрилмаган ҳалокат ёқасида турарди. Бундай хавфни оламда биринчи бўлиб мен сезган эканман, дарров олдини олмай, тақдирнинг жиловига топшириб қўйишим — ўтакетган даҳшатли жиноят бўлур эди.

Нафсиламрини айтганда, мен нима ҳам қила олишим мумкин? Бир оғиз гапира олмасам. Бунинг устига шу туришимда одамларга ўхшаб бирор иш бажаришга ҳам қодир бўлмасам. Ҳалокатнинг олдини олишда менга одамлар, фақатгина одамлар ёрдам бера олиши мумкин. Мен эсам...

Йўқ, бирор йўлини топиш керак! Албатта, гапла-

нишининг бирор йўлини топиш керак! Йўқса ҳаммамиз барбод бўламиз. Бутун инсон авлоди адоий-тамом бўлади!..

Мен ўйлаб-ўйлаб, охири, нима бўлганда ҳам, даст-аввал тахминларимнинг қанчалик тўғри-ноғўғри эканини узил-кесил аниқлашим керак, деган қарорга келдим. Бироқ... Кўп ўтмай бу қароримдан ҳам воз кечдим. Чунки бу ишни ҳам одамлар ёрдамисиз амалга оширишим ғоятда мушкул эди...

Эшик очилиб, хонага гавдали авиатор билан Шухрат Салимович бошлиқ жарроҳлар кириб келишганда мен ана шундай қарама-қарши ва изтиробли ўйлар огушида ўтирдим.

Собиқ шогирдим кира солиб, саволларига жавоб топиш, бир нима уқиб олиш илинжида дарров кўзларимга тикилди. Бироқ ўша заҳоти умидлари пучга чиқди. Узим ҳам сезиб турибман: кўзларимда саросимадан бўлак ҳеч қандай ифода йўқ эди. Ажаб: Шухрат Салимович қўлида катта ватман қоғоз билан учи яхшилаб очилган йўғон қора қалам ушлаб олганди. Гавдали авиатор ҳам негадир менга энди бутунлай бошқача назар билан боқар, афтидан, одатдаги итлардан эмаслигини жарроҳлар унга тушунтириб қўйишганга ўхшарди.

Собиқ ёрдамчим бирдан қоғозни бўш столга ёзди, кейин аллақандай хавотирли товушда: «Нима гап, профессор?»— деб сўради-да, қоғозга ишора қиларкан, қаламни менга узатди. Азбаройи хурсанд бўлиб кетганимдан «вофф» деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Ахир, Шухрат Салимович фикр алмашишнинг мен учун энг оддий ва энг ажойиб услубини тавсия қилмоқда эди-да! Шунга ақлим етмаганини қаранг... Шартга стулга чиқиб, чўққайиб ўтирдим-да, қаламни олдинги оёқларим орасига олдим. Пича ўйланиб олганимдан сўнг қинғир-қийшиқ ҳарфларда: «Олмос» ...ангар!»— деб ёздим. Кейин қаламни қўйиб «қўлларим» билан аввал ўзимни, сўнгра ёзувни кўрсатдим. Бу билан «мен ўша ёққа боришим керак»— демоқчи эдим. Шухрат Салимович менга қаттиқ тикилди. У менинг мақсадимга тушунолмай ҳалак эди.

— Бу ангарга кириш мумкин эмас,— деди авиатор қоғозини солиб.— У ерга ҳозир соқчилар қўйилган.

— Билса бўладими, нима учун?— сўради Шухрат Салимович.

— Агар хабарингиз бўлса, ангарда икки механик номаълум сабаб билан ҳалок бўлишди. Ангар ёнидан ўтаётган икки фазогир эса, тўсатдан саросимада қолиб, бўғилаётгандай йиқилиб тушишди. Пайтида роботлар ёрдамга келиб олиб кетишмаганида, бу иккаласи ҳам ҳалок бўлиши турган гап эди.

— Буларнинг сабаби аниқландими?

— Ҳозирча йўқ. Ўтказилаётган текширувлар деярли ҳеч қандай натижа бермаяпти...

Шуҳрат Салимович бир зум менга тикилиб турди-да, яна авиаторга юзланди:

— Уртоқ бошлиқ, профессорга ангарга кириш учун расмий рухсат берилиши керак. Менимча, у бизга қоронғи бўлган кўп нарсалардан хабардор.

— Айтяпман-ку, у ерга ҳозир яқинлашиш ҳам мумкин эмас.

Мен яна қаламни оёқларим орасига олиб, қоғоз устига энгашдим: «кислор. маска». Буни ўқигач, жарроҳлар яна савол назари билан бошлиққа тикилишди. У эса елкасини қисиб, паст овозда:

— Ихтиёрингиз,— деди. Кейин ўша заҳоти товушини кўтариб, қўшимча қилди:— Лекин айтиб қўяй, бу иш натижасида юзага келиши мумкин бўлган у ёки бу кўнгилсиз ҳодиса учун жавобгарликни бўйнимга ололмайман.

Мен дарров қоғозга: «Биз рози!» — деб ёздим.

* * *

Орадан бир соатча ўтгач, биз, яъни Шуҳрат Салимович ва мен ҳалиги авиатор бошқариб бораётган енгил электромобилда сирли ангар сари йўл олдик.

Нотаниш ҳид энди ниҳоятда кучайиб кетган, назаримда буни ҳамроҳларим — одамлар ҳам сеза бошлашган эди. Ҳид таъсириданми, мен ҳатто, даҳшатга тушиб, тиззаларим қалтирар, Шуҳрат Салимович ва авиаторнинг юзларини эса, аллақандай хавотирли бир ифода эгаллаганди. Уларни синчиклаб кузатар эканман, одамлар ҳидни бевосита сезишмаётгани, ҳид уларни васвасага сола бошлаганини сездим. Ҳа, бундай нозик ҳидни бевосита пайқаш учун албатта ит ёки бўри бўлиш керак. Шу пайт авиатор машинани тўхтатди-да:

— Ангарга бир километрча қолди. Бу ёғига кислород маскасини киймасак, ишимиз чакки бўлиши мумкин,— дея маскани юзига торта бошлади.

Шухрат Салимович менга маска кийишда ёрдамлашиб юборди-да, (менга одамлар киядиган кислород маскаларининг махсус размери тўғри келганди), ўзи ҳам бирпасда кийиниб олди.

Елкамизга ортиб олган қизил баллонлардаги тоза кислород билан нафас ола бошлаганимиз учун дилга гулгула солувчи нотаниш ҳид ҳам илк марта димоғимни тарк этди. Операция бўлганимдан буён биринчи бор енгил нафас олиб, чор-атрофга назар солдим. Машинамиз тунги чироқлар ва турли маёқлар нурига чўмган улкан космопортнинг текис бетон йўлларида бири бўйлаб елиб бормоқда эди. Кўп ўтмай электромобиль чироғи йўллар четроғида чап қўлига қизил боғич боғлаган ва ўнг қўлини кўтараётган қоматдор бир мўйсафидни ёритди-да, ўша заҳоти электромобиль унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Мўйсафид ҳам кислород маскаси кийиб олганди.

Авиатор машинанинг очиқ деразасидан бошини чиқариб, чолга мурожаат қилди:

— Рухсатномамиз бор. Мана...

Мўйсафид авиатор узатган қоғозни ёруққа солиб, кўздан кечирар экан, куюниб деди:

— Ахир бу нима деган гап?! Бир ойдан бери не-не профессорлар, не-не академиклар келиб, ҳеч нарса аниқлаша олмаса-я! Ана сизга ҳангома! Деярли ҳар кун текшириш ўтказишади. Лекин кўп ўтмай тарвузлари қўлтиқларидан тушиб қайтиб кетишади. Баъзан қўрқувдан этларим жунжикиб кетади. Ана сизга ҳангома!.. Хўш, сиз кимларни олиб келдингиз? Яна олимларнидир-да! Э-ҳа, ит ҳам бор денг. Академиклар ҳеч нима қила олмагач, ит нима қилиб берарди. Лекин, ё тавба, бу итингизнинг қарашлари жуда бўлакча-я! Худо ҳаққи, худди одамга ўхшаб қарайди-я, кишига! Ана ҳангома-ю... Хайр, майли, йўлингизни берсин. Олимларнинг аламига зора мана шу ақлли ит бирор иш чиқарса!..

«Олмос» консервация қилинган ангар тўққиз қаватли оддий тураржой биноси ҳажмидаги баҳайбат инженерлик иншооти бўлиб, ичидан гигант зални эслатар ва у юлдузкезар кема таъмир қилинадиган махсус жой вазифасини ўтарди. Биз кириб келганимизда, бу ерда баҳайбат фазо кемаси ва бир чекада турган — устида турли чизмалар сочилиб ётган столдан бўлак эътиборни тортадиган ҳеч нима йўқ эди.

Мен югурганимча, маска кийган шерикларимнинг

кузатувида кеманинг чор-атрофини синчиклаб кўздан кечириб чиқдим. Кема корпусида шубҳали ҳеч нима йўқ эди.

Махсус ҳавозалар бўйлаб жадаллик билан кеманинг юқори томонига интилдим. Орқамдан изма-из Шухрат Салимович келарди. Собиқ шогирдим ҳеч нарсага тушунолмай ҳалак, ҳамма ҳаракатларини беихтиёр бажармоқда. Уни бунчалик кулгили ҳолда биринчи кўришим эди. Пастда бўлса авиатор биздан кўз узмасди.

Кеманинг бутун корпусини обдон кўздан кечириб чиқишим учун бир соатча вақт кетди. Менинг мўлжалим бўйича, кема сиртининг бирор жойида нуқтадек, эҳтимол, ундан ҳам кичикроқ бир доғ бўлиши керак эди. Бироқ, эвоҳ, бутун ўйларим чиппакка чиқди. Кема сирти ойнадек топ-тоза, бирор доғдан асар ҳам кўринмасди.

Қизиқ, бу сира мен кутмаган ҳол эди. Миямга келган фикрдан оёқларимгача музлаб кетди. Наҳотки ҳамма тахминларим сароб бўлса?.. Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас.

Шу пайт фавқулудда калламга келган ўйдан қалқиб кетаёзим. Ҳид! Уша нотаниш ҳиднинг манбаини аниқлаш керак! Ана шундагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Лекин... буни қандай қилиб амалга оширса бўларкин? Маскани бошимдан олсам, номаълум газ туфайли бўғилиб ҳалок бўлишим турган гап. Бошқа нима қилиш мумкин?.. Янглишмасам, бунинг бошқа йўли йўқ. Уша номаълум ҳид манбаини аниқлашнинг бирдан-бир йўли — маскани қисқа муддатга ечиб, ҳавони ҳидлаш. Ана шундагина ҳид концентрацияси ва унинг йўналиши бўйича манбага йўл топиш мумкин.

Собиқ шогирдимга юзланиб, олдинги оёқларим билан ёзиш ишорасини қилиб, қалам сўрадим. Шухрат Салимович дарров тушунди, шимининг чўнтагидан қалам чиқариб, менга узатар экан, бемалол кема корпусига ёзаверинг, дея ишора қилди.

Қинғир-қийшиқ ҳарфлар сафини кема корпуси узра бита бошладим: «Мен маск еч. Керак. Соғ. яхши» — сўнгги нуқтани қўйишга улгурмадим. Худди ўша нуқта қўйилиши керак бўлган жойда тариқдек пушти ранг доғга кўзим тушди-ю, танамдаги бор тукларим тикка бўлиб кетаёзди. Мен сирли ҳодисанинг асосий калитини, ниҳоят, топган эдим.

Мана ўша даҳшатли заррача Ердаги илк эволюцион

фаолиятини бошлаган жой. Стерилизация хизмати ходимларининг ўз вазифаларига бир неча лаҳзалик со-вуққонликлари туфайли зарарсизлантирилмай қолган ўзга дунёлик бу заррача ҳозир қаерларда изғиб юрибди экан? Эҳтимол, мутлақо тасодифан тирик қолган бу ўзга самовий жисм вакили ҳозир қандай шакл олди экан? Умуман, у Ердаги оддий зарралардан нима билан фарқ қиларкин? Бу саволларга дарҳол жавоб беришим қийин эди. Лекин менга шу нарса аниқ эдики, нотаниш заррача ҳали ангардан чиқиб кетишга улгурмаган. Эҳтимол, у ҳозир мутлақо заррача эмасдир. Лекин бари бир у қаердадир ангарнинг ичида эди. Чунки одамларнинг бўғилиб ҳалок бўлиши ҳодисаси ҳозирча бошқа бирор жойда эмас, фақатгина мана шу ангарда юз берган. Менинг тахминимча, ҳаво таркибидаги кислород билан реакцияга киришиб, нотаниш ҳид — Ер атмосфераси учун мутлақо ёт бўлган ғалати газ бирикмасига айланаётган ҳам ана шу заррача эди!

Ҳа, юзаки қаралганда, бу сира ақлга сиғмайдиган нарса эди. Лекин дақиқа сайин бунинг айнан шундай эканлигига ишончим тобора ортиб бормоқда эди.

Мен энди маскани ечишдан аввал ангарнинг ичини ҳам обдон кўздан кечириб чиқишга қарор қилдим. Шухрат Салимовични яна ҳайратга солиб, қаламни тишларим орасига қистирдим-да, бирдан пастга интилдим. Ангар бўйлаб оҳиста одимлар эканман, унинг шипини, деворларини, полини зўр бериб назаримдан ўтказардим. Йўқ, бу ерларда шубҳа уйғотадиган ҳеч нарса йўқ эди.

Ҳайҳот, энди нима қилиш керак? Наҳотки, заррача ангардан чиқиб кетишга улгурган бўлса? Йў-ге, у ҳозирча шу ерда. Қаердадир ангарнинг бирор жойида яшириниб ётибди. Лекин қаерида? Эндиги ҳамма гап мана шу саволга тўғри жавоб топишда қолган эди.

* * *

Дарвоқе, ҳид манбаи!..

Менга тикилиб турган Шухрат Салимовичга юзланиб, масқамга ишора қилдим. Собиқ ассистентим мени одатдагича ўша заҳоти тушунди. Бошини силкиб, ниқоб ичидаги кўзларини юмиб қўйди.

Кислород маскам ечилгач, тўйиб нафас олганимни биламан, кўз олдим қоронғилашиб, думалаб кетаёзим. Шухрат Салимович олдинги оёқларимдан маҳкам ушлаб қолиб, маскани юзимга тутмаганда, муккадан ту-

нишим турган гап эди. Ажабо, нотаниш ҳид концен-трацияси бу ерда шу даражада кучли эдики, унинг қай-си томондан келаётганини аниқлаш мутлақо мумкин эмас эди. Бироқ, яна бир ҳалигидай нафас олсам иш энгиллашарди. Лекин... шундай қилсам, ҳаётдан кўз юмишим ҳеч гап эмаслигини тушундим. Начора! Бутун инсониятнинг тақдири олдида биргина одамга ўхшаб мушоҳадалай оладиган итнинг ҳаёти нима деган гап, ахир!

Шуҳрат Салимовичга маскани кўрсатиб, уни яна туширишни илтимос қилдим.

Энгил-енгил ҳаво олар эканман, кутилмаганда ҳид сезилар-сезилмас оқим тариқасида ўнг томондаги берк эшик томондан келаётгандай туюлди. Бироқ нафас олишим менга жуда қимматга тушди. Негадир даҳшатга тушиб қалтирай бошлар эканман, эшик томон инти-ламан дея Шуҳрат Салимовичнинг қўлидан чиқиб кетдим-у, ўша заҳоти гандираклаб, зарб билан деворга бориб урилдим. Хушимни йўқотдим. Шу алпозда қанча ётганимни билмайман, бир пайт ўзимга келсам, бошимга яна маска кийгизилган, Шуҳрат Салимович билан авиатор эса зўр бериб кўрагим ва қорнимни массаж қилишарди.

Мен тура солиб ҳалиги эшикка қарадим. Эшик девор рангида бўлиб, очилмайдиган қилиб михлаб ташланганди. Уни дарров пайқаманганимизнинг боиси ҳам шунда эди. Даставвал эътиборимни тортган нарса эшикнинг калит суқиладиган тирқиши бўлди. Ҳа, бу тирқиш ҳозир кўзимга ниҳоятда шубҳали кўринмоқда эди.

Узала тушиб ётганимча, тишимдаги қаламни олд оёқларим орасига олиб, энди полга ёздим: «Эшикни очинг!»

Уша заҳоти авиатор қаердандир омбир ва лом топиб келди-да, бир неча дақиқа ичида эшикни очди.

Эшик остонасидан ҳатладим-у, тахтадай бўзрайиб, бир зум қотиб қолдим. Шуҳрат Салимович билан авиатор ҳам менинг аҳволимга тушишганди. Бу, афтидан, кислород баллонлари сақланадиган хона бўлиб, «Олмос» консервацияга қўйилгач, автоматик равишда кераксиз бўлиб қолганди. Бу ерда кишини ҳайратга соладиган нарса шунда эдики, кислород баллонларининг газ чиқадиган оғзини на кўпиклигини ва на оқ мочалкалигини ажратиб бўладиган оддий шар шаклидаги массалар ўраб-чирмаб олганди. Девор тепасига

қарадим-у, ҳайратим баттар ортди. Хонага совуқ ҳаво келтирувчи конденционер тешиқларига ҳам шундай массалар, у ердан чиқаётган ҳавони бамисоли сўраётгандай, ёпишиб олишганди.

Менинг имо-ишораларим билан дарров эшикни беркитишди.

Ниҳоят, мен сирли ҳодисанинг тагига етгандай эдим.

Шерикларимга қарадим. Улар иккаласи ҳам ҳайрат ичра ўша ғалати массаларга тикилганча серрайиб туришар, худди аллақандай нажот кутаётгандай менга бот-бот назар ташлашарди.

Ҳамроҳларим олдида ҳамон чўккалаб ўтирарканман, ниҳоятда чарчаганимни шу топдагина аниқ ҳис қилдим.

Тишларим орасидаги қаламни чиқариб, одатимча уни олд оёқларим орасига олдим-да, энг сўнгги кучларимни ишга солиб, полга: «Стер. суюқ. кел!»— деб ёздим. Авиатор тезгина чиқиб кетди-да, лаҳза ўтмай, ўнг қўлида шлангга уланган тўппончасимон қурилмани кўтарганича қайтиб кирди.

Мен бошим билан имо қилиб, суюқликни кўпиксимон массаларга сепиш кераклигини билдиришим ҳаманоқ авиатор ишга тушиб кетди. Шубҳасиз Шухрат Салимович ҳам, авиатор ҳам шу дақиқаларда ниҳоятда муҳим ва буюк вазифани бажараётганимизни аллақачон тушуниб етишган эди.

Мен бўлсам энди азбаройи чарчоғимнинг зўрлигидан полга ёнбошлаб олгандим. Стерилизация кислотаси таъсирида бирин-кетин эриб, тобора йўқолиб бораётган кўпиксимон массаларга лоқайд ва паришон тикиларканман, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ғалати воқеалар тизими бирма-бир кўз олдимга кела бошлади.

...«Олмос» кемасига бепоён фазонинг қаеридадир илакишган ва тасодиф туфайли тирик қолган пушти ранг заррача кема консервацияга қўйилгач, даставвал ангарнинг ҳавосидаги кислород билан секин-аста реакцияга кириша бошлаган. Ғалати кимёвий хоссага эга бўлган заррача, кислородни ютиб, ўзидан ҳавога таркиби бизга номаълум газни тарқатишга киришган. Шу процесс жараёнида ўзи тобора катталашиб, «семириб» бораверган.

Нўхатдек шаклга келган заррача, табиийки, ангардаги кислород мўлроқ бўлган жойга қараб интилади. Кема корпусида пушти ранг из қолдириб, кислород баллонлари беркитилган хона сари учади. Мана, у эшик

тирқишига қўнади. Ҳозирча унга шу ердан чиқаётган кислород ҳам етарли. Катталашган сайин, унга бу кислород камлик қилади. Тирқишдан ўтиб, мурвати яхши беркитилмаган кислород баллонларидан бирига қараб учади. Афтидан, бу ердаги баллонларнинг кўпчилигидаги кислород чала-ярим ишлатилганга ўхшайди. Мана, заррача янада «семириб», биргина баллон тешигидан чиқаётган кислородга қаноат қилмай қўяди. У бир неча бўлақларга бўлиниб, бошқа баллонларга ҳам учиб ўтади. Ҳар бир бўлақ энди ўз йўлича «семира» бошлайди. Дарвоқе, кондиционер тешиклари-чи, улардан ҳам тоза ҳаво келяпти-ку. Ана, кислородга яна роса тўйинса бўладиган жой. Заррачанинг яна бир неча бўлақлари энди кондиционер тешиклари сари йўл олади. Бу орада мазкур массалар ўзидан ажрагаётган нотаниш газ аллақачон ангар тирқишларидан ташқарига чиқишга улгуради, чор-атрофга тарқалади.

Нотаниш ҳид орадан бир ой ўтгач, менинг она шаҳримга ҳам етиб боради. Бу ерда уни профессорга ўхшаб мушоҳададай олувчи Қоракўз номли ит пайтида сезиб қолмаганда, воқеалар йўналиши қандай тус олишини тасаввур қилиш қийин эмас.

Ҳа, унда ишлар буткул бошқача бўлур эди.

Менинг тахминий ҳисоб-китобим бўйича, ҳалиги кўпиксимон массалар ангарнинг тешик-тирқишларидан бир амаллаб ташқарига чиқиб олгач, геометрик прогрессия бўйича кўпайиб, Ер атмосферасидаги кислородни аёвсиз ютиб, камайтириб бориши, улардан чиққан даҳшатли газ эса, ярим йил ичилаёқ бутун Ер юзини эгаллаб олиши лозим эди. Одамлар дастлабки даврда ўзидан кислород чиқарувчи дарахтлар ва турли яшия ўсимликларнинг шохларига илашган кўпиксимон массаларга, шубҳасиз, унчалик эътибор қилишмайди. Эътибор қилишганда эса, кеч бўлар, яъни кўпиксимон массалар йўқотиб бўлмас даражада кўпайиб бутун дунёга тарқалиб кетган, улардан чиқаётган даҳшатли ҳид эса, одамларда тахлика ва саросима ҳисларини уйғотиб, офатга қарши бирон-бир ҳаракат уюштиришларига йўл бермай қўйган бўлур эди.

Шундай қилиб, кўпиксимон масса Ер атмосферасида кислород батамом тугамагунча кўпайиб боравериши, нотаниш ҳид туфайли даҳшатга тушган одамлар эса, ҳаво етишмаётгани сабабли оммавий қирғинга учраши керак эди. Кўз кўриб қулоқ эшитмаган бундай улкан

қирғинни тўхтатишга эса ҳеч ким ва ҳеч нарса қодир бўла олмас эди.

Тасаввур қилиясизми, буларнинг ҳаммасига тасодифан стерилизация қилинмай қолган ўша пушти ранг заррача сабаб бўларди.

Ҳозир эса биз, яъни менинг истеъдодли шогирдим Шуҳрат Салимович, анави камтарин авиатор ва каминангиз бир-икки соатли уринишлардан сўнг ана шундай даҳшатли ҳалокатнинг олдини олишга муваффақ бўлгандик.

Ҳамон полда ёнбошлаб ётарканман, операция бўлган давримдан буён кўнглим илк марта тўла таскин топгандай эди.

* * *

Профессорнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бу жасорати олам бўйлаб яшин тезлигида тарқалди. Шуҳрат Салимович раҳбарлик қилаётган клиникага юзлаб мактублар кела бошлади. Кўпчилик, башариятни улкан инқироздан сақлаб қолган, бу йўлда ўз ҳаётини мислсиз хавф остига қўйиб ғалабага эришган алломанинг қаҳрамонлигига тасаннолар ўқиган эди. Лекин юзга яқин ёш-ёш йигитлар, бундай одам ит қиёфасида асло қолмаслиги кераклигини ёзишган, уни яна одам қиёфасига қайтариш учун ўзларини қурбон этишга ҳам тайёрликларини, яъни ўз таналарига профессорнинг миясини кўчириб ўтказишни илтимос қилишганди.

Шундай ажойиб инсон албатта одам қиёфасида яшashi керак, дея алоҳида таъкидлашганди улар.

Шуҳрат Салимович бу мактубларни профессорга кўрсатган эди, у кўз югуртириб чиққач, ўйчан нигоҳини рўпарадаги бир нуқтага тикди. Собиқ шогирди синчковлик билан боқиб, унинг кўзларидан қуйидаги маънони ўқиди: «Бу — жуда қалтис ва нозик масала. Бирор қатъий қарорга келишдан аввал жиддий ва ҳар томонлама ўйлаб кўриш керак...»

МУНДАРИЖА

ИЛМИЙ-ФАНАСТИК

қиссалар

Ғаройиб кўланка	1
Аждодлар хотираси ¹	85

ИЛМИЙ-ФАНАСТИК

ҳикоялар

Сирли нур	128
Биринчи синов	150
Пуштиранг фалокат	161

Ш 18

Шайхов Ҳожиакбар.

Ғаройиб кўланка. Илмий-фантастик қисса ва ҳикоялар. Т. «Ёш гвардия», 1980.— 184 б.

Шайхов Ҳоджиакбар. Необыкновенная тень. Науч.-фантастические повести и рассказы.

ББК 84Уз

На узбекском языке
Ходжиакбар Шайхов
НЕОБЫКНОВЕННАЯ ТЕНЬ

Издательство «Ёш гвардия», Ташкент — 1980 г.

Редактор Шомирзаев А.
Рассом Сухарев А.
Расмлар редактори Гуломов А.
Техн. редактор Аҳмаджонова Г.
Корректор Сайдалимов С.

ИБ № 650

Босмахонага берилди 10.07.1980. Босишга рухсат этилди 12.09.1980. Формати 84×108¹/₃₂. Босма листи 5,75. Шартли босма листи 9,66. Нашр листи 9,790. Буюртма № 3565. Тиражи 60000, № 2 қозога «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Р—09145. Баҳоси 65 т. Шартнома № 42—80.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти, Ташкент 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси Ташкент, «Правда Востока» кўчаси, 26.